

Norrländska framtid perspektiv

Göran Albinsson

Gunnar Boalt

Erik Dahmén

Odd Gulbrandsen

Sven-Ola Hellmér

Erik Karlsson

Lars Kritz

Esse Lövgren

Jan Wallander

Författarna till de åtta essäerna
i Norrländska framtidsperspektiv är

Göran Albinsson, fil lic, sekreterare vid Industriens Utredningsinstitut har publicerat en serie arbeten om bl a svensk verkstadsindustri, den svenska populärpressen, reklamens ekonomiska roll m m. Han har dessutom arbetat med konsumtionsanalyser inom institutet.

Gunnar Boalt, professor i sociologi vid Stockholms Universitet, har behandlat olika områden av bland annat socialpsykologin, arbetssociologin, familjesociologin m m. Känd föreläsare och läroboksförfattare.

Erik Dahmén, professor i nationalekonomi och ekonomisk historia vid Handelshögskolan i Stockholm, behandlade redan i sin avhandling 1950 — Svensk industriell företagarverksamhet — industriproblem. 1963 publicerade D. ett större arbete om ekonomisk utveckling och ekonomisk politik i Finland. D. tjänstgör dessutom som ekonomisk rådgivare åt Stockholms Enskilda Bank.

Odd Gulbrandsen, laborator i marknadslära vid Lantbrukshögskolan, har med utgångspunkt från jordbrukets strukturproblem sysslat mycket med befolkningsfrågor, bl a i Strukturuomvandlingen i jordbruket, samt i ett par stora befolkningsprognoser (1960, 1963).

Norrländska framtidsperspektiv

GÖRAN ALBINSSON · GUNNAR BOALT · ERIK DAHMÉN

ODD GULBRANDSEN · SVEN-OLA HELLMÉR · ERIK KARLSSON

LARS KRITZ · ESSE LÖVGREN · JAN WALLANDER

ALMQVIST & WIKSELL, STOCKHOLM · GÖTEBORG · UPPSALA

FÖRORD

Följande uppsatssamling har tillkommit på initiativ av Sundsvallsbanken. Det har tätt sig naturligt för oss att i samband med firandet av vårt 100-årsjubileum försöka ge ett bidrag till Norrlandsdebatten. Norrland är det område, till vilket vår rörelse är knuten. Det norrländska näringslivets förutsättningar och framtidsutsikter är därför av stort intresse för oss, och det kan sägas vara vår samhällsekonomiska uppgift att efter förmåga bidra till att de ekonomiska möjligheterna blir utnyttjade i denna del av vårt land.

Näringslivets problem i Norrland har sedan länge stått i centrum för debatt och utredningsverksamhet. Man kan därför med skäl fråga sig om det finns något att tillägga. Det är vår förhoppning att de följande uppsatserna skall visa, att så trots allt är fallet. Vår strävan i detta sammanhang har helt naturligt inte varit att ge en allsidig belysning av problemkomplexet i dess helhet. Uppsatserna behandlar i stället dels vissa sidor av frågan som hittills ägnats mindre uppmärksamhet dels framläggs material, som vi hoppas skall visa att gängse föreställningar om näringslivets möjligheter i Norrland i väsentliga avseenden inte är riktiga.

Planläggningen av denna bok har skett inom banken. Det praktiska arbetet i samband med genomförandet av projektet har handhåfts av civilekonom Bengt Sjölund, som även aktivt medverkat i undersökningen av verkstadsindustrin. Vi har givetvis i detta sammanhang varit beroende av medverkan från utomstående författare och vill gärna tacka dem för att de ägnat så mycket intresse och så mycken möda åt de problem det här gäller. Författarna har naturligtvis varit obundna att i sina bidrag framföra de åsikter och synpunkter de funnit lämpliga. Detta innebär samtidigt att bidragen står för deras egen räkning.

Till sist vill vi också tacka alla de myndigheter, institutioner och inte minst norrländska företag, som genom sin välvilliga medverkan gjort denna bok möjlig.

Strömsbruk i juni 1964

FABIAN LUNDQUIST

Innehåll

Förord	7
Norrlandsproblemet — myt och verklighet <i>Fil. dr. Jan Wallander</i>	9
Norrländska befolkningsprognoser <i>Lektor Esse Lövgren, Docent Odd Gulbrandsen</i>	21
Investering, sparande och kreditförsörjning <i>Fil. kand. Erik Karlsson</i>	39
Norrländska transportförhållanden <i>Fil. lic. Lars Kritz</i>	67
Industriell sysselsättning och företagsbildning i Norrland <i>Professor Erik Dahmén</i>	93
Norrلänningarnas konsumtionsvanor <i>Fil. lic. Göran Albinsson</i>	115
Det norrländska kulturproblemet <i>Professor Gunnar Boalt</i>	149
Vägar till litteraturen om Norrland <i>Bibliotekarie Sven-Ola Hellmér</i>	169
Tabellbilaga till E. Karlsson, Investering, sparande och kreditförsörjning	181

Norrlandsproblemet - myt och verklighet

Av JAN WALLANDER

Argumentationens uppläggning

Sedan årtionden har från norrländskt håll gjorts framstötar till statsmakterna och andra för att åstadkomma bättre förhållanden för det näringsliv som verkar i Norrland och för de människor som bor där.¹⁾ Man har begärt billigare krafttaxor, lägre bensinpriser, lägre frakter på järnvägarna, större väganslag, billigare krediter, investeringsbidrag etc. En grundläggande motivering för att samhället på detta sätt skulle gynna en viss del av landet har varit en hänvisning till de norrländska naturrikedomarna. Man har ansett att landet i övrigt stått i ett slags tacksamhetsskuld till Norrland eller i varje fall att om stöd inte gavs så kunde risk föreligga för att de norrländska naturtillgångarna inte blev utnyttjade. Detta sätt att presentera problematiken har också färgat flera av de utredningar som gjorts rörande norrlandsproblemet.

Såvitt jag kan förstå har denna uppläggning av diskussionen ur norrländsk synpunkt på flera sätt varit olycklig. För det första har den grundläggande motiveringen för stöd till Norrland — hänvisningen till naturrikedomarna — undan för undan kommit att framstå som allt mer ihålig. Man kan säga, att idag omfattar det övervägande flertalet av de fackmän, som intresserar sig för problem av detta slag, en liberal

¹⁾ Med Norrland menas i denna och följande uppsatser de fem nordligaste länen. Det betyder alltså att Gävleborgs men inte Kopparbergs län räknas till Norrland.

ekonomisk syn. Det innebär bl a, att de menar, att den ekonomiska politiken bör gå ut på att åstadkomma en optimal fördelning av de tillgängliga resurserna och att man i princip bör sträva efter att relativt litet ingripa i den fria prisbildningen. Uttryck sådana som "fri konkurrens" har blivit honnörsbegrepp. Med en sådan inställning är det naturligt att hävda, att i den mån de norrländska naturtillgångarna inte lyckas dra till sig tillräckligt mycket resurser i fråga om arbetskraft och kapital för att bli utnyttjade, så är detta i själva verket ett tecken på att dessa resurser kan användas bättre på annat håll inom landet. Slutsatsen blir då, att de norrländska naturrikedomarna inte har så stort värde som man på norrländskt håll är benägen att tro. Detta sätt att se saken är naturligtvis alldeles riktigt. I den mån en viss naturtillgång inte kan bära de kostnader som krävs för att man skall kunna utnyttja den, så är det i själva verket inte fråga om någon tillgång. Sedan är det nu en helt annan sak att det inte torde finnas någon risk för att de råvaruresurser som Norrland har inte i framtiden i allt väsentligt kommer att bli utnyttjade.

Om man alltså på många håll blivit allt mer skeptisk på motiveringen för stöd till Norrland, förefaller det å andra sidan som man allmänt i vårt land tagit djupt intryck av de norrländska klagomålen och därav dragit den naturliga slutsatsen att betingelserna för näringsliv och mänskligt liv måste vara mycket besvärliga i Norrland. Konklusionen blir då lätt, att under sådana omständigheter bör man göra vad man kan för att hjälpa människor att flytta från så illa lottade trakter.

Norrland som begrepp

Hela diskussionen försiggår vidare som en diskussion om Norrland, dvs man talar i ett sammanhang om problemen i våra fem nordligaste län. Detta gör man från norrländskt håll därför att diskussionen blir enklare och slagkraftigare om man inte hela tiden måste laborera med ett stort antal regioner inom det väldiga område som utgör Norrland. Konsekvenserna av detta förefaller emellertid ha blivit, att man söderut kommit att uppfatta Norrland som ett enhetligt område med

relativt likartade förhållanden för näringslivet i de olika delarna. Man talar söderöver om Norrland på ungefär samma sätt som man talar om Småland, Halland eller Mälardalen, områden som alla onekligen har en viss grad av enhetlighet. Som alla, som sysslat något med Norrlands problem, väl vet, föreligger inte någon sådan enhetlighet när det gäller Norrland. Det är en enorm skillnad mellan förhållandena i Gävle och Karesuando. Skillnaden i årsmedeltemperatur mellan dessa två orter är densamma som mellan Stockholm och Milano, och det är ungefär lika långt från Norrlands sydligaste hörn till dess nordligaste som mellan Södra Östersjökusten och Norra Italien. Det är lika verklighetsfrämmande att diskutera ekonomiska problem för detta väldiga område i ett sammanhang som det vore att ta upp industriproblem i Norra Tyskland, Schweiz och Norditalien i ett och samma andetag.

Jag tror emellertid, att Norrlandsbegreppet har varit mindre lyckligt även för oss norrlänningar själva. I ett dynamiskt samhälle som Sverige sker det ständigt förskjutningar mellan olika regioner och branscher. Inom ett så väldigt och i realiteten olikartat område som Norrland är det därför helt naturligt att man vid varje tidpunkt kommer att dels ha områden som expanderar, dels sådana där utvecklingen går långsamt eller där det kanske sker en viss tillbakagång. Det förhållandet att man bland norrlänningar ständigt talar om hela området som en helhet gör emellertid att den naturliga glädjen över att vissa områden, t ex kuststäderna, visar en mycket snabb expansion s a s grumlas av det förhållandet att det samtidigt sker en tillbakagång i inre Norrlands glesbygder. Det är ungefär på samma sätt som om kommunalmännen i Stockholmsregionen skulle känna sig bekymrade över att parallellt med ökningen av deras befolkningsunderlag går en minskning av befolkningstalen exempelvis i Dalsland. På detta sätt får även de mest glädjande utvecklingstendenser något problematiskt över sig.

Verkligheten

Vilken är då sanningen om Norrland och dess ekonomiska förutsättningar? Med stor förenkling förefaller det mig som man borde kunna

sammanfatta situationen på ungefär följande sätt. Norrland är ett jättestort område, där skillnaden i förhållanden är mycket stor mellan olika delar. Inom vissa regioner av denna landsdel är förutsättningarna för ekonomisk verksamhet mindre goda. Det rör sig här om till ytan mycket stora områden. I Norrland finns väldiga vidder av fjäll, ödemarker och arktisk tundra. Inom vissa begränsade delar av dessa områden är dock givetvis förutsättningarna goda för näringar grundade på de behov som skapas av den ökande fritiden. Här försiggår också på många håll en sjudande utveckling, ofta i andra former än tidigare. Inom andra delar av Norrland, också de oerhört vidsträckta efter sydsvenska mått mätt — för att inte tala om europeiska — är levnadsbetingelserna och produktionsförutsättningarna vare sig påtagligt sämre eller påtagligt bättre än på andra håll i Sverige. Det gäller då för de stora delar av det svenska näringslivet som inte är hårt lokalt bundet i fråga om sin produktion. Denna syn på läget finns på flera sätt belyst i den följande uppsatssamlingen. Likheten mellan Norrland och Sverige i övrigt får en viss belysning i den uppsats som Göran Albinsson skrivit om de norrländska konsumtionsvanorna. Som framgår därav förhåller det sig faktiskt så, att skillnaderna är mycket små mellan Norrland och landet i övrigt i fråga om standard och konsumtionens inriktning. Det visar sig t o m att behovet av ytterkläder inte är större utan snarare mindre i Norrland än i södra Sverige. Förklaringen härtill torde bl a vara, att behovet av värmande ytterplagg i själva verket inte beror på termometerns gradtal utan är en funktion av detta gradtal i kombination med luftfuktigheten. Är fuktigheten låg så känns kylan mindre. Detta är fallet i Norrland. Många svenskar torde i samband med fjällvistelser också ha gjort den erfarenheten att 5 à 10° under noll är en ganska behaglig temperatur i Åre, men något som går genom märm och ben på Malmös kajer. Även när det gäller kulturlivet förefaller skillnaderna att vara förvånande små, som framgår av det material som Gunnar Boalt redovisar.

I en bilaga till den nyligen publicerade lokaliseringsutredningen har docenten Törnqvist utförligt behandlat skillnaden i transportkostnader för industrier lokaliserade till olika delar av landet. Han finner där-

vid, att för många och framför allt stora branscher är skillnaderna mellan olika lokaliseringsalternativ mycket små och att detta även gäller för stora delar av Norrland.¹⁾ Transportproblemen finns i denna bok belysta i en särskild uppsats av Lars Kritz. Uppsatsens tendens kan sägas vara, att transportförhållandena i Norrland i stort sett är väl ordnade och att t ex försäljningspriset på bensin och olja är detsamma i Luleå som i Kristianstad.

Är emellertid produktionsförutsättningarna ungefär desamma i Norrland som i landet i övrigt så bör konsekvensen av detta vara, att det norrländska näringslivet har förmåga att utveckla sig på ungefär samma sätt som i övriga landet. Det torde vara en av många omfattad åsikt, att så inte är fallet. Denna centrala frågeställning tar Erik Dahmén upp till ingående undersökning i sin uppsats om verkstadsindustrins utveckling i Norrland. Dahmén studerar härvid om det finns anledning föreställa sig, att det varit mindre gynnsamt för ett verkstadsföretag att vara lokaliserat till Norrland än t ex till Småland eller Stockholmsregionen. Han kommer i sin undersökning till det resultatet, att i själva verket har verkstadsindustrin i Norrland expanderat snabbare än i övriga delar av landet och gjort så under ganska lång tid. Han analyserar orsakerna och konstaterar att det funnits en hel del omständigheter som varit gynnsamma för utvecklingen av verkstadsrörelse i Norrland och att detta lett till en mycket snabb expansion av denna industrigren.

Det är en vanlig föreställning att det norrländska näringslivet skulle ha speciella svårigheter att erhålla krediter. Denna fråga belyses i Erik Karlssons uppsats. Som framgår därav finns det ingenting som talar för att det skulle förhålla sig på det sättet. Möjligheterna för norrländska företag att erhålla kapital torde inte vara vare sig sämre eller bättre än på annat håll i landet under förutsättning att det rör sig om projekt som ur ekonomisk synpunkt är likvärdiga. Detta problem berörs också av Erik Dahmén. Han kommer till slutsatsen, att om det är någon skillnad så är den till Norrlands fördel. Den som har praktisk erfarenhet på området är benägen att hålla med honom.

¹⁾ SOU 1963:49 Aktiv lokaliseringspolitik. Bilaga I.

Det speciella norrlandsproblemet

Om det ovanstående är riktigt, så borde det inte finnas något särskilt norrlandsproblem. Inom vissa delar av den väldiga del av landet som det här är fråga om finns det naturligtvis besvärliga problem, men dessa svårigheter kan knappast sägas vara specifika för Norrland. Likartade problem finns i andra avlägset belägna delar av vårt land, och inom mycket stora och framför allt de mest tätbefolkade delarna av Norrland förefaller det inte som om det skulle kunna sägas existera några specifikt norrländska problem.

Såvitt jag kan se är detta en riktig slutsats. Norrlandsproblemet skulle alltså vara en myt. Å andra sidan kan man enligt min mening med skäl hävda att det finns någonting, som man skulle kunna kalla för ett speciellt norrlandsproblem. Dessa svårigheter är inte ouppslösligt förbundna just med Norrland, men Norrland råkar finnas uppleva en konstellation av omständigheter, som gör, att man ställs inför problem, som kan sägas vara särskilt besvärliga. Vid en annan tidpunkt kan en sådan speciell konstellation uppkomma i någon annan del av landet.

Den viktigaste av dessa omständigheter kan sägas vara att behovet av nya sysselsättningar proportionsvis är så mycket större i Norrland än i andra delar av landet. Detta beror i sin tur på att fruktsamheten ändå in i senaste tid varit högre i Norrland än i landet i övrigt. Särskilt gäller detta för Norrlands nordligaste delar. Man har alltså en stark naturlig folkökning. Samtidigt minskar på samma sätt som i landet i övrigt behovet av mänsklig arbetskraft i jord- och skogsbruk. Denna nedgång får emellertid särskilt kraftiga verkningar i Norrland, dels därför att dessa näringar sedan gammalt svarat för en mycket stor del av befolkningens sysselsättning, dels därför att nedgången under senare tid varit snabbare än på andra håll. Mot detta står att det norrländska näringslivet i övrigt för närvarande har mycket svårt att absorbera denna väldiga anströmning av arbetssökande och ge dem en tillfredsställande sysselsättning. Inte minst gäller detta det stora utbud av kvinnlig arbetskraft som nu gör sig gällande. Den norrländska industrin har dominerats och domineras fortfarande i hög grad av de tunga

basnäringarna — skogsindustri och gruvbrytning. Även om det sker en viss utbyggnad av dessa näringsgrenar och även om de driver förädlingen av sin produkt allt längre, så går samtidigt rationaliseringen så snabbt fram, att man inte har anledning räkna med att de nämnda näringarna skall kunna sysselsätta mer folk än för närvarande. Snarare går utvecklingen mot en minskning av deras arbetskraftsbehov. En tredje norrländsk basnäring kan kraftverksbyggandet sägas vara. Vattenkraftsbyggandet förefaller emellertid nu att ha kommit in i ett skede, då man måste ställa in sig på att den fortsatta utbyggnaden successivt kommer att nedgå.

Vad som här sagts är alltså i och för sig inte något tecken på att de specifikt norrländska näringsgrenarna inte skulle ha gynnsamma produktionsförutsättningar i Norrland, utan är enbart ett uttryck för att de kommit in i ett skede av sin utveckling, som inte karaktäriseras av starkt stigande behov av arbetskraft. Detta betyder alltså, att om man i Norrland skall kunna sysselsätta hela den mängd arbetskraft som finns till förfogande, så måste övriga näringsgrenar expandera mycket snabbt. Avgörande i detta sammanhang blir industrins expansion, eftersom denna expansion kan sägas utgöra grunden för den tillväxt som parallellt äger rum i fråga om servicenäringarna och inom byggnadsverksamheten. Den enda betydelsefulla industrigren, som man i ett så avancerat industriland som Sverige kan vänta sig skall kräva mer arbetskraft är verkstadsindustrin. Denna brukar karaktäriseras som industriernas industri. Rationaliseringen inom övriga industrigrenar betyder i realiteten att en del arbete flyttas över till verkstadsindustrin, som tillverkar de maskiner man behöver för att kunna genomföra effektiviseringen. Verkstadsindustrin har vidare en stor och närmast explosivt expanderande marknad i form av s k konsumtionskapitalvaror, dvs bilar, diskmaskiner, frysboxar etc.

Under 50-talets tio år utflyttade från hela Norrland sammanlagt cirka 54.000 personer. Av dessa var 35.000 mellan 16 och 64 år och alltså i de arbetsföra åldrarna. Vid mitten av 50-talet var yrkesverksamhetsgraden i dessa åldrar 91 % för män och 47 % för kvinnor. Räknar man med utgångspunkt härifrån fram antalet yrkesverksamma

får man en summa på 23.500. Denna siffra kan sägas motsvara det antal lediga platser som skulle ha behövts i Norrland under denna tioårsperiod för att utflyttningen skulle ha kunnat undvikas. Vill man sysselsätta 24.000 personer behöver inte alla få arbete i industrin. En del — kanske drygt en tredjedel — kan servicenäringarna och byggnadsverksamheten ta hand om. De resterande 15.000 platserna skulle emellertid ha behövts i industrin, och det är tillkomsten av dessa som hade varit avgörande för om de antagna behoven skulle ha uppstått inom servicenäringarna och byggnadsverksamheten.²⁾

Som framgår av det ovanstående är det egentligen enbart inom verkstadsindustrin som man kan tänka sig att ett ökat behov av arbetskraft skall uppkomma. Som redovisas i Erik Dahmén's uppsats sysselsatte den norrländska verkstadsindustrin vid 50-talets början 13.000 personer och vid dess slut 19.500 personer. Det hade alltså skett en ökning med 50 procent. För att verkstadsindustrin skulle ha kunnat lösa "norrlandsproblemet" under denna period skulle man emellertid ha behövt öka sin sysselsättning inte med 50 procent utan med drygt 150 procent. Det är tydligt att en så — nästan explosionsartad — snabb utveckling är svår att åstadkomma. Detta om inte annat därför att det tar tid att bygga upp den kader av tekniker och företagsledare som behövs för en dylik expansion. Även under mycket gynnsamma omständigheter torde det alltså vara svårt att tänka sig att utvecklingen skall kunna gå så snabbt.

Ser vi framåt i tiden kan vi konstatera att situationen blir likartad under de närmaste decennierna.³⁾ Det kommer att krävas en enormt kraftig expansion av verkstadssektorn för att den skall kunna absorbera huvudparten av det arbetskraftstillskott som kommer att uppstå. Så småningom glider man sedan in i en situation då tillskottet blir väsentligt mindre. Den stora avtappningen leder till minskade kullar av nyfödda och utstötningen från jord- och skogsbruket blir successivt mindre. Verkstadsindustrin i Norrland kommer i det läget sannolikt att ha en

²⁾ Uppskattningen av fördelningen på industri och övriga näringar är givetvis mycket skönsmässig. Beräkningen sammanfaller emellertid med den som gjorts i SOU 1963:58 Aktiv lokaliseringspolitik. Se sid. 368.

³⁾ Se kap 4 i lokaliseringsutredningen. SOU 1963:58.

fortsatt tendens att expandera, men kan då stöta på svårigheter att tillgodose sitt arbetskraftsbehov. Att i det läget dra folk söderifrån till Norrland torde bli svårt, eftersom det skulle förutsätta att produktionsbetingelserna för verkstadsrörelse i Norrland vore väsentligt bättre än i södra Sverige. Så är naturligtvis inte fallet. Vad man kan hävda är att de i många fall är likvärdiga med förhållandena på andra håll. Det betyder alltså att när tåget väl en gång har gått så finns det ingen återvändo. I varje fall så vitt man nu kan bedöma.

Det är denna situation som enligt min mening kan motivera ingripanden från samhällets sida under en kortare övergångsperiod. Motivet skulle då inte vara, att den norrländska industrin i och för sig behöver stöd, men väl att den kan behöva en extra hjälp för att lyckas åstadkomma en ännu mycket snabbare utveckling än den för närvarande uppnått. Skälet för ett stöd är alltså inte att produktionsförutsättningarna är dåliga utan att de är goda. Med sådana åtgärder skulle man kunna uppnå att vi fick en mindre kraftig koncentration av befolkningen i vårt land än som annars skulle uppstå. För de flesta människor torde en sådan utveckling te sig attraktiv i den mån den inte innebär att vi får en mindre effektiv produktionsapparat än som skulle ha uppstått, om några ingripanden icke ägt rum. Utformas stödet förnuftigt torde det inte finnas någon allvarlig risk för att så skulle bli fallet.

Att dra fördel av reträtter

Det är uppenbart, att den omvandling som det svenska näringslivet för närvarande undergår kommer att leda till att vissa delar av landet blir väsentligt glesare befolkade än tidigare. Detta kommer otvivelaktigt att gälla för mycket stora delar av landsdelen Norrland och skapar i och för sig allvarliga sociala problem. Att det uppstår sådana svårigheter är emellertid ingen nyhet, utan en naturlig följd av den omflyttning av produktionsresurserna som hela tiden försiggår. Norrland har upplevt det tidigare även om orsakerna då var helt andra. Jag syftar på den väldiga inflyttning som skedde till det tidigare så sparsamt befolkade Norrland från mitten av 1800-talet. Det innebar star-

ka sociala motsättningar, dåliga bostadsförhållanden och samhällen där dryckenskap och sedeslöst leverne hörde till ordningen för dagen.

Det är självklart att det kan krävas speciella åtgärder för att lösa de problem som skapas i avfolkningsbygderna. Jag tror emellertid att man skulle vinna något väsentligt om man tog upp de svårigheter som föreligger från en något annan utgångspunkt än som nu vanligen sker.

För närvarande kretsar hela diskussionen i avfolkningsbygderna kring frågan hur man skall kunna vända utvecklingen. I många fall måste man därvid så småningom motvilligt konstatera, att chanserna härtill är mycket små. Situationen ter sig därefter hopplöst svart.

Det skulle otvivelaktigt i sådana fall vara mer värdefullt, om man i stället satte sig ned och på allvar diskuterade hur man lämpligen skall anpassa sig till en situation med sjunkande befolkningstal. Ett sådant läge behöver i och för sig inte enbart ses som en nackdel utan kan också innebära fördelar. Man kan då komma i den situationen, att man får överskott på viss kapitalutrustning, som man kan ha glädje av, att möjligheterna för omarrondering och sammanläggning av skogs- och jordbruksmark blir andra etc. Sätter man sig ned och funderar över problemen, sedan man verkligen accepterat situationen, kan man säkert finna många möjligheter till positiva lösningar. Förutsättningarna för en smidig anpassning till situationen blir då också bättre.

Den strategiska faktorn

Vad som behandlats ovan utgör alltså enligt min mening det specifika "norrlandsproblemet". Möjligen kan man säga, att det på det industriella området finns ytterligare ett problem, som visserligen inte är specifikt för Norrland, men som kanske där har en speciell svårighetsgrad. Jag syftar här på möjligheterna att få fram företagare. Detta är naturligtvis problemets kärna i varje diskussion av utsikterna att få igång en industriell utveckling. Det är i och för sig märkligt, att man i vårt land i så stor utsträckning diskuterar t ex lokaliseringsproblem utan att på allvar beröra detta grundproblem. Vill man påverka den

ekonomiska utvecklingen måste man naturligtvis bilda sig en uppfattning om vad det är för sorts personer som lämpar sig att bli företagare, hur man skall få tag på dem och därefter stimulera och eventuellt också utbilda dem. Detta är dock ting som vi tyvärr vet mycket litet om och det förefaller att vara ett synnerligen lämpligt område för den ekonomiska forskningen.

Så mycket vet vi emellertid, att vad man brukar kalla en gynnsam "industriell miljö" spelar en stor roll för uppkomsten och den lyckliga utvecklingen av företagarinitiativ. Erfarenheten visar bl a, att industriell företagsamhet har en tendens att "smitta av sig". En initiativrik person drar andra med sig och i en sådan bygd får utvecklingen därför en egen-kraft. Moderna företag kräver också i allt större utsträckning högt utbildad personal. Dessa och deras familjer ställer krav på en stimulerande miljö. Det brukar ibland hävdas, att industrins speciella struktur i Norrland har gjort, att en lämplig "miljö" för mindre företag har haft svårighet att uppkomma. Så mycket torde i varje fall vara säkert att en industrialisering på bred front i Norrland inte kan falla tillbaka på en så lång tradition som i södra Sverige och att detta kan vara ett speciellt problem för Norrland.

Det torde därför vara särskilt viktigt, att man i Norrland inriktar utvecklingsarbetet på sådana orter, som verkligen kan erbjuda en gynnsam industriell miljö.

Norrländska befolkningsprognoser

Av ESSE LÖVGREN - ODD GULBRANDSEN

Under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet synes folkmängdsutvecklingen i bl. a. norrlandslänen ha undergått en förändring mot en lägre ökningstakt resp. ökande minskningstakt beroende på en snabbare utflyttning. Dessa förändringar i de regionala befolkningsrörelserna har aktualiserat en lokaliseringsspolitisk diskussion som i sin tur riktat uppmärksamheten mot frågan om den norrländska folkmängdens framtida utvecklingstendenser. Befolkningsprognoserna för Norrland har därmed fått ett nytt intresse. I det följande redovisas i korthet en jämförande studie av några norrländska befolkningsprognoser, och i anslutning härtil diskuteras faktorer som kan komma att förändras under de närmaste decennierna. En sådan studie har ett betydande intresse alldeles bortsett från norrlandsproblemet, eftersom vi i ett land av Sveriges väldiga utsträckning och ojämna befolkningsfördelning alltid måste vara i hög grad intresserade av den regionala utvecklingen. Det är dock självfallet att man i fråga om regionala befolkningsprognoser måste räkna med en generellt större osäkerhet jämfört med globala befolkningsprognoser, i vilka man kan bortse från den inrikes omflyttningen.

Olika prognosmetoder har använts

I tabell 1 presenteras de jämförda prognoserna. Som framgår av tabellhuvudet kan man se vilken region prognoserna avser, utgångsdatum

TABELL 1. *Översikt över norrländska befolkningsprognoser*

Prognos	Region	Utgångs- datum	Prognos- period	Prognos- regioner	Prognos- variabler
Svennilson 1946 Några grunddrag i Norr- lands arbetskraftsbalans.	Norrland	1940	1940(10)60	Länen	Folkmängd 15—65 år
Långtidsutredningen 1957 Balanserad expansion. Bilagor: utredningar, SOU 1957:10 s. 74—75.	Hela riket	1955	1955(5)65	Länen	Folkmängd 15—64 år
Godlund 1958 Bilaga IV till Regionsjuk- vården, rikspan för... SOU 1958:26.	Hela riket	1950	1950(5)70	Länen	Folkmängd
Gulbrandsen I 1960 Sveriges befolkning 1975. En prognos för regioner och bebyggelse typer.	Hela riket	1950	1950(5)75	AMS- regionerna uppdelade på bebyggelse ty- per	Folkmängd efter kön o. ålder
Gillberg 1962 Befolkning och arbetskraft i Norrland.	Norrland	1960	1975	Länen	Befolkning 16—64 år

Prognosmetodik	Antaganden		
	dödlighet	fruktsamhet	flyttningar
Åldersframskrivning	Riksdödligheten 1936/40	—	Nettoflyttning ± 0
Åldersframskrivning	1946/50 års dödsrisker antas sjunka för åldrar under 60 år	”vissa antaganden rörande giftermålsfrekvens och fruktsamhetsförhållanden”	A. In- och utrikes nettoflyttning. ± 0 B. Inrikes nettoflyttning = 1950/55. Utrikes ± 0 C. In- och utrikes nettoflyttning = 1950/55.
Alt. A Åldersframskrivning för hela riket. Proportionering på länen enl. länens andel av befolkningstillväxten i riket 1951/55	1946/50 års, men under 60 år ”någon nedgång”	1951/52 års giftermålsfrekvenser och fruktsamhetstal	Utrikes nettoflyttning + 10.000 per år med samma köns- o. åldersfördelning som 1951/55
Alt. B Åldersframskrivning för hela riket. Proportionering av rikets totala folkmängdstillväxt på resp. län via en sysselsättningsprognos för näringsgrenar och branscher	Samma som alt. A	Samma som alt. A	Samma som alt. A
Åldersframskrivning	Fortsatt relativ sänkning utom i åldrarna 5—29 samt 75 — w	2,3 barn efter genomgången fruktsam ålder. 30 % högre i Norrbotten Sänkning av giftermålsåldern	Utrikes = 1949/56 Inrikes = 1951/56
Åldersframskrivning	1956/60 års dödlighet	1956/60 års fruktsamhet	± 0

Prognos	Region	Utgångs- datum	Prognos- period	Prognos- regioner	Prognos- variabler
Gulbrandsen II 1963 Sveriges befolkning 1980.	Hela riket	1960	1960(10)80	AMS- regionerna uppdelade på bebyggelsesty- per	Folkmängd efter kön o. ålder
Arbetsmarknadsstyrelsen 1963 Befolkningsprognos för A-regioner 1960—1975	Hela riket	1960	1960(5)75	AMS- regioner	Folkmängd efter kön och ålder
Gävleborgs län En översiktlig utredning om samhällsförhållandena i länet 1961.	Länet	1960	1960(5)75	Länet (enbart diagr. för vis- sa regioner)	Folkmängd efter kön o. ålder
Jämtlands länsutredning 1963.	Länet	1960	1975	Kommuner	Förvärvsar- betande
Y 70. Länsutredning för Västernorrlands län. 1962.	Länet	1960	1970	Kommun- grupper	Förvärvsar- betande

(i allmänhet folkräkningsår), underregioner som behandlas i prognoserna och vad som prognosticeras (förvärvsarbete befolkning eller hela folkmängden). Vidare ges en kort beskrivning av prognosmetodiken samt en redovisning av de olika antagandena som prognoserna bygger på.

Väsentligast för förståelse och användning av prognosresultaten är kännedom om vilken prognosmetodik som tillämpats. Två huvudtyper kan urskiljas:

a. en åldersframskrivning med antaganden om dödlighet, fruktsamhet

Prognosmetodik	dödlighet	Antaganden	
		fruktsamhet	flyttningar
Åldersframskrivning	Stat. centralbyråns dödlighetsprognos	= Gulbrandsen I men lika fruktsamhet för hela riket och långsammare sänkning av giftermålsåldern	Alt. 1: In- och utrikes nettoflyttning = 1951/60 Alt. 2: Hälften mot alt. 1
Sysselsättningsprognos för näringsgrenar	Stat. centralbyråns dödlighetsprognos (Stat. tidskr. 1960)	Regionfruktsamhet 1960, korrigerad med förändringstal enl. Stat. centralbyrån	(Se prognosmetodik)
Åldersframskrivning	= Gulbrandsen II	Samma som för länet 1951/59	±0
Sysselsättningsprognos för primära och sekundära näringsgrenar	—	—	(Se prognosmetodik)
Sysselsättningsprognos för näringsgrenarna	Stat. centralbyråns dödlighetsprognos (Stat. tidskr. 1960)	Lokal fruktsamhet för 1951/60, korrigerad för den iakttagna minskningen 1951/55 o. 1956/60	(Se prognosmetodik)

- samt nettoflyttningens storlek och åldersfördelning,
- b. en sysselsättningsprognos ur vilken befolkningens storlek och sammansättning härleds genom olika antaganden om yrkesverksamhetsgradens utveckling.

Prognoser av typ (a) med antagandet att nettoflyttningen (dvs. vinst eller förlust genom den inrikes omflyttningen) är noll innebär en rent befolkningsmässig framskrivning av åldersgrupper med kännedom om dödligheten i olika åldrar. Någon hänsyn tas inte till eventuella strukturförändringar inom näringslivet. Befolkningsprognoser av typ (a)

med vissa antaganden om flyttningsvinst eller flyttningsförlust, vanligen i olika åldrar, innebär ett ställningstagande till strukturförändringar i näringslivet, men av allmän karaktär.

Prognoserna av typ (b) utgår från antaganden om näringslivets utveckling, dvs. förändringar i produktionens storlek och art samt arbetskraftsbehovets förändringar per producerad enhet. Härigenom erhålls arbetskraftsbalansens efterfrågesida. Genom antaganden om yrkesverksamhetsgraden för olika kön och åldrar kan ur arbetskraftsefterfrågan totalbefolkningen uppskattas. Genom att jämföra två prognoser av de båda typerna med varandra kan man få en föreställning om nettoflyttnings storlek (skillnaden mellan efterfrågan och tillgång på arbetskraft).

Exempel på prognoser av typ (a) är Gulbrandsens båda prognoser. De bästa exemplen på prognoser av typ (b) är Y 70 och den jämtländska länsprognosen.

I fortsättningen kan det vara lämpligt att hålla isär de två prognostyperna och börja med en sammanfattning av åldersframskrivningarnas antaganden.

Dödlighetsantagandena bygger i allmänhet på den senast publicerade dödlighetstabellen som kompletteras med vissa antaganden om dödlighetens nedgång i olika åldrar. De kumulativa effekterna av skillnader i dödlighetsantaganden kan naturligtvis bli stora, men detsamma gäller ju flyttningsförlusterna som är lika stora och för vissa län mycket större än hela antalet döda.

Fruktsamhetsantagandena är naturligtvis långt svårare att motivera än dödlighetsantagandena. Fruktsamheten håller nu i de två nordligaste länen på att anpassas till riksgenomsnittet. I sin första prognos antog Gulbrandsen att Norrbotten skulle ha en 30 % högre fruktsamhet än övriga landet. Nedgången i fruktsamhet har här varit så stark att Gulbrandsens prognossiffror (enligt den första prognosen) för Norrbotten medfört kraftiga överskattningar. I sin senare prognos har Gulbrandsen antagit samma fruktsamhet i hela riket, dvs. tagit hänsyn till att Norrland nu hämtar upp sin demografiska eftersläpning på denna punkt.

TABELL 2. *Index för folkmängder 1970 enligt olika prognoser och enligt trenden 1961/62. 1960 = 100*

Län	Godlund alt. A	Godlund alt. B	Gul- brand- sen I	Gulbrandsen II		AMS 1963	Länsut- red- ningar	1961/62 års tren- der
				alt. 1	alt. 2			
Gävleborg	102,2	104,6	106,9	104,2	103,7	105,2	102,2	102,2
Västernorr.	101,7	100,7	103,8	99,3	100,6	104,2	103,9a 100,4b 103,7c	92,4
Jämtland	100,0	97,1	100,3	95,2	99,0	94,6	108,3d 99,8e 89,1f	85,4
Västerbotten	102,0	101,2	107,1	100,9	103,9	99,0	100,2	94,2
Norrbottn	103,0	102,0	110,1	104,3	106,3	103,9	103,0	102,7

a Y 70 alt 0, b Y 70 alt. I, c Y 70 alt. II, d Hyrenius m. fl. alt. 0, e Hyrenius m. fl. alt. 1, f Länsutredningen.

Den tredje gruppen av antaganden rör nettoflyttningens storlek och åldersfördelning. Flyttningssantagandena är de viktigaste för prognosens framgång men samtidigt de svåraste att förutsäga. Vid åldersframskrivningar brukar flyttningarna därför i allmänhet antas kunna extrapoleras från hittillsvarande utveckling (grundas på viss basperiod). Godlund och Gulbrandsen I bygger sålunda på flyttningförhållandena under första hälften av 50-talet, medan Gulbrandsens andra prognos utgår från nettoflyttningförhållandena under perioden 1951/60. Därutöver har Gulbrandsen ett alternativ som innebär halv nettoflyttning jämfört med 1951/60, ett alternativ som f. n. inte förefaller så realistiskt som helflyttningssalternativet.

Den andra typen av prognoser, sysselsättningsprognoserna, utgår i allmänhet från en prognos för sysselsättningen inom varje bransch för sig. Sysselsättningen inom jordbruket beräknas på grundval av arbetskraftsåtgången per ha vid olika storleksgrupper av brukningsenheter och olika driftsinriktning. Sysselsättningen inom skogsbruket utgår från avverkningsprognoser och antaganden om skogsarbetets rationalisering. Arbetsvolymen beräknas som produkten mellan avverkning eller skogsmarksareal och arbetskraft per skogskubikmeter eller ha.

Skillnaden i utfallen är stora

Prognosutfallen kan studeras i diagram 1—5. De enklaste jämförelserna mellan de olika prognoserna kan göras om man tar ut ett visst tidsavsnitt och studerar den ökningstakt som förutsägs i prognoserna. Det har skett i tabell 2 som visar folkmängdsindex för 1970 om befolkningen 1960 sätts lika med 100.

Prognosutfallet bör självfallet studeras i relation till antagandena. Gulbrandsens första prognos resulterade i en kraftig ökning (6 promille) årligen för de fem länen sammanlagt. Den faktiska utvecklingen 1961—62 var en förlust på ca 3,5 promille. Prognosen hade ett speciellt fruktsamhetsantagande för Norrbotten och byggde på flyttningsförhållandena under första hälften av 50-talet, då flyttningsförlusterna var mindre än under senare hälften. Den lägsta ökningstakten för de fem länen har länsutredarnas prognoser som slutar på en förlust för de fem länen på 1/3 promille per år.

Antagandena om nettoflyttningarna är strategiska för prognosernas utfall. Det kan illustreras med följande tablå för Västernorrlands län.

Folkmängd 31.12.60		285.745
Födda 1961	3.511	
Döda 1961	2.957	
Födelseöverskott		+ 554
Flyttningsförlust		— 2.997
Folkmängd 31.12.61		283.302

Flyttningsförlusterna för samma län under år 1962 var 3.350 personer, medan födelseöverskottet utgjorde knappt 500 personer.

Det kan alltså ha intresse att närmare jämföra flyttningsantagandena i olika prognoser och se vilken betydelse det har att en prognos bygger på första eller andra hälften av 1950-talet. Flyttningsförlusten i Västernorrlands län var 2,5 gånger så stor under senare hälften av 1950-talet som under den förra, medan den för Gävleborgs län var fem gånger så stor. Ett flyttningsantagande som bygger på utvecklingen under hela 1950-talet kommer med andra ord att ligga mitt emellan flyttningsnivån i början respektive i slutet av 1950-talet. Utflyttningarna har fortsatt under 1961 och 1962 så att flyttningsförlusten i t. ex. Väster-

DIAGRAM 1. *Befolkningen i Gävleborgs län 1930—1980*
1000-tal

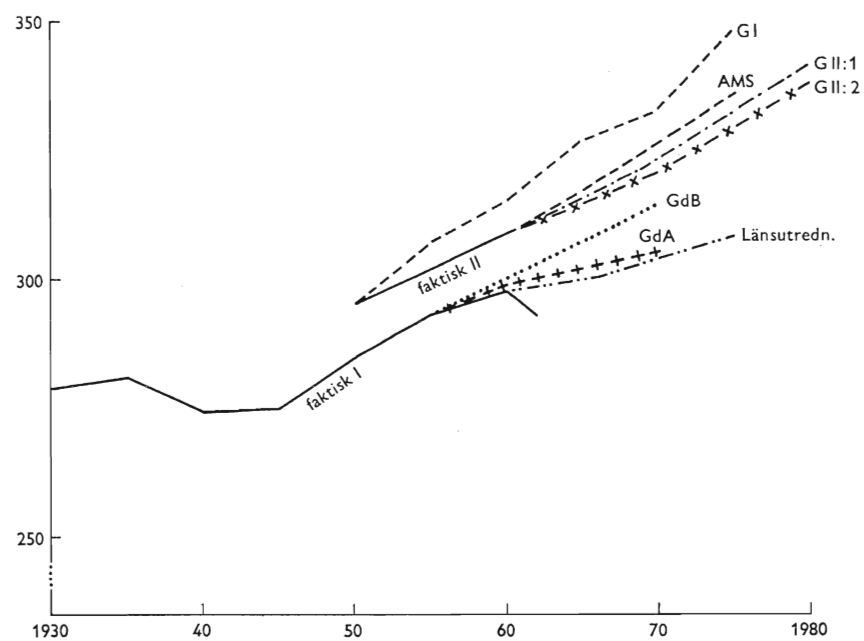

DIAGRAM 2. *Befolkningen i Västernorrlands län 1930—1980*
1000-tal

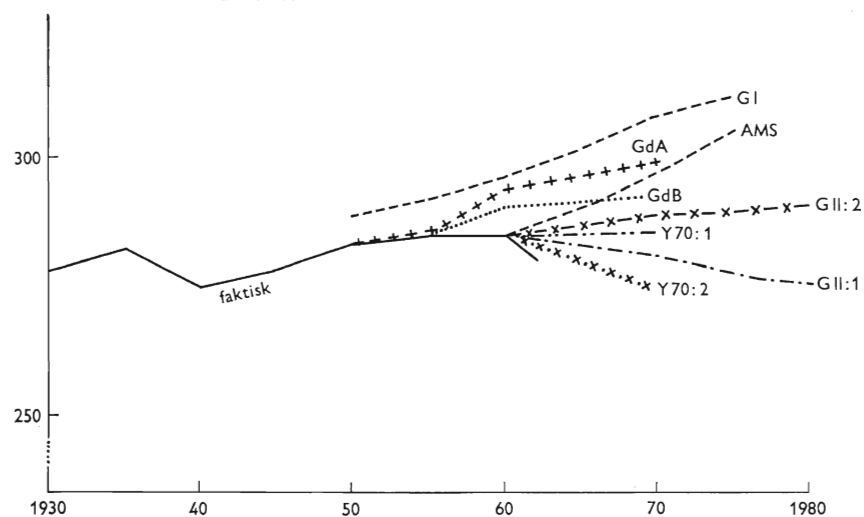

DIAGRAM 3. *Befolkningen i Jämtlands län 1930—1980*
1000-tal

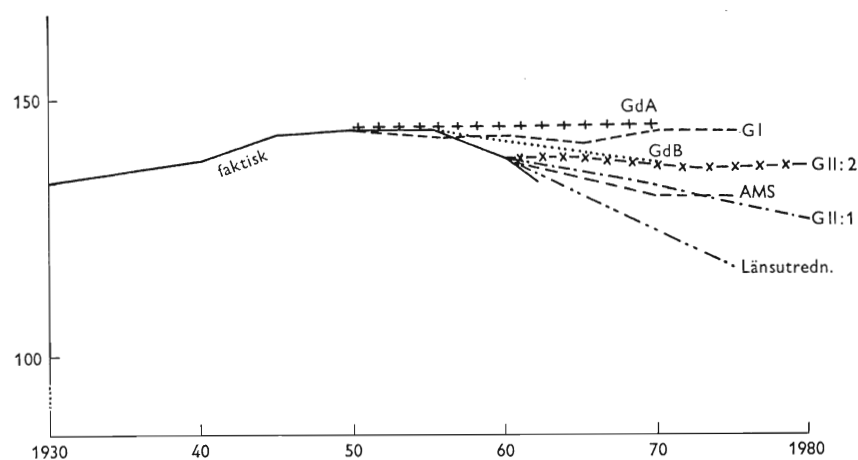
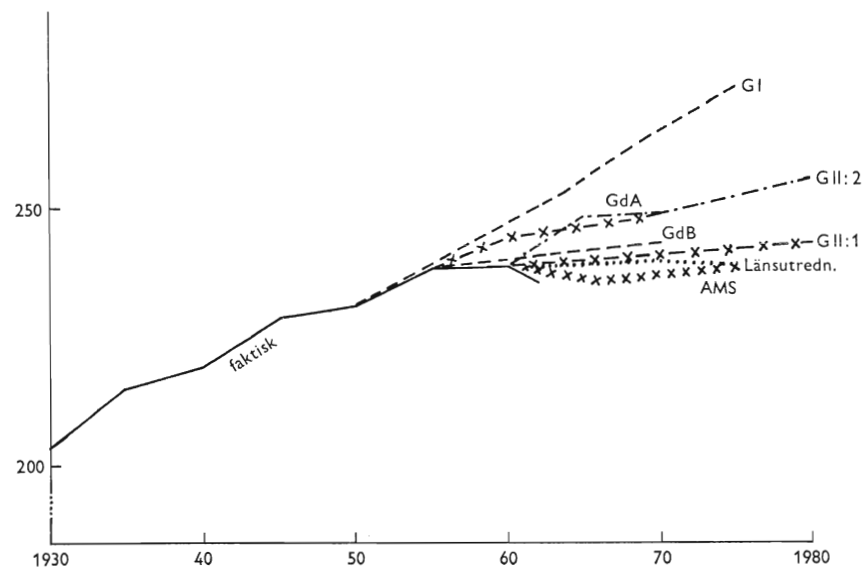
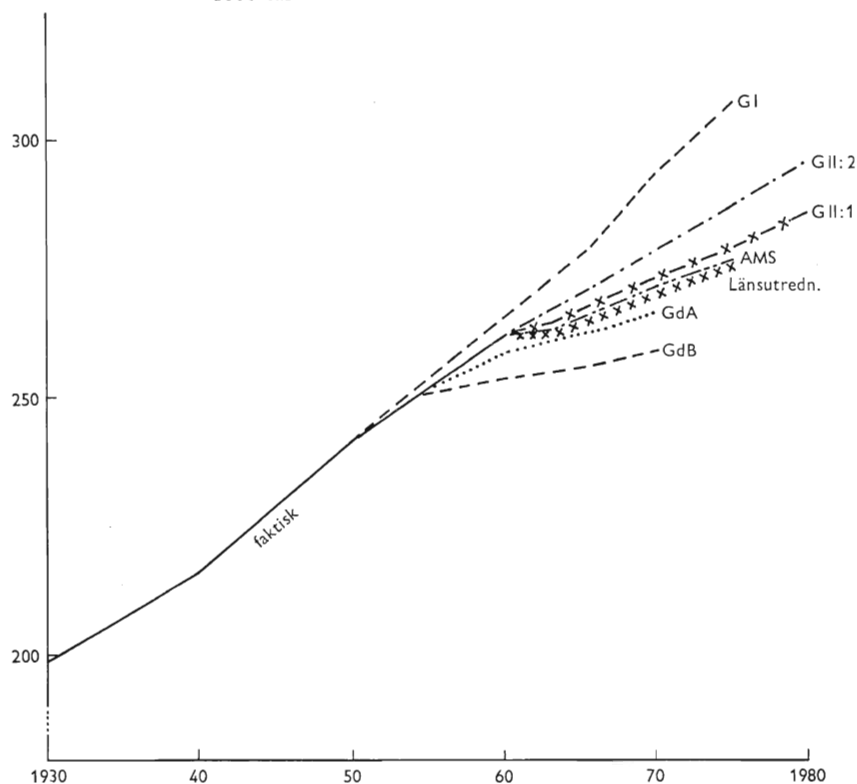

DIAGRAM 4. *Befolkningen i Västerbottens län 1930—1980*
1000-tal

Gd A	= Godlund, alternativ A	Faktisk I	= Länets befolkningsmängd
Gd B	= Godlund, alternativ B	Faktisk II	= Befolkningsmängd i regioner med huvuddelar fallande inom länet
G I	= Gulbrandsen I	Y 70	= Länsutredning för Västerternorrlands län
G II:1	= Gulbrandsen II, alt. 1		
G II:2	= Gulbrandsen II, alt. 2		
AMS 1963	= Arbetsmarknadsstyrelsens prognos 1963		

DIAGRAM 5. *Befolkningen i Norrbottens län 1930—1980*
1000-tal

norrlands län för dessa år är 2,4 gånger större än nivån under 1950-talet. Gulbrandsens andra prognos (alt. 1) bygger på förhållandena under hela 1950-talet och innebär alltså en underskattning. Om flyttningsmönstret håller i sig, skulle ett alternativ med dubbel nettoflyttning behövts istället för Gulbrandsens alt. 2, i vilket antas halv nettoflyttning jämfört med alt. 1.

I tabell 2 kan en jämförelse göras mellan den faktiska utvecklingen 1961—62 och den prognosticerade för hela 1960-talet. Den högra spalten i tabellen visar den beräknade folkmängden om trenden från 1961—62 håller i sig. Flyttningsförlusterna har skärpts i början av 60-talet så att diskrepansen är stor mellan trenden 1961—62 och den i

prognoserna beräknade, men mönstret i förändringarna är likartat i de olika prognoserna. Den svagaste folkmängdsutvecklingen förutspås alltför för Jämtland och Västernorrland, den starkaste för Västerbotten och Norrbotten.

I samband med diskussionen kring nettoflyttningen kan det vara befogat att erinra om flyttningsförlusternas kumulativa verkningar. Eftersom förlusterna drabbar de fruktsamma åldrarna kommer antalet födda att på längre sikt minska. Då förlusterna är mindre i höga åldrar, där dödligheten är större, kommer antalet döda inte att minska i motsvarande grad. Följden blir minskning av födelseöverskottet.

Prognoser grundade på åldersframskrivning kan som ovan gjorts jämföras med avseende på antaganden om dödlighet, fruktsamhet och flyttningar. Sysselsättningsprognoserna kan jämföras genom att antaganden som görs för olika branschers utveckling sammanställs. I det följande jämförs prognoserna för Västernorrlands och Jämtlands län.

För skogsbrukets del antar man att avverkningskvantiteten årligen kommer att öka med 2,5 % i Jämtlands län och ungefär med 2 % i Västernorrlands län. Dagsverksåtgången, mätt som dagsverken per skogskubikmeter (m³sk), förutses enligt båda prognoserna ligga vid 0,40—0,45 dagsverken vid mitten av 1970-talet.

För jordbrukets del räknar man för Västernorrlands del med en årlig minskning av den totala arbetsvolymen med 3 — 3,5 %, medan motsvarande tal för Jämtlands län är 3 %. Även brukningsenheterna antages minska under 1960-talet. Minskningen för Västernorrlands län anges årligen till 4 % under 1960-talet, och för Jämtlands län anges drygt 2 % per år för perioden fram till 1970-talets mitt. I båda fallen avses brukningsenheter med mer än 2 ha åker. Den årliga sysselsättningsminskningen blir då för Västernorrland 2 — 3 % och för Jämtland 1,7 %. Som jämförelse kan nämnas att Gulbrandsen i sin senaste prognos, alt. 1, för glesbygden i respektive län kommer fram till 1,8 och 1,4 % minskning i befolkning per år.

När det gäller utvecklingen av samfärdsel och handel, dvs. de viktigaste servicenäringarna, är skillnaderna större. Mot en minskning i Västernorrlands län på 4 % årligen, förutses i Jämtland en betydligt

mindre sysselsättningsförändring, nämligen en årlig minskning av 1 %.

Länsdiagrammen och tabell 2 visar på en stor spridning i prognosvärdena. Skillnaderna mellan två prognoser som bygger på 1960 års folkräkning (AMS och Gulbrandsen II:1) utgör för Västernorrlands län år 1970 ca 14.000 personer.

Dessa stora skillnader beror på att olika metodik har använts för prognoserna. Den ena av dem är en rent demografisk prognos, medan den andra grundar sig på antaganden om näringslivets utveckling. Det är naturligt för prognoskonsumenten att fråga sig, vilken metodik som är den riktigaste. Finns det kanske någon annan metodik som skulle ge ett entydigare resultat?

Även om prognoser är ofullkomliga och ofta skiljaktiga är de nödvändiga. På dem byggs beslut och åtgärder av skilda slag. Frågan är då hur man skall använda prognoser. Följande regler förefaller oundvikliga för "prognoskonsumenten":

1. Att sätta sig in i den använda prognosmetodiken
2. Att grundligt studera de antaganden på vilka prognoserna bygger
3. Att bevaka hur verkligheten stämmer med antagandena
4. Att kontinuerligt räkna om prognosen, med ledning av vunna erfarenheter.

För att underlätta för prognoskonsumenten att följa de två första reglerna borde prognosmakarna klargöra hur prognosen får användas, t. ex. genom att ange de begränsningar i användningsområden som metodik och antaganden enligt regel 1 och 2 medför.

Reglerna 3 och 4 är inte heller lätta att följa för den "vanlige" prognoskonsumenten. Det kan därför ifrågasättas om inte länsutredarna — länsstyrelsens informationsorgan ifråga om data rörande länens folkmängds- och näringsutveckling — borde fortlöpande tillhandahålla omräknade prognoser som en service till de planerande instanserna inom näringsliv och kommunal förvaltning. Ett intressant problem i detta sammanhang är relationerna mellan länsstyrelsens prognosverksamhet och dess planering. Länsstyrelsernas styrning av bebyggelseutvecklingen kommer att få effekt på prognoserna, något som i och för sig motiverar fortlöpande omräkningar av dessa.

Frågan om förbättringar i prognosmetodiken har mot bakgrunden av prognosernas spridning och utfall stort intresse. Prognoserna kan grovt beskrivas som mer eller mindre sofistikerade extrapolationer. Om man kunde komma åt de bakomliggande mekanismerna skulle prognoserna bli intressantare. Vi behöver ekonomiska och demografiska modeller som anknyts till de ekonomiska tillväxtmekanismerna och till socialpsykologiska faktorer. Vilka är de styrande faktorerna i den norrländska folkmängdsutvecklingen?

Faktorer, som vänt befolkningsutvecklingen

I det följande skall ett försök till en analys av dessa faktorer göras och mot bakgrunden därav preciseras vilka krav man måste ställa på en prognos som skall kunna beakta desamma på ett meningsfullt sätt. Någon djuplodande studie kan av utrymmesskäl inte komma ifråga här. Det är anledning att hoppas att en sådan skall göras genom det tvärvetenskapliga forskningsarbete om Norrlandsproblemen som 1962 igångsattes vid Uppsala Universitet.

Den främsta anledningen till de misslyckade prognoserna är, som framgår av diagrammen, att befolkningsutvecklingen under 1950-talet böjer av nedåt i förhållande till de tidigare trenderna. Utvecklingen har under denna period uppenbarligen kommit in i ett skede där andra faktorer än tidigare styr densamma. Vad är det då som inträffat och vad kommer de nya tendenserna att innebära? Det första som bör noteras är, att de äldre norrländska trenderna innebar en betydligt snabbare befolkningsökning än i övriga Sverige. I och för sig skulle avböjningen endast behövt innebära en anpassning till utvecklingstendenserna i södra Sverige, om det inte vore så att de allra senaste årens befolkningsförändringar i norrlandslänen medfört avtappningar i en utsträckning som varit ovanlig även i de södra delarna av landet.

En viktig anledning till den tidigare särpräglade positiva befolkningsutvecklingen i Norrland var att medan sysselsättningsförändringarna inom jordbruket i övriga delar av landet medförde avfolkning var sysselsättningen inom det norrländska jordbruket stabil eller — i de

nordligaste delarna — t. o. m. växande. Anledningen härtill var en kolonisation, vars upphörande man kan datera till så sent som i mitten av 1940-talet. Sedermera har tillbakagången i jordbruksbefolkningen accelererat och en jämförelse mellan 1950 och 1960 års folkräkningar ger vid handen att den förvärvsarbetande delen minskat med 35 % under decenniet jämfört med 28 % för samma grupp i övriga delar av landet. Eftersom jordbruksbefolkningen i Norrland utgör en något större andel av totalbefolkningen än i övriga Sverige, ca 10 procentenheter, kan detta förklara avböjningen av trenden, som eljest på grund av en mera positiv utveckling i övriga näringar — 17 % ökning i Norrland jämfört med 12 % i övriga landet — skulle bibehållits. Men detta är inte tillräckligt att förklara den fortsatta avböjningen. Har de norrländska tätorterna inte haft förmåga att suga upp befolkningstillskotten på samma sätt som de sydsvenska? Finns det brister i det norrländska näringslivet?

Vid sidan om jordbruket har det norrländska näringslivet kännetecknats av en exploatering av naturtillgångarna, skogen, bergen och vattenfallen. För att utnyttja denna exploatering har vidareförädlade industrier växt fram, t. ex. för skogen trä-, massa-, pappers- och plastindustri. För att kunna genomföra den har behövts anläggningsverksamhet av typ järnvägar, hamnar, flottleder och skogsvägar förutom anläggningar av industrierna själva. För driften har behövts material och maskiner och för personalen bostäder och service. Hur stora dessa spridningseffekter — eller multiplikatoreffekter, som den nationalekonomiska termen lyder, — blir för det lokala näringslivet beror på dels graden av vidareförädling, dels i vilken utsträckning förutsättningar föreligger eller kan skapas för att tillgodose varuefterfrågan genom lokal produktion, dels ock vilken ytterligare avsättning eller vidareutveckling denna sekundära produktion kan få.

Det hävdas ofta att den omfattande rationalisering som de norrländska basindustrierna undergått och undergår, leder till en krympande sysselsättningsvolym. Men det måste då observeras att rationaliseringen i stor utsträckning vinnes genom insats av produktionsmedel som framställs i andra industrier, och att den totala arbetskrafts-

volymen därför minskar ganska litet i förhållande till de besparingar som görs i basindustrien. Om dessa andra industrier ligger eller förläggs i anslutning till basindustrierna erhålles gynnsamma lokala spridningseffekter. Om efterfrågan däremot tillfredsställs genom inköp söderifrån får pessimisterna rätt. Den naturliga frågan blir alltså: varifrån kommer de maskiner, de byggnadsmaterial, de elektroniska utrustningar, de transportmedel, de drivmedel och de nya förbrukningsartiklar som rationaliseringsprocesserna för med sig? För att besvara den frågan krävs en kartläggning — en viktig forskningsuppgift.

Utan att här kunna gå i detalj torde man dock våga hävda att en betydelsefull del av förklaringen till avböjningen i befolkningstrenden ligger i svaga lokala spridningseffekter av den snabba rationaliseringen i flera av de norrländska basnäringarna under efterkrigsperioden. Exempelvis har jordbrukets rationalisering i Norrland i huvudsak inneburit nedläggning, vilket överhuvud inte skapar några spridningseffekter. Rationaliseringen av gruvdrift och vattenkraftsutbyggnad har grundats på anskaffning av specialutrustning med jättedimensioner och ofta av utländsk tillverkning. På skogsområdet kan man däremot urskilja starkare lokala spridningseffekter, där åtskilliga norrländska mekaniska industrier baserat sin tillverkning på idéer till rationalisering av skogsarbete, virkestransporter och vidareförädling. Att finna idéer till nya tillverkningar är för övrigt en annan del av den norrländska utvecklingsproblematiken som bjuder på intressanta forskningsuppgifter. Det har t. ex. antytts att den relativt enkla hantering och det ensidiga arbetsförlopp, som skall ha kännetecknat tillverkningsprocesserna i de norrländska basnäringarna, bildat en ogynnsam grogrund för sådana idéer. Avsaknaden av en finmekanisk tradition skulle hämmat idébildningen och därmed den industriella utvecklingen.

De nu antydda förhållandena innebär inte att den norrländska verkstadsindustrien måste utvecklas långsammare än den sydsvenska — 1950-talets utvecklingstakt har tvärtom varit betydligt högre i Norrland. I stället torde förklaringen ligga däri att den norrländska verkstadsindustrin tidigare varit liten, och därför trots snabb expansion icke kunnat fylla den efterfrågan, som rationaliseringsprocessen i bas-

näringarna skapat. Även på andra områden av det norrländska näringslivet har man som nämnts noterat en snabbare utvecklingstakt. Ifråga om servicenäringarna är detta sålunda ett påtagligt förhållande (illustrerat av ökningen 15 % 1950—60 jämfört med 11 % för övriga Sverige). Särskilt på samhällsservicens område har utvecklingen varit livlig och att döma av utbyggnadsplanerna för universitet, storsjukhus m. m. för framtiden bestående.

Varför har då den relativt snabba norrländska urbaniseringen ändå inte räckt till? Svaret därpå är att Norrland saknar en storstad. Studerar man de geografiska befolkningsförskjutningarna i övriga Sverige finner man att den koncentration till västra Sverige och Mälardalen som förekommit under de sista decennierna i väsentlig utsträckning är att hänföra till tillväxten av Stockholm, Göteborg och Malmö och helt är hänförlig till befolkningsutvecklingen i städer med mer än 50.000 invånare i dessa områden. Den nuvarande splittringen och konkurrensen mellan de norrländska städerna om nya lokaliseringsobjekt skulle sålunda ha allvarliga konsekvenser för den totala befolkningsutvecklingen i Norrland.

Bättre resultat med utbyggd sysselsättningsprognos?

Sammanfattningsvis behövs för att formulera en befolkningsprognos med större förutsättningar att träffa rätt än de hittills utförda dels en närmare kunskap om de faktorer som styr näringsliv och bosättning i Norrland dels en ekonometrisk modell innehållande kvantitativa uttryck för dessa faktors effekter på befolkningsutvecklingen. Närmast till hands ligger en utbyggd sysselsättningsprognos. I de hittills gjorda prognoserna av denna typ har man i allmänhet underskattat omlokaliseringseffekterna av rationaliseringsprocesserna och utvecklingen mot stordrift. Exempelvis har av denna anledning arbetsmarknadsstyrelsens sysselsättningsprognoser gett en kraftigare underskattning av befolkningskoncentrationen till större orter än trendmässiga framskrivningar av typ Gulbrandsen. Kunde man däremot penetrera omlokaliseringseffekterna och komplettera sysselsättningsprognoserna

med uttryck för dem borde både en teoretiskt riktigare prognosmodell och ett bättre prognosresultat erhållas. Detta är en forskningsuppgift av betydelse inte endast för Norrland utan även för befolkningsomflyttningsproblem i allmänhet.

Den befolkningsprognos för Norrland som närmast ansluter sig till en dylik modell är Gillbergs räkneexempel över det överskott på arbetskraft som skulle uppträda om de enskilda näringsgrenarnas efterfrågan på arbetskraft skulle fortsättningsvis anta sydsvenska tendenser. Han kom därvid till ett överskott 1975 av 25.000 — 55.000 personer, vilket omräknat till befolkning skulle motsvara en förlust på 50.000 — 110.000 personer. Som jämförelse må nämnas att en framskrivning av tendenserna 1960—62 ger en förlust på 75.000 personer under samma period. Det är då att observera att Gillberg inte beaktat effekter av omlokaliseringar till storstäder och att hans uppskattning av arbetskraftsöverskottet av den anledningen skulle bedömas vara för låg. Det hastar tydligen att välja ett norrlandscentrum!

Litteraturförteckning

- Balanserad expansion. Bilagor: särskilda utredningar (SOU 1957:10).
Befolkningsutveckling och näringsliv i Jämtlands län (SOU 1963:45).
Gillberg, J., Befolkning och arbetskraft i Norrland. Stencil IUI 1962.
Godlund, S., Befolkning — regionsjukhus — resmöjligheter — regioner
(= Bilaga IV till Regionsjukvården, riksplan för samarbete inom specialiserad sjukvård, SOU 1958:26).
Gulbrandsen, O., Sveriges befolkning 1975, en prognos för regioner och bebyggelse typer. Stencil 1960.
Gulbrandsen, O., Sveriges befolkning 1980. Stencil 1963.
Gävleborgs län, en översiktlig utredning om samhällsförhållanden i länet 1961.
Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen. Meddelanden från Lokaliseringssektionen nr 1963:1 och 26.
Olsson, R., Prognos angående den regionala befolkningsutvecklingen (SOU 1963:62).
Svennilsson, I., Några grunddrag i Norrlands arbetskraftsbalans. 1946.
Y 70. Länsutredning för Västernorrlands län. 1962.

Investering, sparande och kreditförsörjning

Av ERIK KARLSSON

I diskussionen av norrlandsproblemen har kapitalfrågorna ofta spelat en stor roll. Man har därvid framfört den åsikten, att Norrland skulle lida av kapitalbrist.

Det ligger i sakens natur att det alltid kan föreligga brist på kapital i den meningen, att inte alla som vill låna till olika projekt kan få göra detta. Innebörden i ett uttalande om speciell kapitalbrist för Norrlands del, skulle då kunna vara den, att det ställer sig svårare att finansiera i övrigt likartade projekt i Norrland än i riket i övrigt. Däremot kan det knappast vara rimligt att tala om kapitalbrist i den mån svårigheter att få låna pengar till norrländska projekt bottnar i att dessa investeringar anses mindre lönsamma eller mer riskfyllda än de sydsvenska med vilka de konkurrerar. För att få ett säkert grepp om situationen i detta hänseende borde man undersöka ett antal tilltänkta projekt, vilka icke kunnat komma till utförande på grund av svårigheter att erhålla kredit, och se om de norrländska projekten i genomsnitt kunde antas ha en bättre eller sämre räntabilitet än de sydsvenska motsvarigheterna. En sådan undersökning är uppenbarligen nästan omöjlig att genomföra. Man kan emellertid få värdefull information i fråga om här berörda problem genom att ta reda på hur utförda investeringar i Sydsverige och i norra Sverige finansierats. Vilken roll har egenfinansieringen re-

spektive den externa finansieringen spelat? Vilka vägar har kreditströmmen gått och vilka former har den tagit etc?

Det är efter dessa linjer, som den här aktuella undersökningen lagts upp. Den belyser utvecklingen av investeringarna, sparandet, utlåningen och upplåningen under åren 1961 och 1962 för olika delar av Sverige och olika områden av ekonomin, men den innehåller också vissa ställningsuppgifter om realkapital, finanstillgångar och skulder och ger på så sätt även en viss uppfattning om hur förhållandena gestaltat sig under en längre tid.

Det kunde ha varit motiverat med en utvecklingsstudie för ett flertal år tillbaka i tiden. För investeringarna föreligger ett källmaterial, som täcker i stort sett hela 1950-talet och som skulle kunna regionfördelas. Men för kreditströmmarna existerar först för de allra senaste åren ett material, som möjliggör belysning av ut- och upplåning på regional basis.

Metoder och problem vid redovisning av investering, sparande, utlåning och upplåning

För att illustrera de redovisningsmetoder, med vilka man lämpligen kan belysa investeringarna och deras finansiering skall först några icke regionfördelade uppgifter lämnas. För år 1962 beräknas de totala investeringarna i Sverige ha uppgått till 19.393 miljoner kronor. Man uppförde byggnader och anläggningar, anskaffade maskiner och transportanordningar, byggde vägar, bostäder, sjukhus etc. och anskaffade lager av varor för nämnda belopp. Mot investeringarna svarade ett sparandebelopp av samma storlek, åstadkommet i Sverige eller i utlandet. Inom en sluten ekonomisk enhet är sparandet alltid lika stort som investeringarna; den del av produktionsresultatet, som icke konsumeras, utgör investering, och den del av de mot produktionsresultatet svarande inkomsterna, som icke förbrukas på konsumtion utgör sparande. I Sverige liksom utomlands görs emellertid transaktioner med främmande länder, och en bristande överensstämmelse mellan sparande och investering erhålles i regel inom varje enskilt land. Under 1962 uppgick sparandet

i Sverige till 19.243 miljoner kronor eller till ett något lägre belopp än investeringarna. Utlandet presterade gentemot Sverige ett sparande av 150 miljoner kronor, överbringat till oss genom en omfattande kredit- och valutarörelse, huvudsakligen i samband med varu- och tjänsteutbytet med utlandet.

I analogi med att sparande och investering i regel inte är lika stora inom varje enskilt land, är de i regel inte heller lika stora inom varje område av landets ekonomi. En viss sektors totala sparande kan överstiga investeringarna ("realsparandet"), varvid ett finansieringsöverskott eller som det också kallas ett finansiellt sparande föreligger. Så kan förhållandet också vara för varje enskilt ekonomiskt subjekt (institution, företag, hushåll etc.). För en viss annan sektor eller annat enskilt subjekt kan det totala sparandet å andra sidan vara otillräckligt och ett finansieringsunderskott eller som det också benämns ett finansieringsbehov vara för handen. Delas den svenska ekonomin upp i sektorer med staten, kommuner och privat sektor som enheter, framträder betydande olikheter mellan sparande och investering hos de olika sektorerna. En ännu mera markerad olikhet framträder vanligtvis vid ytterligare uppdelningar, t. ex. vid en särredovisning av företag och hushåll. Företagen har nämligen i allmänhet ett mycket stort finansieringsunderskott och hushållen ett mycket stort överskott.

Investering, sparande och finansieringsunderskott redovisas lämpligen på sätt som skett i tabell 1. Både investerings- och sparandeuppgifterna är räknade brutto, vilket betyder att reinvesteringarna ingår i investeringsuppgifterna och avskrivningarna i sparandeuppgifterna.

En utbyggnad av tabellen så att denna innefattar även inkomster, inkomstöverföringar och konsumtion kan i princip åstadkommas och är värdefull för vissa ändamål, men för analys av investeringarna och deras finansiering är den inte nödvändig. För en sådan analys är däremot en långt driven sektorindelning av stort värde. Fullständig skulle bilden bli först om varje företag och varje annat ekonomiskt subjekt kunde studeras separat och redovisningen ske utifrån en sådan detaljstudie. Vid beräkningar på grupper och ej på enskilda subjekt går information förlorad. Har några subjekt underskott och några överskott,

TABELL 1. *Investering och sparande samt utlåning och upplåning i Sverige 1962*

Fördelning på sektorer. Miljoner kronor

	Staten	Kommuner	Företag och hushåll	Utländet	Banker och försäkringsinrättningar	Summa
Investering, brutto	3 945	2 870	12 401	—	177	19 393
Sparande, brutto (restpost)	5 652	2 249	10 676	150	666	19 393
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	+1 707	— 621	— 1 725	+ 150	+ 489	—
Utlåning, netto	1 120	300	5 895	787	8 553	16 655
Upplåning, netto	— 587	921	7 620	637	8 064	16 655

Anm. Investeringsuppgifterna avser investeringar i anläggningar, maskiner, apparater och lager. De inkluderar ej underhållsarbeten. Statliga och kommunala aktiebolag har lagts in i sektorn "Företag och hushåll". Försäkringsinrättningarnas finansieringsöverskott har också förts till denna sektor.

Både investerings- och sparandepuppgifterna är räknade brutto, vilket betyder att reinvesteringarna ingår i investeringsuppgifterna och avskrivningarna i sparandepuppgifterna. Ut- och upplåningsuppgifterna är däremot räknade netto (lånebeloppen minus återbetalningarna). Ett positivt utlåningsbelopp innebär fordringsökning och ett negativt fordringsminskning, medan ett positivt upplåningsbelopp innebär skuldökning och ett negativt skuldminskning.

salderas under- och överskotten, och det redovisade finansieringsutfallet tenderar mot noll. Även siffrorna för ut- och upplåning tenderar mot noll, i den mån det i gruppen finns både subjekt med negativa och subjekt med positiva utlånings- respektive upplåningsbelopp. Men eftersom ut- och upplåningen jämförelsevis ofta är positiv hos de olika subjekten, vartill real expansion och prisstegringar bidrar, erhålls i regel för en grupp av subjekt, fullt riktigt, höga tal för lånebeloppen.

Också ett annat slag av saldering förekommer vid studier av här ifrågavarande typ. Om överskott redovisas för ett visst ekonomiskt subjekt för hela den period undersökningen omfattar, kan underskott ha förelegat under en viss del av perioden och så mycket större överskott under en annan. Nämnade förändringar i finansieringsutfallet påverkar

lånerörelsen; ju större oregelbundenhet, desto större bruttorörelse av krediter och ofta även större nettobelopp för ut- och upplåningen per undersökningsperiod jämfört med redovisat finansieringsunderskott. Förklaringen härtill ligger i att upplånade belopp ej alltid kan återbetalas i omedelbar anslutning till att finansieringsöverskott uppkommer. Detta slag av saldering är som framgått ej avhängigt av att studien görs på en grupp av subjekt; det existerar i studiet av det enskilda subjektet.

En redovisning av investeringar och deras finansiering är en redovisning av strömmar under perioder. Det är fråga om vad som har byggts, vad som har sparats och vad som har lånats under t. ex. ett år. I princip är det dock även möjligt att redovisa ekonomiska förhållanden i form av ställningsuppgifter vid tidpunkter. Härvid infångas netton av vad som utspelats under gången tid för olika variabler, såsom realkapital, finanstillgångar, skulder etc., och en strukturbild av läget erhålles. Båda redovisningsmetoderna har sina förtjänster. Vid studium av utvecklingstendenserna är en redovisning av strömmar den fruktbaraste och används också så gott som uteslutande vid konjunkturanalyser, prognosverksamhet och liknande. I den följande regionstudien har i många sammanhang ställningsuppgifter stort värde och sådana redovisas också i den utsträckning de finns tillgängliga. Men redogörelsen domineras av strömuppgifter av skilda slag.

Lån upptas av olika anledningar. I regel är det fråga om att finansiera investeringar. Men lån upptas också för konsumtionsändamål. Nettobeloppet för konsumtionslånen har under senare tid beräknats uppgå till ett par hundra miljoner kronor per år. I princip kan konsumtionskrediterna särredovisas; de skulle lämpligen kunna läggas in som delposter tillsammans med kredittagarnas övriga upplåning. De bör dock, i sammanställningar som det här är fråga om, inte exkluderas, eftersom de utgör i negativ riktning balanserande motposter till kredittagarnas redovisade sparande och finansieringsutfall.

Lånevolymens storlek och även struktur påverkas kraftigt av kreditpolitiken. Ökningen av kreditefterfrågan i samband med en investeringsexpansion under en högkonjunktur leder ej ovillkorligen till en upplåningsökning. Den stramare kreditpolitik, som då vanligen förs,

utgör en motverkande faktor. Företag och andra tvingas att utnyttja sina egna likvida tillgångar i jämförelsevis stor utsträckning, och i fråga om upplåningen förskjuts denna från bankerna till marknaden utanför dessa. Inkomsterna och även sparandet växer dessutom ofta hos företagen under en högkonjunktur, varigenom investeringsökningen ej nödvändigtvis följs av ökat finansieringsunderskott. Dock visar sig kreditefterfrågan i allmänhet ha en stigande tendens under högkonjunktens investeringsuppsving, även om den då tillfredsställs i jämförelsevis mindre utsträckning än under en lågkonjunktur. När kreditpolitiken under en avmattningsperiod lättar — i form av räntesänkningar, ökning av banklikviditeten m. m. — tilltar lånemöjligheterna och upplåningen hos i första hand bankerna växer. De likvida tillgångarna hos företagen ökar, antingen hos de lånande företagen själva eller hos andra som mottager betalningar från dessa. I likhet med att kreditefterfrågan inte nödvändigtvis tilltar vid ett konjunkturuppsving, eller i varje fall inte alltid tilltar i takt med investeringsökningen, avtar den inte nödvändigtvis när investeringsintensiteten viker och konjunkturen mattar av. Från 1961 till 1962 ökade investeringarna i Sverige, mätt i löpande priser, med omkring 1,2 miljarder kronor eller med omkring 6 procent. Jämfört med utvecklingen under de närmast föregående åren var detta inte en så särdeles stor ökning, och år 1962 kännetecknades också av en konjunkturavmattning. Ökningen av upplåningen för här relevanta sektorer — staten, kommunerna, företagen och hushållen — uppgick till 2,3 miljarder kronor eller 40 procent och kan betecknas som osedvanligt stor.

Av vad ovan sagts framgår att lånerörelsen långt ifrån alltid står i proportion till investeringsutvecklingen. Lån upptages av skiftande motiv och för olika ändamål, såsom investering, konsumtion, likviditetsökning etc., och lånevolymen påverkas av storleken och fördelningen av investeringarna, sparandet och finansieringsutfallet och av stramhetsgraden i kreditpolitiken. All låneverksamhet hör dock till bilden och skall med i sammanställningar av här ifrågavarande slag. Har lån upptagits för investeringarnas skull, skall de uppenbart med. Har lån upptagits för konsumtionsändamål, har konsumtionen varit stor, spa-

randet litet och en försämring inträtt i fråga om finansieringsutfallet, och mot finansieringsutfallet svarar hela lånerörelsen. Har lån upptagits för att öka de likvida tillgångarna, har visserligen vare sig investeringar, sparande eller finansieringsutfall påverkats under perioden, men likviditetsökningen, som är av betydelse för den framtida utvecklingen, hör också till den finansiella bilden.

För att belysa kreditrörelsen på ett mera fullständigt men likväl överskådligt sätt kan utlåningen och upplåningen presenteras i enlighet med vad som skett i tabell 2. Utlåningen redovisas där på raderna och upplåningen i kolumnerna. I tabeller av denna typ, s. k. matriser, kan varje sektors utlåning och upplåning gentemot varje annan sektor studeras. Redovisade siffror utgör netton av lånade och återbetalade belopp och har i allmänhet kalkylerats fram som förändringar av finanstillgångar och skulder. I bilagans tabell 3 och 4 ges en ännu mera detaljerad redovisning av låneströmmarna. Uppgifter lämnas där om de former kreditrörelsen tagit, d. v. s. om upplåningen skett i form av lån eller genom emission av värdepapper, om utlåningen tagit formen av likviditetsökning med växande innehav av bankmedel eller om det varit fråga om andra placeringar. Förfaringssättet med nettoredovisning har till följd, att negativa ut- och upplåningsbelopp stundom uppträder. Ett negativt utlåningsbelopp innebär fordringsminskning och ett negativt upplåningsbelopp skuldminskning.

Studier i enlighet med dessa mönster har gjorts och görs i flera sammanhang. Syftena med dem kan växla från nyfikenhet om hur saker och ting förhåller sig till behov av ekonomisk kartläggning i samband med prognosverksamhet inom företag och myndigheter eller för bedömning av läge och utvecklingstendenser i samband med ekonomisk-politiska överväganden. Finansieringsutfallens förändringar är av betydelse för konjunkturutvecklingen och för inflations- och deflationstrycken. En ökning av ett finansieringsunderskott eller en minskning av ett finansieringsöverskott innebär ett ökat expansionistiskt eller minskat kontraktivt inslag i samhällsekonomin från sektorn i fråga. Så är förhållandet oavsett om förändringen är orsakad av en investeringsökning eller av försämrade självfinansiering, men det är ingalunda likgiltigt

TABELL 2. *Kreditmarknadsmatris för Sverige 1962*
Miljoner kronor

Låntagare	Långgivare								Summa ut- låning	Summa upp- låning	Utlåning utöver upplåning = finansie- ringsutfall enl. tab. 1
	Staten	Kom- muner	Företag och hushåll	Ut- landet	Riks- banken	Affärs- banker	Andra banker	Försäk- inrätt- nings- ningar			
Staten	—	—	1 172	— 64	12	—	—	—	1 120	— 587	1 707
Kommuner	— 165	1	64	—	—	267	133	—	300	921	— 621
Företag och hushåll	— 197	60	— 736	26	— 41	2 920	1 586	2 277	5 895	7 620	—1 725
Utlandet	— 104	—	665	—	79	147	—	—	787	637	150
Riksbanken	— 351	—	162	551	—	— 2	—	—	360	126	234
Affärsbanker	1 068	95	2 501	122	49	—187	—	225	3 873	3 732	141
Andra banker	— 755	460	1 649	2	27	450	—15	—	1 818	1 704	114
Försäkringsin- rättningar	— 83	305	2 143	—	—	137	—	—	2 502	2 502	—
Summa upplåning	— 587	921	7 620	637	126	3 732	1 704	2 502	16 655	16 655	—

vilken av orsakerna som betingat den. Det är inte heller likgiltigt, om ett visst finansieringsunderskott nått och jämnt täcks med upplåning eller om det samtidigt med upplåningen förekommer en kraftig ökning av finanstillgångarna; för prognosverksamhet och utformning av ekonomisk politik är det av betydelse både att kunna lokalisera expansiva och kontraktiva områden och att rätt kunna karakterisera dem. Den på en gång totala och detaljerade redovisningsmetod det här är fråga om har vidare som en av sina förtjänster, att eventuellt motstridiga beräkningar för olika områden av ekonomin jämförelsevis lätt uppdagas. En kalkyl över de olika sektorernas inkomster och utgifter av skilda slag, som innebär att summan av samtliga sektors finansieringsutfall inte blir noll eller blir noll endast under högst osannolika villkor, har ett grundläggande fel. Men det räcker inte med att denna summa rent räknemässigt blir noll. De olika sektorernas kalkylerade över- och underskott måste kunna nå varandra. Huruvida detta är möjligt eller vilken svårighetsgrad detta kan vara förenat med, beror på hur de är spridda på olika subjekt och sektorer och på kreditmarknadens organisation och funktionssätt. S. k. flaskhalsproblem kan här anmäla sig.

Studierna över den reala och finansiella utvecklingen inom olika sektorer har i allmänhet omfattat hela riket. Regionala undersökningar är mera sällsynta. Ett försök till en sådan har därför sitt särskilda intresse. Av vad framgått ovan hade det härvid varit önskvärt att dela in ekonomin i ett relativt stort antal sektorer och att sedan göra regionsstudier inom varje enskild sektor. Det statistiska grundmaterialet möjliggör emellertid inte att sådant tillvägagångssätt utan framtvingar en mindre långtgående systematik i grupperingen. Med fördelning på Norrland och övriga Sverige har material sammanställts till belysning av förhållandena inom industrin, viss statlig verksamhet och kommunerna samt om bostadsbyggandet. De större och medelstora industriföretagen i Norrland respektive övriga landet har undersökts med avseende på investeringar, sparande, finansieringsutfall, utlåning och upplåning och i fråga om lånerörelsen både låneformer och långivare. Efter i stort sett samma schema har städer, köpingar, landskommuner och landsting studerats. Uppgifter lämnas vidare om bostadsinvesteringarna och bo-

stadskreditgivningen samt, i anslutning till beskrivningen av industrin, uppgifter om investering och finansiering, ombesörjd av Statens Vattenfallsverk. Utanför undersökningen ligger i fråga om den privata sektorn bland annat handeln, jordbruket och de smärre industriföretagen. Av icke undersökt offentlig verksamhet må nämnas investeringarna i kommunikationer och försvar. Det bearbetade materialet täcker likväl stora och inte minst ur kreditmarknadssynpunkt betydelsefulla områden. Inom de undersökta delarna av ekonomin utfördes under både 1961 och 1962 omkring 60 procent av landets totala investeringsverksamhet. Dessa torde svara för en ännu större andel av den sammanlagda nettoupplåningen inom de sektorer investeringarna huvudsakligen utförs. Ställs summan för de undersökta områdenas redovisade nettoupplåning i relation till summan av den i tabell 2 redovisade totala nettoupplåningen för staten, kommunerna, företagen och hushållen, erhålls ca 80 procent. De salderingar om vilka ovan talats kan emellertid ha dragit ner siffrorna för icke undersökta områden mer än för de undersökta till vilken eventualitet hänsyn måste tas vid bedömning av sistnämnda andel.

Uppgifter om vilket statistiskt källmaterial, som ligger till grund för undersökningen, och vilken kvalitet detta har, lämnas i det följande i samband med att data av olika slag presenteras. Siffrorna i tabellerna och i regel också i texten redovisas såsom de framkalkylerats, d. v. s. utan avrundningar, trots att graden av exakthet hos dem ofta inte är högre än att avrundningar vore motiverade.

Investerings- och finansieringsutvecklingen inom större och medelstora industriföretag i Norrland respektive övriga Sverige under 1961 och 1962

Som bakgrund till redovisningen av investeringarna och deras finansiering inom industrin i Norrland och övriga Sverige skall några uppgifter lämnas om fördelningen av befolkning och arbetskraft. Omkring 16 procent av landets befolkning bor i Norrland. Andelen män i arbetsför ålder är av samma storleksordning. Men i fråga om landets manliga

industriarbetare är ej fullt 12 procent sysselsatta i Norrland. En mindre del av den norrländska befolkningen är således verksam inom industrin än vad fallet är i landet för övrigt. Å andra sidan domineras den norrländska industrin av industrigrenar med hög kapitalintensitet, vilket bör beaktas vid ett eventuellt bedömande av industrialiseringsgraden.

Redovisade uppgift om hur stor del av landets industriarbetarantal, som är sysselsatt i Norrland, grundar sig på en statistik, som täcker praktiskt taget hela industrin (Statistiska Centralbyråns produktionsstatistik). Det material, som i det följande utnyttjas för belysning av industrins investeringar och sparande (Statistiska Centralbyråns vinststatistik), innefattar ej företag med mindre än 25 arbetare. Detta material representerar 2/3 av det totala industriarbetarantalet i landet och en något större andel av de totala industriinvesteringarna. Av i detta material ingående industriarbetarantal är omkring $11\frac{1}{2}$ procent sysselsatta inom företag i Norrland eller praktiskt taget samma andel som i den mera fullständiga produktionsstatistiken. Delas industrin upp i malmbrytning och metallindustri, massa- och pappersindustri och övrig industri, finner man för Sydsveriges del ungefär samma fördelning av industriarbetarantalet i de båda källorna. Vinststatistiken visar för de tre industrigrupperna 49, 7 och 44 procent och produktionsstatistiken 48, 6 och 46 procent. För Norrlands vidkommande föreligger ej lika god överensstämmelse mellan de båda materialen. Fördelningen i vinststatistiken är 46, 37 och 17 procent och i produktionsstatistiken 47, 22 och 31 procent. I det material, som ligger till grund för investerings- och sparandeundersökningen, är således för Norrlands del massa- och pappersindustrin överrepresenterad och övrig industri underrepresenterad. Denna ojämnhet förklaras av att endast stora och medelstora företag undersökts och att de norrländska massa- och pappersföretagen är jämförelsevis stora, medan verksamheten inom den norrländska livsmedelsindustrin, grafiska industrin m. fl. industrigrenar drivs i jämförelsevis små enheter.

Industriinvesteringarna företer en helt annan bild i fråga om fördelningen på Norrland och övriga Sverige än som gäller för befolkning och totalt industriarbetarantal. Av industriinvesteringarna hänförde sig

under de båda undersökta åren, 1961 och 1962, mer än 20 procent till Norrland. Som framgår av tabell 3 var andelen under 1961 22 procent och 1962 21 procent. Exkluderas lagerinvesteringarna, som var jämförelsevis små i Norrland, varvid dock dess massa- och pappersindustri utgjorde undantag, erhålls 24 respektive 23 procent eller ungefär dubbelt så höga andelar som för industriarbetarantalet. Enligt Statistiska Centralbyråns investeringsstatistik, som är bättre periodiserad än vinststatistiken genom att den ej är beroende av bokföringsåret, utgjorde de norrländska industriinvesteringarna under 1962, exklusive investeringar i lager, också 23 procent av landets totala industriinvesteringar. För tidigare år är investeringsstatistiken ej länsfördelad.

Vid en uppdelning av företagen på stora (minst 500 anställda) och medelstora (övriga i undersökningen ingående företag) framgår det, att den relativa investeringsövertikten hos de undersökta norrlandsföretagen fördelade sig jämförelsevis väl på de båda storleksgrupperna (bilagans tabell 5 och 6). De stora norrlandsföretagen sysselsatte 1961 och 1962 13 procent av det totala industriarbetarantalet inom landets stora industriföretag och svarade för 26 resp. 24 procent av dessa företags investeringar exklusive lager. De medelstora norrlandsföretagen sysselsatte 8 procent av denna storleksgrupps totala industriarbetarantal och svarade för 15 resp. 16 procent av dess investeringar. D. v. s. också per storleksgrupp var norrlandsföretagens investeringsandel ungefär dubbelt så stor som andelen arbetare. Inklusive lager var investeringsandelarna för de bägge grupperna något lägre än nyss redovisade procentsatser.

En näringsgrensfördelning av investeringarna visar, att dessa var mycket omfattande inom massa- och pappersföretagen i Norrland. De var stora både vid jämförelse med investeringarna inom andra industrigrenar i övriga Norrland och vid jämförelse med investeringarna inom massa- och pappersindustrin i övriga Sverige. Av investeringarna inom industrigrenen i fråga redovisades 63 respektive 59 procent ha ägt rum inom företag i Norrland åren 1961 och 1962 (bilagans tabell 7 och 8). För malmbrytning och metallindustri inom norrländska företag redovisades lägre tal, 16 respektive 18 procent, och för den heterogena gruppen övrig industri, i nyssnämnda tabeller särredovisad i träindustri,

TABELL 3. *Investering och sparande hos stora och medelstora industriföretag 1961 och 1962*

Fördelning på företag i Norrland och övriga Sverige

	År 1961			År 1962		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
	Miljoner kronor					
Investering, brutto	929	3 303	4 232	796	2 941	3 737
Anläggningar och maskiner	777	2 415	3 192	729	2 479	3 208
Lager	152	888	1 040	67	462	529
Sparande, brutto	655	2 668	3 323	484	2 797	3 281
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—274	—635	—909	—312	—144	—456
	Procent					
Investering, brutto	22	78	100	21	79	100
Anläggningar och maskiner	24	76	100	23	77	100
Lager	15	85	100	13	87	100
Sparande, brutto	20	80	100	15	85	100
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	— 30	— 70	—100	— 68	— 32	—100
Sparande i procent av investering	71	81	79	61	95	88

Källa: Statistiska Centralbyrån.

Anm. Till investering i anläggningar, maskiner och apparater räknas inköp av nya och äldre sådana tillgångar samt anskaffning av sådana av egen tillverkning minus försålda tillgångar av ifrågavarande slag. Till investering i lager räknas lagrets volymmässiga ökning (ökning av lagret, beräknat till återanskaffningspris).

Till sparande räknas avskrivningar och utrangering samt avsättningar till fonder och pensionsstiftelser (inkl. räntor till stiftelserna) plus redovisad vinst minus till utdelning avsatta belopp.

livsmedelsindustri och övriga industrigrupper, genomsnittligt ännu lägre eller 9 procent. Det bör betonas att uppgifterna gäller för undersökta storleksgrupper av företag, de stora och medelstora. Som mått på förhållande inom hela industrin utgör andelen för massa- och pappers-

industrin en överskattning och för övrig industri en underskattning, beroende på att de båda industrigrenarna är i olika hög grad representerade i undersökningen. Som nämnts ingår i det studerade materialet betydligt mer av Norrlands massa- och pappersindustri än av dess övriga industri.

Vissa uppgifter föreligger även om de materiella tillgångarnas storlek hos industriföretagen. Källan utgörs av Statistiska Centralbyråns kreditmarknadsstatistik för företag, byggd på enkätundersökningar, var samtliga stora företag ingår men endast ett urval medelstora. För de stora företagen är uppgifterna relativt säkra vad avser andra realtillgångar än lager; lagerstocken redovisas endast av företag med bokslut vid årsskiftet. Värderingsprinciperna för andra realtillgångar än lager kan dock å sin sida vara skiftande och reducera jämförbarheten. För de medelstora företagen tillkommer den osäkerhetskälla, som ligger i urvals- och uppräkningsförfarandet. Föreliggande uppgifter om förhållandena vid slutet av 1962 visade för de stora företagen en fördelning av de materiella tillgångarna, exklusive lager, med 34 procent på företag i Norrland och 66 procent på företag i övriga Sverige. Uppgifterna för de medelstora företagen visade en ännu något större andel för norrlandsföretagen. Dessa uppgifter om kapitalstockens fördelning tyder på att investeringsverksamheten under lång tid haft en betydande omfattning hos företagen i Norrland och att ovan lämnade andelsuppgifter för norrlandsföretagens investeringar under just 1961 och 1962 ingalunda varit tillfälligtvis höga utan snarare osedvanligt låga.

Till uppgifterna om industriföretagens investeringar fogas i tabell 3 uppgifter om deras sparande. Som framgår av tabellen täcktes investeringarna i norrlandsföretagen under de undersökta åren med eget sparande i något mindre utsträckning än vad som var fallet för företagen i övriga Sverige. Medan industriinvesteringarna till mer än 20 procent utfördes inom norrlandsföretagen, både 1961 och 1962, omfattade dessa företags sparande under 1961 jämt 20 procent och under 1962 endast 15 procent av industriföretagens sammanlagda sparande. Beloppsmässigt fördelade sig finansieringsunderskottet 1961 med 274 miljoner kronor på norrlandsföretagen och 635 miljoner kronor på övriga företag.

För 1962 var motsvarande siffror 312 respektive 144 miljoner kronor. Räknat som grupp kan sägas att företagen i Norrland under 1961 självfinansierade investeringarna till 71 procent och under 1962 till 61 procent. För företagen i övriga Sverige var självfinansieringsgraden under respektive år 81 och 95 procent. Tillfogas bör emellertid att det är föga tillfredsställande att som mått på självfinansieringsgraden hos en grupp av företag sätta deras sammanlagda sparande i relation till deras sammanlagda investeringar. Bland annat här kommer de tidigare beskrivna salderingsproblemen in.

Vid en fördelning på industrigrenar framträder ett relativt stort finansieringsunderskott hos massa- och pappersindustrin. Investeringsverksamheten inom denna var betydande under de undersökta åren, medan försäljning och inkomster och därmed möjligheter till självfinansiering utvecklades relativt ogynnsamt. Inom massa- och pappersindustrin överhuvud taget var behovet av extern finansiering stort, men särskilt stort för företagen i Norrland. Gruppen malmbrytning och metallindustri var i dessa avseenden betydligt bättre lottad, både i Norrland och övriga Sverige. Under 1961 förelåg för de norrländska företagen inom denna grupp intet nettofinansieringsbehov; deras totala sparande översteg investeringarna och ett finansiellt sparande redovisades (77 mkr). Under 1962 däremot förelåg för dessa företag ett finansieringsunderskott (52 mkr) och en relativt låg självfinansieringsgrad, lägre än för företag inom samma näring i övriga Sverige. I fråga om gruppen övrig industri redovisades vidare för företag i Norrland ett jämfört med investeringarna lågt sparande, särskilt under 1961, men inom företag i övriga Sverige ett relativt högt. Allmänt kan sägas att under de undersökta åren den externa nettofinansieringen varit större för de norrländska företagen än för företagen i landet i övrigt. För 1961 gäller detta som framgått endast relativt (per investerad enhet), för 1962 även absolut (i kronor räknat).

Hur har nyssnämnda externa nettofinansiering realiserats? I fråga om kreditrörelsen föreligger för 1962 uppgifter för större och medelstora industriföretag (nyssnämnda kreditmarknadsstatistik för företag). Fördelning på Norrland och övriga Sverige har genomförts och därvid även

TABELL 4. *Finansieringsutfall samt utlåning och upplåning hos stora och medelstora industriföretag under 1962*
Miljoner kronor

	Norrland	Övriga Sverige	Hela riket
Finansieringsutfall enligt tabell 3	—312	— 144	— 456
Utlåning, netto	193	888	1 081
Upplåning, netto	498	1 110	1 608
Utlåning utöver upplåning	—305	— 222	— 527

en fördelning på stora och medelstora företag; uppdelningar på näringsgrenar visade sig ge mycket osäkra resultat.

Föreliggande material över kreditrörelsen visar för både företagen i Norrland och övriga Sverige långt större belopp för upplåningen än vad finansieringsunderskotten uppgick till (tabell 4). En ökning av finanstillgångarna ägde rum, registrerad i tabellens utlåningsbelopp och innebärande en icke obetydlig likviditetsökning. Upplåningen uppgick till 1.608 miljoner kronor och utlåningen till 1.081 miljoner kronor. Av upplåningen kom 31 procent på norrlandsföretagen och av utlåningen 18 procent. Vid en särredovisning av stora och medelstora företag visar det sig, att både för norrlandsföretag och övriga företag expansionen av upp- och utlåningen mest gällde de stora företagen, men att den var jämförelsevis störst hos de stora företagen i Norrland.

Av uppgifterna om nettokreditströmmarna under 1962 (bilagans tabell 9) framgår, att norrlandsföretagens upplåning genom emission av obligationer var mycket betydande nämnda år men att även lånen i affärsbankerna var omfattande. I fråga om finanstillgångarna gällde ökningen i första hand banktillgodohavandena.

För bedömning av olika finansieringsformers och finansieringskällors relativa betydelse för företagen under en längre tid ger utvecklingen under ett enda år ofullständig ledning, och för ytterligare år saknas som nämnts uppgifter. Skuld- och fordringsstrukturen ger emellertid härvidlag en ganska god bild. I bilagans tabell 10 redovisas data av detta slag avseende förhållandena vid utgången av år 1961.

I anslutning till denna redovisning må här först något sägas om företagens skuld och fordringsrelation till leverantörer och kunder. På skuldsidan ingår posten "Skulder till leverantörer" med ett ganska stort belopp. Till en del är denna en motsvarighet till kundfordringarna på tillgångssidan; en fordran hos ett företag kan vara en skuld hos ett annat i undersökningen ingående företag. Men skulden och fordran kan naturligtvis också gälla andra företag, enskilda personer m. fl. Med förskotten från kunder respektive förskotten till leverantörer förhåller det sig på samma sätt. Fördelningen av förskotten var dock jämförelsevis ojämn. Ett extremvärde ifråga om förskott från kunder redovisas för de stora företagen i övriga Sverige. Denna stora andel har sin främsta förklaring i de förskott varven erhåller från sina beställare, ofta utländska rederier.

I fråga om de egentliga låneskulder dominerar för norrlandsföretagens del obligationslån. Särskilt är detta förhållandet för de medelstora företagen. Här spelar kraftverkens emissioner under en lång följd av år sin roll. Av låneskulder till kreditinstituten märks inte minst skulder till försäkringsbolagen. Speciellt de norrländska företagen har i stor utsträckning utnyttjat dessa institutioner som finansieringskällor, vilket med hänsyn till förläggningen av försäkringsbolagens kontor kan synas anmärkningsvärt. Företagens låneskulder till sparbankerna var å andra sidan mycket ringa. För de undersökta norrlandsföretagen redovisades praktiskt taget inga skulder till sparbankerna, främst sammanhängande med sparbanksväsendets ringa utbredning i Norrland. Företagsurvalets avgränsning till förhållandevis stora företag spelade härvid också in, både för norrlandsföretagen och övriga företag. Låneskulder till affärsbankerna tillsammans med skulder för kredit i räkning upptog å andra sidan för hela den undersökta gruppen av företag samma andel som skulder till försäkringsbolagen vad gäller stora företag, och en större andel vad gäller de medelstora. Företagen i Norrland, både stora och medelstora, redovisade relativt mindre skulder till affärsbankerna än företagen i övriga Sverige.

I fråga om de likvida tillgångarna observeras att både stora och medelstora företag som genomsnitt för hela riket höll 17 procent av dessa

i form av kassa och banktillgodohavanden. Norrlandsföretagen höll en lägre andel och övriga företag en högre. Norrlandsföretagens obligationsinnehav var å andra sidan ganska stort, i första hand de störres. De totala finanstillgångarna hos norrlandsföretagen var dock ej att beteckna som stora. För de stora norrlandsföretagen redovisades 15 procent av samtliga stora företags finanstillgångar. För de medelstora, för vilka det statistiska materialet som nämnts är svagare, uppgick motsvarande siffra till 19 procent. Skulderna visade högre andelar för norrlandsföretagen: 18 procent för stora företag och 32 för medelstora. Av eget kapital och egna fonder kom för både stora och medelstora företag drygt 20 procent på norrlandsföretagen.

Sammanfattningsvis kan för industriföretagen sägas att — med hänsyn till befolknings- och industriarbetarantalets fördelning på Norrland och övriga Sverige — industriinvesteringarna var stora i Norrland under de båda undersökta åren och att jämförelsevis stora belopp redovisades för finansieringsbehov och upplåning. Strukturuppgifterna tyder på att investeringarna inom de norrländska industriföretagen varit omfattande under lång tid; för reattillgångarna redovisades höga tal för norrlandsföretagen. Finanstillgångarna och särskilt de mest likvida höll sig på en moderat nivå. Mot detta stod relativt stora skulder, framför allt utestående obligationslån och lån hos försäkringsbolag, men också ett stort eget kapital och stora egna fonder.

Statens Vattenfallsverk — investering och finansiering

Bland de företag, för vilkas investeringar m. m. redogjorts ovan, ingår privata kraftverk. Här skall tillfogas några uppgifter om Statens Vattenfallsverk, vilket till skillnad från de statliga bolagen ej innefattas i det tidigare redovisade materialet.

Vattenfallsverkets investeringar uppgick, enligt den redovisning, som lämnas i tabell 5 och som grundar sig på Vattenfallsverkets årsredovisningar, under 1961 till 490 miljoner kronor och under 1962 till 431 miljoner kronor. Exkluderas förändringarna av verkets förråd, erhålles investeringssiffrorna 489 respektive 446 miljoner kronor.

Ur verkets årsredovisning kan regionfördelade uppgifter ej erhållas.

TABELL 5. *Statens Vattenfallsverks investering och sparande samt utlåning och upplåning 1961 och 1962*

Miljoner kronor

	1961	1962
Investering, brutto	490	431
Sparande, brutto	165	196
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—325	—235
Utlåning, netto	29	— 24
Upplåning, netto	354	211
Sparande i procent av investering	34	45

Källa: Statens Vattenfallsverk 1960, 1961 och 1962 (SOS).

Från och med 1962 innehåller emellertid Statistiska Centralbyråns investeringsstatistik sådana. Enligt denna statistik uppgick Vattenfallsverkets investeringar i byggnader, anläggningar, maskiner och apparater totalt till 464 miljoner kronor under 1962. De fördelade sig med 332 miljoner kronor på Norrland och 132 miljoner kronor på landet i övrigt eller uttryckt i procent 72 respektive 28.

Till investeringsuppgifterna enligt årsredovisningarna har i tabell 5 fogats uppgifter om sparande, finansieringsunderskott, utlåning och upplåning; för dessa senare variabler saknas underlag för regionindelning. Ur kreditmarknadssynpunkt är detta emellertid relativt ovidkommande. De finansieringsunderskott som uppkommer täcks i allt väsentligt — på lång sikt helt och hållet — genom tillskott av statsmedel, anskaffade av Riksgäldskontoret.

Kommunernas investeringar, sparande och kreditförsörjning

Inom hittills redovisade delar av ekonomin har investeringarna varit jämförelsevis stora i Norrland. Sammanställningar av material över kommunernas investeringar ger — liksom vad gäller bostadsinvesteringarna — en relativt sett mera jämn fördelning på Norrland och riket i övrigt. Under 1961 och 1962 utfördes ca 15 procent av de totala kommuninvesteringarna i de norrländska kommunerna (tabell 6), inom vilka som nämnts ca 16 procent av landets befolkning är

bosatta. Investeringarna har härvid mätts med kommunernas kapitalutgifter enligt redovisningen i "Kommunernas finanser" (SOS). Statistiska Centralbyråns investeringsundersökning för 1962 gällande primärkommunerna visar, på någon tiondels procentenhet när, samma fördelning som vad det här använda materialet ger för dessa kommuner men lägre absoluta tal.

Görs en nedbrytning av materialet på stadssamhällen (städer och köpingar) å ena sidan och landskommuner å den andra, ändras endast obetydligt den bild, som totalsiffrorna visar. Av invånarantalet inom landets alla stadssamhällen bor ca 10 procent i de norrländska städerna och köpingarna. Dessa svarade för omkring 11 procent av investeringarna hos landets alla städer och köpingar (bilagans tabell 11 och 12). Av befolkningen i landskommunerna bor vidare ca 26 procent i norrlandskommunerna. Dessa svarade också för ca 26 procent av samtliga landskommuners investeringar.

På litet sikt har de norrländska kommunernas investeringsandel varit avtagande; i början av 1950-talet uppgick den till 18 procent. Vidare kan nämnas att vid ingången av 1960-talet inemot 16 procent av kommunernas anläggningstillgångar kom på de norrländska kommunerna. De senaste årens investeringsutveckling med 15 procentiga andelar för norrlandskommunerna har således inneburit en lägre tillväxttakt för dessa tillgångar i norrlandskommunerna än för kommunerna i riket för övrigt. Olikheten i utvecklingen är dock ingalunda markerad.

Både egenfinansieringen och den externa finansieringen utvecklades under 1962 på ett relativt sett likartat sätt för kommunerna i Norrland och övriga Sverige. Under 1961 var däremot den externa finansieringen jämförelsevis stor i norrlandskommunerna. Upplåningen fick dock en ganska begränsad omfattning genom att egna likvida tillgångar, både banktillgodohavanden och obligationer, togs i anspråk. Under 1962 ökade dessa tillgångar igen samtidigt med att upplåningen expanderade (bilagans tabell 13 och 14). Utvecklingen för kommunerna i dessa avseenden sammanföll med den allmänna kreditmarknadsutvecklingen.

TABELL 6. *Kommunernas investeringar och sparande samt utlåning och upplåning under 1961 och 1962*

Fördelning på kommuner i Norrland och övriga Sverige

	År 1961			År 1962		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
	Miljoner kronor					
Investering, brutto	412	2 296	2 708	491	2 714	3 205
Sparande, brutto (restpost)	258	1 960	2 218	388	2 196	2 584
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—154	—336	—490	—103	—518	—621
Utlåning, netto	— 57	— 13	— 70	36	264	300
Upplåning, netto	97	323	420	139	782	921
	Procent					
Investering, brutto	15	85	100	15	85	100
Sparande, brutto (restpost)	12	88	100	15	85	100
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	— 31	— 69	—100	— 17	— 83	—100
Utlåning, netto	— 81	— 19	—100	12	88	100
Upplåning, netto	23	77	100	15	85	100
Sparande i procent av investering	63	85	82	79	81	81

Källor: Uppgifterna om investeringar har hämtats ur "Kommunernas finanser" (SOS). De utgörs av städernas, köpingarnas, landskommunernas och landstingens kapitalutgifter och inkluderar fastighetsköpen.

Uppgifterna om utlåning och upplåning har hämtats ur Statistiska Centralbyråns enkäter till kommunerna, avseende "Kreditmarknadsstatistiska uppgifter för de borgerliga primärkommunerna och landstingen".

Norrlandskommunernas upplåning under de här ifrågavarande båda åren företogs huvudsakligen i form av reverslån, placerade hos enskilda och offentliga försäkringsinrättningar (Sveriges Kommunalanställdas Pensionskassa och försäkringsbolag, Riksrevisionsverket och Allmänna Pensionsfonden) och hos Postbanken. Under 1962 tillkom dock även en viss upplåning i form av emission av obligationer. För kommunerna i övriga Sverige spelade likaledes reverslånen den största rollen. De placerades främst i nyssnämnda institutioner men dessutom

i icke ringa utsträckning hos sparbankerna. För kommunerna i övriga Sverige var emellertid upplåningen genom emission av obligationer icke obetydlig. De stora städerna dominerade denna form av upplåning men den utnyttjades också av landstingen.

En strukturstudie av kommunernas finanstillgångar och skulder avseende läget vid slutet av år 1961 (bilagans tabell 15) visar att finanstillgångarna i allt väsentligt utgjordes av banktillgodohavanden (65 procent för norrlandskommunerna och 58 procent för övriga kommuner). För kommunerna i övriga Sverige utgjorde värdepappersinnehavet och lånefordringarna hos egna bolag och stiftelser en icke ringa andel. I fråga om banktillgodohavandenas placering spelade affärsbankerna en relativt större roll för norrlandskommunerna än för övriga kommuner. Gentemot sparbankerna var förhållandet det omvända. Norrlandskommunernas skulder var till 75 procent placerade i form av reverslån hos försäkringsinrättningar och Postbanken. För kommunerna i övriga Sverige var motsvarande siffra 46 procent. För dessa kommuner var å andra sidan reverslåneskulder hos sparbankerna jämförelsevis stora. Obligationslåneskulder utgjorde en mycket liten andel av norrlandskommunernas skulder, men uppgick till inemot 1/4 av skulderna för kommunerna i övriga Sverige.

Som framgått svarar de större städerna för den övervägande delen av obligationsemissionerna. Städerna har i allmänhet på grund av sin omfattande investeringsverksamhet ett stort finansieringsbehov, varvid obligationsemissioner är en lämplig upplåningsform. Att särskilt storstäderna under lång tid haft ett stort finansieringsbehov framgår därav att enbart Stockholm, Göteborg och Malmö vid slutet av 1961 hade en sammanlagd skuld, som uppgick till 44 procent av samtliga kommuners skulder. Endast 11 procent kom på norrlandskommunerna och 45 procent på övriga kommuner. Även sett mot bakgrunden av tillgångarna (bokfört värde) var de större städernas skulder jämförelsevis stora. Vid nämnda tidpunkt utgjorde för Stockholm, Göteborg och Malmö tillsammans skulderna 55 procent av tillgångarna. För norrlandskommunerna uppgick de till omkring 30 procent liksom för övriga kommuner i Sverige, de tre storstäderna ej inräknade.

Bostadsinvesteringar och bostadsfinansiering

Av det totala antalet nybyggda lägenheter i landet under de första åren av 1960-talet byggdes drygt 13 procent i Norrland (bilagans tabell 16). Liksom för kommuninvesteringarna har tendensen på litet sikt varit svagt avtagande; under 1950-talet var siffran drygt 14 procent. Andelen nybyggda lägenheter i Norrland har under senare år inte varit fullt så stor som befolkningsandelen. Fördelningen av bostadsbeståndet, i lägenheter räknat, låg närmare fördelningen av befolkningen med ganska exakt 15 procent i Norrland. Detta innebär att bostadsbeståndets procentuella tillväxt inte varit lika stort i Norrland som i övriga Sverige.

Skisserade bild gäller lägenhetsantalet. Uttryckt i miljoner kronor är sannolikt förhållandena i flera avseenden annorlunda. Den statistiska informationen är emellertid härvidlag knapphändig. Men för att finansieringssidan skall kunna belysas, måste en omvandling till värdemässiga uppgifter ske. Utöver svårigheten härmed föreligger ett problem av annat slag. Bostadsinvesteringarna och deras finansiering borde studeras som delar av verksamheten hos de ekonomiska sektorer, inom vilka de utförs, d. v. s. främst hushåll och bostadsföretag men även kommuner m. fl. Det statistiska materialet är dock inte utformat på ett sådant sätt, att detta är möjligt, vare sig för delar av Sverige eller för hela riket.

För hela riket — utan uppdelning på sektorer eller regioner — föreligger emellertid uppgifter om bostadsinvesteringar och bostadskrediter. Bostadskrediterna är härvidlag i regel definierade som lån (inkl. kreditiv) mot inteckning i bostadsfastighet eller i kombinerad bostads- och affärsfastighet. Ändamålsupplysning, lämnad av kunden, ligger i vissa fall också till grund. Den omständigheten, att krediter till även kombinerade bostads- och affärsfastigheter ingår oreducerade bland bostadskrediterna, drar på ett oegentligt sätt upp de redovisade utestående beloppen för dessa krediter. Tendens till överskattning av de utestående beloppen föreligger även av ett annat skäl. Om lån för helt andra ändamål än bostadsbyggande upptas men som säkerhet för lånet inteckning i bostadsfastighet eller kombinerad bostads- och affärsfastighet lämnas, räknas lånet ofta in bland bostadskrediterna. De per år redovisade

nettobeloppen för bostadskrediterna är dock inte alltid överskattade. Underskattade är de, då amorteringarna på de som bostadskrediter oegentligt redovisade lånen överstiger beloppen för de nyupptagna.

Vid försök till en kalkylmässig uppdelning av totalbeloppen för investeringarna på dels Norrland och dels övriga Sverige skulle som ledning kunna utnyttjas, förutom nämnda uppgifter om nybyggda lägenheter med drygt 13 procent i Norrland, Bostadsstyrelsens kreditgivning till olika regioner. Som framgår av bilagans tabell 17 avsåg omkring 19 procent av denna kreditgivning bostadsbyggande i Norrland.

En fördelning av bostadsinvesteringarna med ledning av antalet nyproducerade lägenheter skulle ge ett oegentligt lågt belopp för Norrland, beroende på såväl fördelningen av småhus och flerfamiljhus som olikheter i byggnadskostnaderna, både geografiska och mellan olika hustyper. Småhusbyggandet är jämförelsevis omfattande i norra Sverige. Då kostnaderna per lägenhet i småhus är större än i flerfamiljhus, blir genomsnittskostnaden per lägenhet härigenom större i denna landsdel än i övriga Sverige. Någon nämnvärd olikhet i kostnaderna för byggande av småhuslägenheter i Norrland och övriga Sverige föreligger nämligen inte. De nybyggda småhuslägenheterna är visserligen något mindre i Norrland men å andra sidan är kostnaderna per kvadratmeter större. I fråga om flerfamiljhusen är däremot sannolikt kostnaderna per nyproducerad lägenhet större i Norrland än i övriga Sverige. Den något mindre storleken torde mer än uppvägas av den högre ytkostnaden.

En fördelning av bostadsinvesteringarna med ledning av Bostadsstyrelsens kreditgivning skulle däremot ge ett oegentligt högt belopp för Norrland. Kreditfördelningen är överhuvud taget ett otillfredsställande mått på investeringarnas fördelning, men den redovisade andelen av krediter från Bostadsstyrelsens sida med 19 procent till Norrland är fel i bestämd riktning. Uppgifterna om dessa krediter inkluderar nämligen de s. k. fördjupningsbeloppen, som lämnas till bostadsbyggande i olika regioner bl. a. med hänsyn till existerande möjligheter att på öppna marknaden erhålla primär- och sekundärlån. Fördjupningsbeloppen är relativt stora för Norrland, där inte blott sparbanks- utan också hypoteksväsendet är jämförelsevis lite utbrett, och det påverkar Norrlands andel

TABELL 7. *Bostadsinvesteringar och bostadsfinansiering under 1962*
Kalkylerad fördelning på Norrland och övriga Sverige
Miljoner kronor

	Norrland	Övriga Sverige	Hela riket
Investering, brutto	615	3 485	4 100
"Sparande", brutto (restpost)	73	414	487
Finansieringsutfall (underskott = upplåningen)	—542	—3 071	—3 613
Upplåning	542	3 071	3 613
Hos Bostadsstyrelsen	137	605	742
På öppna marknaden	405	2 466	2 871

Anm. Vad gäller uppgifterna för hela riket har bostadsinvesteringarna erhållits ur 'Preliminär nationalbudget för 1964', upplåningen hos Bostadsstyrelsen från Bostadsstyrelsen och upplåning på öppna marknaden ur kreditinstitutens redovisning av sin utlåning. Av bostadsinvesteringarna har 15 procent förts till investeringar i Norrland. Efter samma norm har finansieringsutfallet fördelats. Bostadsstyrelsens nettokreditgivning har vidare fördelats på Norrland och övriga Sverige med ledning av dess bruttokreditgivning, vilken till skillnad från nettokreditgivningen är fördelad på regioner. Fördelning av krediterna i öppna marknaden har erhållits restpostvis.

i Bostadsstyrelsens kreditgivning positivt med omkring tre enheter. I följande kalkyl fördelas bostadsinvesteringarna enligt ett mellanalternativ.

I tabell 7 har uppgifter sammanställts över bostadsinvesteringarna och bostadskrediterna samt restpostvis beräknade siffror för övrig finansiering. Uppgifter lämnas för hela riket, och en fördelning har gjorts på Norrland och övriga Sverige. Investeringssuppgifterna för hela riket har hämtats ur Konjunkturinstitutets redovisning. Finansieringsbehovet har satts lika med de totala bostadskrediterna, bestående av Bostadsstyrelsens långivning och bostadskrediterna i öppna marknaden. Differensen mellan investeringarna och krediterna är lika med vad bostadsinvesteringarna satsat av andra medel än bostadskrediter för investeringarnas genomförande och redovisas i tabellen som "sparande". Denna post, vars storlek påverkas av ofullständigheterna i investerings- och kredituppgifterna, kan innehålla sparande hos investerarna från både 1962 och tidigare år. Å andra sidan ingår inte det sparande för bostadsändamål

mål som under året utförts av icke investerare. Finansieringen utöver krediterna utgör således intet mått på årets "bostadssparande".

Fördelningen på Norrland och övriga Sverige har vad gäller investeringarna och finansieringsbehovet gjorts schablonmässigt: 15 procent har förts till Norrland. Felet i denna siffra torde sannolikt begränsas till ett par procentenheter. Bostadsstyrelsens nettokreditgivning, som i primärmaterialet ej redovisas regionindelad, har fördelats med ledning av styrelsens bruttokreditgivning. Upplåningen i öppna marknaden för Norrland respektive övriga Sverige har restpostberäknats.

Genom detta förfaringssätt erhålles för 1962 en bostadsinvestering i Norrland med 615 miljoner kronor och bostadskrediter med 542 miljoner kronor. Fördelades investeringarna och finansieringsbehovet med ledning av andelen nybyggda lägenheter, skulle investeringssiffran för Norrland ha blivit 560 miljoner kronor och såväl redovisad upplåning i öppna marknaden som beloppet för övrig finansiering minskat.

Sammanfattning och slutsatser

För de undersökta sektorerna av svensk ekonomi redovisades sammanlagt, jämfört med befolkning och arbetskraft, stora investeringar i norrlandslänen under 1961 och 1962. Den relativa investeringsövertikten hänförde sig till industri- och kraftföretagen. Sparandet inom dessa, vilket med hänsyn till produktion och omsättning inte torde ha varit lågt, täckte investeringarna i mindre utsträckning än vad fallet var inom företagen i övriga Sverige, och finansieringsunderskotten uppgick till jämförelsevis stora belopp. Omfattningen av investeringarna och sparandet inom kommunerna liksom också storleken av bostadsbyggandet knöt närmare an till befolkningsunderlaget.

Informationen om hur finansieringsunderskotten täckts är så till vida ofullständig att någon geografisk fördelning av kreditgivarna inte föreligger. Uppgifterna om kreditrörelsen gäller främst dess former. Som framgått var emissionerna av obligationer och förlagsbevis omfattande för företagen i Norrland. Genom reverslån, framför allt hos försäkringsinrättningarna, täckte kommunerna större delen av sitt finansie-

TABELL 8. *Investering, sparande och finansieringsbehov samt utlåning och upplåning under 1962 inom vissa undersökta områden av svensk ekonomi*

Fördelning på Norrland och övriga Sverige

	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
	Miljoner kronor			Procent		
	(2 234)	(9 272)	(11 506)	(19)	(81)	(100)
Investering, brutto	1 902	9 140	11 042	17	83	100
Industri	796	2 941	3 737	21	79	100
Kommuner	491	2 714	3 205	15	85	100
Bostadssektorn	615	3 485	4 100	15	85	100
Sparande, brutto	945	5 407	6 352	15	85	100
Industri	484	2 797	3 281	15	85	100
Kommuner	388	2 196	2 584	15	85	100
Bostadssektorn	73	414	487	15	85	100
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—957	—3 733	—4 690	—20	—80	—100
Industri	—312	— 144	— 456	—68	—32	—100
Kommuner	—103	— 518	— 621	—17	—83	—100
Bostadssektorn	—542	—3 071	—3 613	—15	—85	—100
Utlåning, netto	229	1 152	1 381	17	83	100
Industri	193	888	1 081	18	82	100
Kommuner	36	264	300	12	88	100
Bostadssektorn	—	—	—	—	—	—
Upplåning, netto	1 186	4 885	6 071	20	80	100
Industri	505	1 032	1 537	33	67	100
Kommuner	139	782	921	15	85	100
Bostadssektorn	542	3 071	3 613	15	85	100

Anm. Uppgifterna inom parentes innefattar även Vattenfallsverkets investeringar.

ringsbehov. Till bostadsbyggandet förmedlades krediter av bland andra Bostadsstyrelsen, hypoteksinrättningar och sparbanksväsendet. Statliga verk och bolag erhöll medel via Riksgäldskontoret, till vilket den statliga upplåningen är centraliserad. Krediter förmedlades av affärsbankerna. Vid köp och försäljning erhöles och lämnades krediter gentemot

leverantörer och kunder o. s. v. Exempelen visar kanaler, genom vilka krediter strömmar, men källorna preciseras ej. Omfattningen av de undersökta sektorernas sammanlagda finansieringsunderskott (tabell 8) gör dock sannolikt, att en nettoström av krediter gått till Norrland under här ifrågavarande år. Det torde nämligen nära nog vara uteslutet att bland icke undersökta företag finansieringsutfallet skulle ha varit i särdeles hög grad gynnsammare för norrlandsföretagen än för företag i övriga Sverige. För hushållen torde vidare gälla, att sparbeloppet sannolikt är relativt lägre i Norrland än i Sverige för övrigt, eftersom inkomsterna per person är lägre i Norrland. Enligt skattetaxeringarna för taxeringsåret 1962 svarade inkomsttagarna i Norrland för 14 procent av de totala inkomsterna, medan som nämnts 16 procent av landets befolkning var bosatta där.

Undersökningsmaterialet har i huvudsak omfattat åren 1961 och 1962. Den bild som tecknats beträffande investering, sparande, finansieringsutfall, utlåning och upplåning för olika sektorer, gäller främst dessa år. Under andra kan förhållandena ha varit annorlunda. Efter till exempel skogsindustrins försäljningshausse i början på 1950-talet torde inkomster och sparande för skogsföretagen ha varit betydande och finansieringsunderskottet inom norrländsk industri därigenom mindre. Den allmänna tendensen hos företagen i Norrland har dock sedan länge varit förekomsten av både stora investeringar, stora finansieringsunderskott och stor upplåning. Tillgängliga data beträffande stocken av materiella tillgångar visar att investeringsverksamheten där under lång tid varit omfattande, och uppgifterna om de utestående skulderna ger belägg för att upplåningen länge varit stor. De industrier och kraftverk, som på grund av naturtillgångarnas utbredning, det tekniska kunskandet m. m. är förlagda till Norrland, är kapitalintensiva, och i många fall består deras kapitalutrustning av föremål med lång livslängd. För sådana industrier är behovet av extern finansiering i regel stort.

Norrländska transportförhållanden

Av LARS KRITZ

"The metaphysics of the railways has been replaced by the mathematics of the railways: ideology has given way to accountancy".
(The Observer, 31.3.1963.)

Transportväsendets ställning som nödvändig förutsättning för övriga näringar har medfört att man ofta hyst stark tilltro till dess möjligheter att generera ekonomisk expansion. Den tanke, som låg bakom järnvägsbyggarepokens talesätt att "järnväg bryter bygd", har även i våra dagar stor aktualitet i den offentliga debatten. Nu är emellertid intresset främst inriktat på vägar och flygplatser. I de diskussioner, som under många decennier förts om norrlandsproblemen, har just transport- och kommunikationsfrågorna spelat en stor roll. Många har ansett landsdelen underförsörjd från kommunikationssynpunkt sett och transportstandarden har ofta betraktats som underlägsen den i övriga landet gällande. Dessa förhållanden har ansetts vara en väsentlig orsak till att Norrland "blivit efter i utvecklingen".

Vi skall i denna uppsats diskutera vissa sidor av transport- och kommunikationsförhållandena i Norrland. En central fråga är därvid att klarlägga om dessa i dag skiljer sig från förhållandena i andra delar av landet och om man kan tala om speciella norrlandsproblem i detta sammanhang. Vi skall vidare försöka komma fram till huruvida utvecklingen på dessa områden kan väntas innebära att Norrland i framtiden får det bättre eller sämre ställt än landet i övrigt.

För att kunna diskutera frågan huruvida Norrland är underförsörjt

från transport- och kommunikationssynpunkt sett måste man ha jämförelsegrunder. Detta betyder att ett begrepp som transportstandard måste fixeras till sitt innehåll. Att mäta transportstandarden och att bestämma vad man konkret skall mena med lika transportstandard är emellertid ett svårt problem. Vi skall i det inledande avsnittet söka belysa detta med utgångspunkt från den statliga trafikpolitikens mål och medel.

Den statliga trafikpolitikens dilemma

Den statliga trafikpolitiken utövas genom beviljningar av medel för investeringar och underhåll av trafikanläggningar, genom taxesättningar och beskattning samt genom trafikförfattningar och andra regleringar. Det är givet att detta tämligen breda register av medel gör det möjligt för statsmakterna att aktivt påverka transport- och kommunikationsförhållandena i landet och att realisera vissa önskvärda mål, exempelvis genom stöd åt vissa trafikantgrupper eller landsdelar. I de offentliga utredningar som förekommit rörande vårt lands transportväsende har emellertid som regel poängterats att trafikpolitiken inte primärt bör användas i exempelvis lokaliseringsbestämmande syfte.

I propositionen till 1963 års riksdag angående riktlinjer för den statliga trafikpolitiken angavs såsom allmänt mål för samhällets trafikpolitik att "för landets olika delar trygga en tillfredsställande transportförsörjning till lägsta möjliga kostnader" (prop. nr 191). En så pass allmän formulering, som den nyss nämnda, är självfallet mycket svår att tillämpa i ett konkret fall. Begreppet "tillfredsställande transportförsörjning" ger stort utrymme för subjektiva värderingar. Man kan möjligen få vissa objektiva kriterier för en gradering av transportstandarden genom att inom olika områden empiriskt studera sambandet mellan trafikbehov och befolknings- och näringslivsstruktur.

Målet "en tillfredsställande transportförsörjning" kan knappast innebära att alla medborgare skall ha i stort sett lika transport- och kommunikationsförhållanden. Ett sådant mål skulle snart komma i konflikt med lönsamhetsprincipen, vilken också angetts som ett rikt-

märke för utformningen av samhällets trafikpolitik. Av sociala, kulturella, beredskapsmässiga eller andra skäl kan emellertid inte heller kravet om företagsekonomisk effektivitet strikt hållas. Det torde vara allmänt accepterat att samhällets insatser på transportförsörjnings område ibland måste gälla verksamhet, där regeln pris efter prestation inte kan tillämpas utan direkta subventioner måste förekomma. I den tidigare nämnda propositionen angavs klart att i den mån det inte går att med kravet på kostnadstäckning lämna en viss bygd den trafikservice, som från samhällets sida är rimlig, bör ersättning utgå av allmänna medel (a. a., s. 59). Problemet är emellertid att i det konkreta fallet avgöra hur långt samhällets insatser skall sträcka sig och att bestämma vad som bör räknas till de för befolkning och näringsliv väsentliga transportbehov, vilka oundgängligen måste tillgodoses. Såsom riktlinje i detta sammanhang angav 1953 års trafikutredning att "storleken av den uppostring, som bör åvila det allmänna, måste stå i rimlig proportion till det antal människor, som får nytta därav" (SOU 1961:23, s. 83).

Avvägningen mellan å ena sidan kravet på tillfredsställande transportförsörjning och å andra sidan lönsamhetsprincipen innebär ett trafikpolitiskt problem närmast för landets glesbygdsområden och för skärgårdsdistrikten. Då stora delar av Norrland är utpräglad glesbygd kan vi därför vänta att här möta denna typ av problem i tillspetsad form.

Glesbygden — de kollektiva transportmedlens problem

När järnvägarna började byggas här i landet skedde det utifrån principen att de s. k. stambanorna skulle bekostas, ägas och förvaltas av staten. Initiativet till byggande av bibanor och ansvaret för driften av dessa överlämnades däremot till enskild eller kommunal företagssamhet. I Norrland kom emellertid efter hand staten att engagera sig i byggandet inte blott av huvudlinjerna utan även av ett järnvägsnät i de glesbefolkade områdena. Orsaken härtill var dels av militär art, dels tanken att järnvägarna skulle främja den ekonomiska och kul-

turella utvecklingen. Man räknade redan från början med att dessa "kulturbanor" inte skulle bli ekonomiskt bärkraftiga. Det ansågs då lämpligt att staten helt skulle ta ansvaret för järnvägskommunikationerna.

Järnvägsbyggarepoken har i Norrland omfattat en relativt lång period jämförd med den i övriga Sverige. Om man bortser från de under senare år tillkomna industribanorna kan man säga att dess början markeras med året 1875, då Norra stambanan nådde Storvik, och dess slut med året 1937, då sista delen av Inlandsbanan, linjen Arvidsjaur—Jokkmokk, färdigställdes. Andra viktiga årtal i den norrländska järnvägshistorien är 1886, då tvärbanan Sundsvall—norska gränsen fullbordades; 1903 togs malmбанan i trafik; 1919 var linjen Haparanda—finska gränsen klar och år 1927 färdigbyggdes den s. k. ostkustbanan, vilken år 1933 införlivades med statsbanorna.

Järnvägsnätet är i Norrland betydligt mindre finmaskigt än i landet i övrigt. Detta framgår bl. a. av följande siffror, som anger antalet km järnväg per 1000 km² landyta (exkl. fjällområden): Gävleborgs län 5,0, Västernorrlands län 3,0, Jämtlands län 2,2, Västerbottens län 1,7, Norrbottens län 1,9 och hela riket utom Norrland 6,4. De här givna relationstalen synes innebära att Norrland är underförsörjt med järnvägsleder. Huruvida så är fallet kan emellertid inte avgöras utifrån så enkla jämförelsegrunder. Övriga kommunikationsmedel måste också komma in i bilden och först därefter kan avgöras om transportapparaten är anpassad till transportbehoven.

Inom Statens Järnvägar sker en omfattande kostnadsutjämning mellan olika landsdelar och trafikanter. Inkomsterna från det s. k. affärsbanenätet får täcka förlusterna på de trafiksvaga linjerna. Balans i järnvägarnas ekonomi har dock inte kunnat nås under senare år utan direkta statsbidrag har visat sig nödvändiga. Enligt av järnvägsstyrelsen utförda beräkningar omfattar de trafiksvaga, icke räntabla, järnvägslinjerna för närvarande en längd av i runt tal 7 000 km, vilket utgör ca 50 % av landets totala järnvägsnät.

Inom Norrland har den förlustbringande linjelängden relativt sett ungefär samma omfattning som i övriga Sverige. Av norrlandslänens

totala linjelängd på i runt tal 4 500 km torde ca 2 400 km kunna hänföras till gruppen trafiksvaga järnvägslinjer. Hit hör hela Inlandsbanan samt vidare flertalet av tvärbanorna mellan denna och Norra stambanan.

De problem, som i dag möter företaget SJ såsom ansvarigt för järnvägsdriften i landet, synes icke vara av väsentligt annan karaktär i Norrland än i övriga Sverige. Huvudlinjerna har ett för lönsam drift tillräckligt trafikunderlag såväl i Norrland som i landet i övrigt. Vissa tekniska förbättringar av banor och drift kan behöva genomföras, som t. ex. förstärkning av banorna, ombyggnad av vissa broar och införande av centraliserad tågkontroll. Därmed kan säkerheten och snabbheten ökas och ekonomiska vinster erhållas. Det för Statens Järnvägar ur företagsekonomisk synvinkel största problemet är emellertid i Norrland, liksom i övriga Sverige, de trafiksvaga, förlustbringande bandelarna.

Inlandsbanan med tvärbanor tillkom primärt av försvarshänsyn och av främst samma skäl är nedläggning av trafiken för närvarande inte aktuell. Om emellertid, p. g. a. ändrade strategiska förhållanden, ett bibehållande av dessa banor inte längre skulle vara nödvändigt av militära skäl, uppkommer frågan: vad kommer att hända med de förlustbringande delarna av Norrlands järnvägsnät? Måste järnvägsnätet i Norrland även i ett sådant läge ha den nuvarande omfattningen för att man skall kunna tala om en "tillfredsställande transportförsörjning"? Med de snabba förändringar, särskilt på det tekniska området, som sker vad gäller såväl civila som militära förhållanden, bör man inte vara oförberedd på att frågan kan bli aktuell.

Det är uppenbart att en stor del av Norrlands järnvägsnät inte framkallat de nya transportbehov, som man hoppades på vid dess tillkomst. Relationen mellan transportapparat och transportbehov har inte varit tillfredsställande för en betydande del av de norrländska järnvägarna. Frågan är, med det perspektiv som skisserats, om de nuvarande och framtida transportbehoven inom de aktuella områdena av inlandet kan tillgodoses utan järnvägarna. Det främsta skälet till att denna fråga kan besvaras jakande ligger i de helt nya förutsättningar

för transportförsörjningen, som skapats genom bilismens utveckling och som inte förelåg vid järnvägarnas tillkomst. Detta gäller för såväl persontrafiken som godstrafiken.

Det bör i detta sammanhang understrykas att en total övergång från järnvägar till andra transportmedel inom de områden vi här talar om inte behöver betyda att samhället undandrar sig ansvaret för en av sociala och andra skäl dikterad viss minimistandard hos transportapparaten. Ett sådant samhälleligt engagement förekommer ju redan inom järnvägslösa områden. En nedläggning av järnvägar skulle närmast betyda att en övergång sker till en billigare subventionsform, vilket från allas synpunkt sett måste betraktas som fördelaktigt, om transportförsörjningen därvid inte försämras.

Minskande trafikunderlag för busslinjerna

Det alternativ till järnvägstrafik, som man i första hand brukar tänka på, är busstrafik. Norrlandslänen, och då speciellt Västerbottens län, har sedan länge haft en mycket utvecklad busslinjetrafik och i relation till befolkningsunderlaget kommer de i dag främst i landet vad gäller antal linjetrafikbussar och trafikerad linjelängd. Trafikintensiteten är dock låg.

Den omfattande busslinjetrafiken är ett betydelsefullt komplement till det glesa järnvägsnätet. Busstrafiken kräver förhållandevis låga kapitalinsatser och kan bättre anpassas till trafikefterfrågans storlek och variationer. Den har därför ofta visat sig vara en god lösning på de kollektiva persontransporternas problem. På landsbygden har även godstransporterna bidragit till underlaget för en reguljär busstrafik.

Sedan mitten av 1950-talet har emellertid busslinjetrafiken fått vidkännas vissa ekonomiska svårigheter, som med tiden blivit allt större, även i Norrland. Samtidigt med att passagerarfrekvensen kontinuerligt minskat, har driftskostnaderna ökat. Taxehöjningar har inte alltid kunnat kompensera kostnadsökningarna. Det är i huvudsak två faktorer, som reducerat trafikunderlaget, dels privatbilismens framväxt, dels befolkningsutvecklingen, som i många bygder inneburit stark avfolk-

ning. Vad som i norrlandslänen hittills torde ha betytt mest för minskningen i trafikunderlaget är personbilismens utveckling.

Tendensen mot ett minskande trafikunderlag för busstrafiken i större delen av Norrland kommer i framtiden att bestå. Ökningen av privatbilsinnehavet har ännu långt ifrån nått någon mättnadspunkt. Därtill kommer att den hittills relativt måttliga takten i avfolkningen av Norrlands glesbygder kan väntas öka under det närmaste decenniet.

Det är emellertid inte bara utvecklingen på efterfrågesidan, som gör att busslinjetrafikens omfattning i Norrland kommer att krympa. Även förhållandena på utbudssidan har betydelse. Huvudparten av busslinjetrafiken bedrivs i enskild regi och företagen är genomsnittligt sett små. I de fyra nordligaste länen återfinns nära hälften av landets enskilda busslinjeföretag. En enskild verksamhet, för vilken intäkterna i längden inte motsvarar kostnaderna, måste självfallet förr eller senare avvecklas.

Inom vissa delar av Norrland, och då närmast kustområdena, har förbättringar i rörelseresultatet kunnat nås genom förändringar i företags- och linjestrukturen. Sammanslagningar av företag och olika former av trafiksamverkan har kommit till stånd. Rationaliseringar av denna typ kan sannolikt leda till kostnadsbesparingar inom vissa delar av norrlandslänen. Det är emellertid angeläget att understryka att den enskilda busslinjetrafikens problem i glesbygderna endast i undantagsfall kan lösas genom åtgärder beträffande företags- och linjestrukturen. Som tidigare anförts ligger orsakerna till svårigheterna på ett helt annat plan.

Genom privatbilismens utveckling har kommunikationsstandarden i glesbygderna höjts enormt — för dem som har bil. Men det finns och kommer alltid att finnas människor, för vilka möjligheterna till längre förflyttningar blir synnerligen begränsade, om de kollektiva transportmedlen läggs ned. Främst drabbas personer med låga inkomster och åldringar. Inom glesbygderna har kommunikationsstandarden tidigare varit tillfredsställande för alla eller dålig för alla. I och med privatbilismens expansion har en lokal standardskillnad börjat växa fram och den kommer att öka. Det kan knappast ur allmän social synvinkel an-

ses tillfredsställande att i glesbygderna många människors transportstandard skall betingas av grannsämjan. Vi måste därför i framtiden räkna med ett relativt omfattande statligt och kommunalt stöd åt glesbygdernas kommunikationer.

Ökad biltäthet — höjd kommunikationsstandard

Bilismens expansion har berört skilda delar av vårt land i olika högrad. Före och omedelbart efter andra världskriget hade storstadsområdena mycket högre biltäthet än övriga delar av landet. Norrlands-länen hade låg biltäthet jämfört med de mellan- och sydsvenska länen. Differenserna har emellertid successivt utjämnats och i dag har Norrland genomsnittligt sett ungefär lika hög biltäthet som landet i övrigt. Som framgår av tabell 1 fanns i Norrland vid årsskiftet 1962/63 i genomsnitt 183 personbilar per 1000 inv. För riket i övrigt var motsvarande siffra 189.

Som en komplettering till det i tabell 1 angivna måttet på biltätheten, antalet personbilar per 1000 inv., lämnas i det följande några data om hur stor andel av hushållen, som 1960 innehade personbil, registrerad i någon hushållsmedlems namn. Personbilar i yrkesmässig trafik och firmaägda bilar ingår således icke i denna redovisning. Uppgifterna är hämtade från 1960 års folkräkning (SOS: Folkräkningen 1960:VII, tab. 4).

År 1960 innehade 35,6 % av landets privata hushåll personbil. Motsvarande genomsnittssiffra för norrlandslänen var 37,3 %, alltså något högre. Huvudförklaringen till att biltätheten, mätt på detta sätt, är högre i Norrland än i övriga Sverige men motsatsen, om man använder det i tabell 1 givna måttet, sammanhänger med att hushållen i allmänhet är större i Norrland. Inom de olika länen fanns följande andel hushåll med bil: Gävleborgs län 35,0 %, Västernorrlands län 35,8, Jämtlands län 36,7, Västerbottens län 41,4 och Norrbottens län 38,8 %.

De här redovisade uppgifterna synes tyda på att biltätheten är relativt lika inom skilda delar av Norrland; endast Västerbottens län med sin höga biltäthet avviker markant från övriga län. Eftersom skillnaderna vad gäller näringslivsstruktur och befolkningsförhållanden är

TABELL 1. *Personbilar och personbilstäthet i Norrland och i landet i övrigt åren 1948 och 1963*

Län	Antal personbilar		Antal personbilar per 1000 inv.	
	1948	1963	1948	1963
Gävleborgs	5 603	53 356	20	182
Västernorrlands	4 661	51 308	17	182
Jämtlands	2 731	24 481	19	180
Västerbottens	3 636	45 840	16	194
Norrbottnens	3 611	46 839	16	178
<i>Norrland</i>	20 242	221 824	17	183
<i>Övriga Sverige</i>	140 989	1 202 225	25	189
Hela riket	161 226	1 424 049	24	188

Anm: Uppgifterna avser läget den 1 jan. resp. år.

Källa: Centrala bilregistret.

stora redan *inom* länen, skall vi med ledning av folkräkningsmaterialet också göra jämförelser mellan andra regionala enheter än länen.

Vad först gäller förhållandet tätorter-landsbygd kan man för Norrland som helhet konstatera att praktiskt taget ingen skillnad i biltäthet föreligger. Inom tätorterna hade i genomsnitt 37,6 % av hushållen personbil, på landsbygden 37,1 %. Skillnader i detta avseende föreligger emellertid mellan å ena sidan Gävleborgs län och å andra sidan de fyra nordligaste länen. Inom det förstnämnda området var biltätheten något högre på landsbygden än i tätorterna. Motsatsen gällde för de fyra nordligaste länen. Mellan tätorterna inbördes fanns 1960 mycket stora skillnader i biltäthet, vilket framgår av nedanstående siffror, som anger andelen hushåll med personbil (i procent):

Lycksele	54,4	Piteå	40,5	Bollnäs	33,1
Sollefteå	46,8	Kiruna	40,3	Gävle	31,8
Frösön	44,7	Luleå	38,8	Haparanda	31,5
Skellefteå	44,6	Boden	38,8	Kramfors	31,4
Örnsköldsvik	44,0	Östersund	37,4	Söderhamn	30,9
Gällivare	43,8	Sandviken	37,0	Hudiksvall	29,7
Umeå	43,2	Sundsvall	35,6		
Hofors	41,3	Härnösand	34,6	(Stockholm	27,5)

På figur 1 redovisas biltätheten inom Arbetsmarknadsstyrelsens s. k. B-regioner. Denna karta ger också en uppfattning om den regionala fördelningen av det absoluta antalet bilar, då cirklarnas yta är proportionell mot antalet privatägda personbilar år 1960.

Som framgår av tabell 1 var biltätheten i Norrland år 1963 i genomsnitt ca elva gånger högre än år 1948; för landet i övrigt ökade biltätheten under samma period ca sju och en halv gång. Denna för Norrland exceptionellt starka ökning i tillgången på individuella färdmedel har självfallet helt omskapat kommunikationsbetingelserna. Denna omvandlingsprocess kan också ses som ett uttryck för den allmänna standardstegringen.

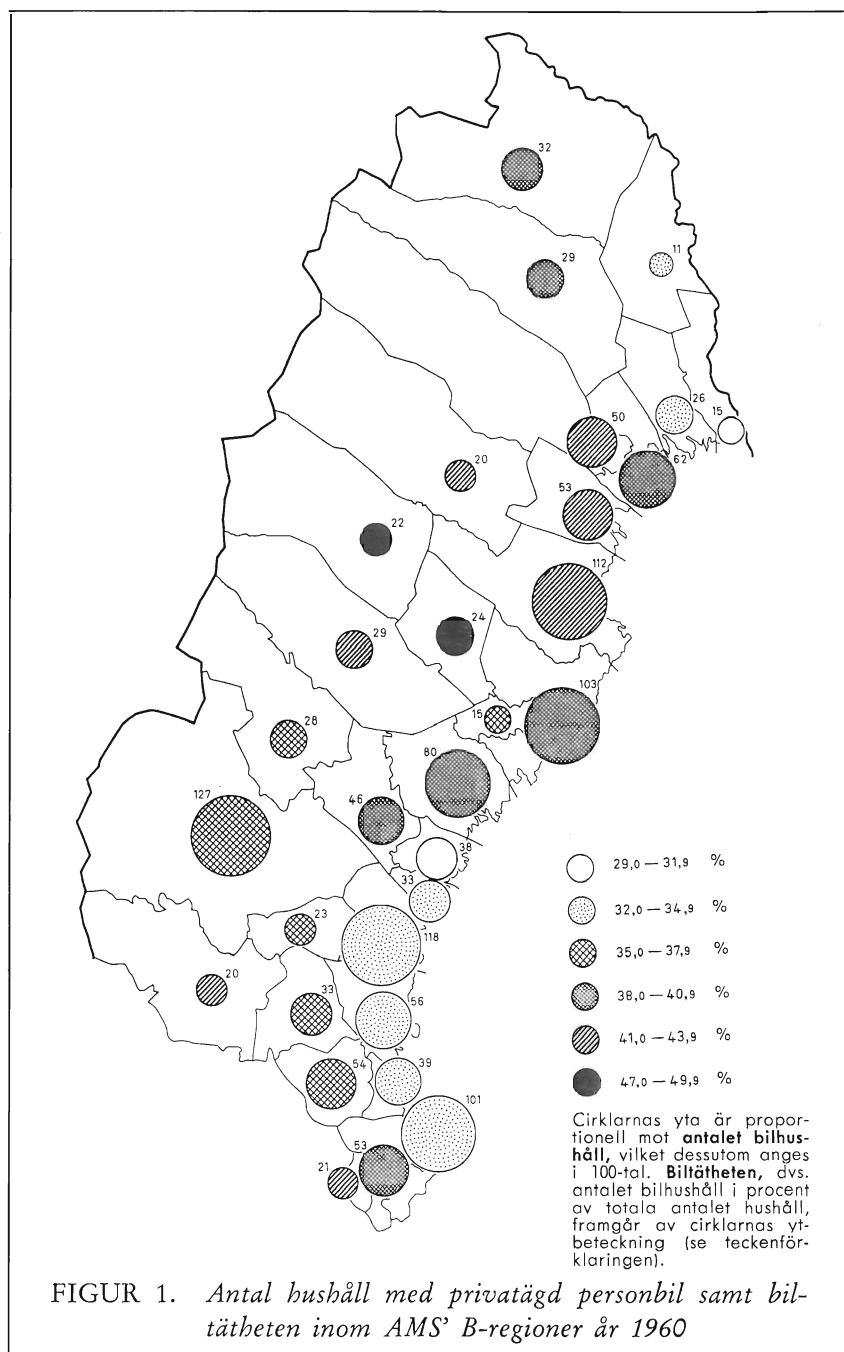
Bilresorna kan schematiskt hänföras till tre olika kategorier: arbetsresor, serviceresor och fritidsresor. För samtliga tre typer av resor har bilen medfört ökad rörlighet, större valfrihet och oftast snabbare transporter. Arbetsplatsen behöver inte längre vara i omedelbar närhet av bostaden. Detta har kanske främst fått konsekvenser för skogsarbetare och byggnads- och anläggningsarbetare. För glesbygdsbefolkningen har kommersiell och samhällelig service av olika slag plötsligt kommit inom rimligt tidsavstånd. Möjligheterna till fritidsresor har vidare betytt mycket för att bryta känslan av isolering i glesbygderna och har givit tätorternas invånare mångdubbelt större rekreationsområden.

Resor mellan större orter *inom* Norrland har alltid varit tidsödande med de kollektiva färdmedlen. Norrlands järnvägsförbindelser med Stockholm har ofta varit förhållandevis snabbare och bekvämare. Följande exempel på resor med ungefär lika avstånd kan åskådliggöra detta (avser tidtabellerna i april 1963):

Skellefteå — Östersund	571 km	12 t. 28 min.
Stockholm — Sollefteå	583 „	9 „ 9 „
Östersund — Storuman	312 „	6 „ 3 „
Stockholm — Hudiksvall	325 „	3 „ 49 „

Det är uppenbart att bilresor kan betyda avsevärt snabbare kommunikationer inom Norrland även på medellånga och långa avstånd. Framför allt ger bilen större frihet att välja avrese- och ankomsttid.

Bilismens snabba utveckling har under senare år gjort att man ofta

diskuterat sådana frågor som kostnaderna för bilinnehavet och vägarnas kvalitet. Vi skall i det följande något beröra dessa spörsmål.

Är det dyrare att ha bil i Norrland än i landet i övrigt?

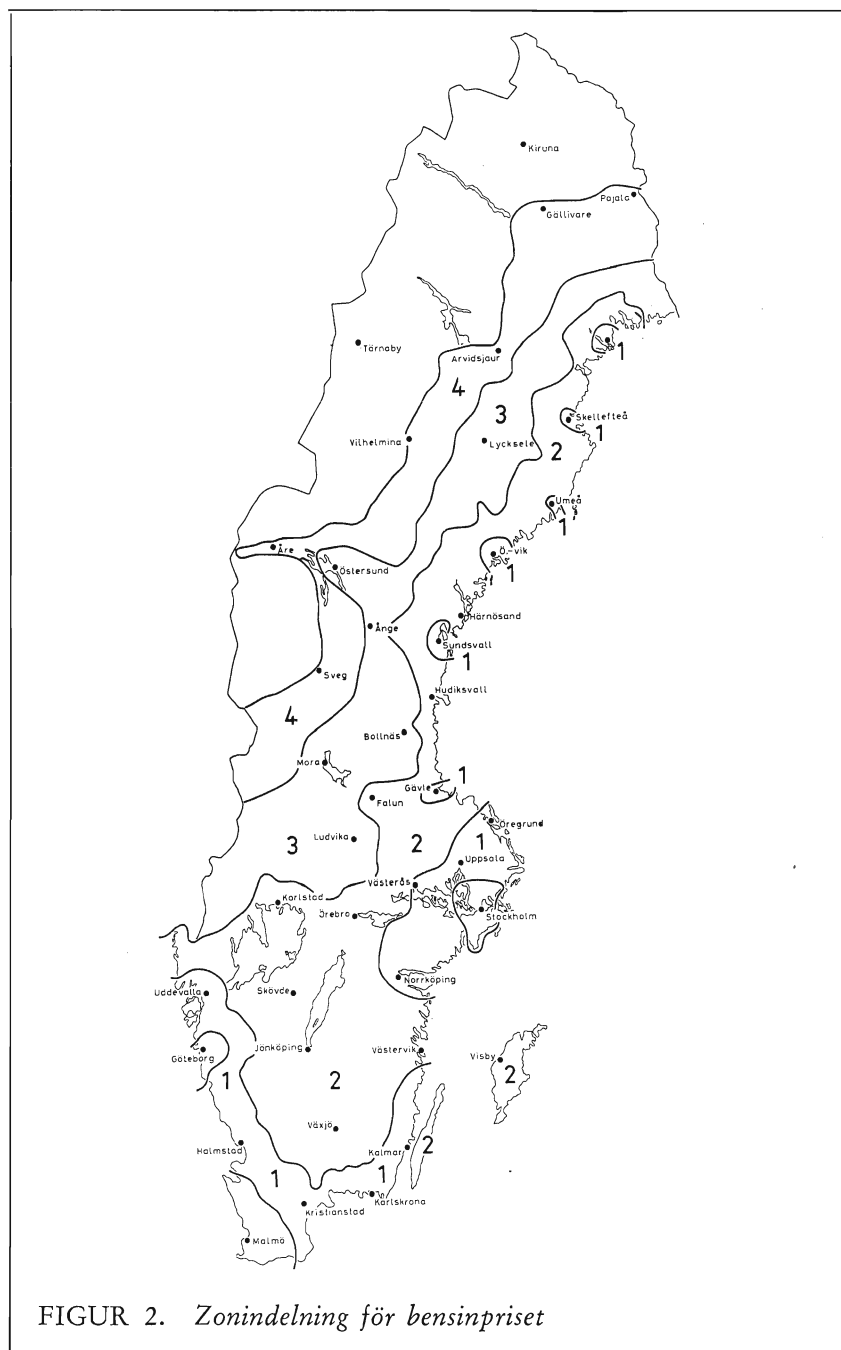
Man kan à priori tänka sig att svaret på ovannämnda fråga är jakan-
de, bl. a. beroende på avståndet till landet i övrigt, vilket bör fördyra
transporterna av bilförnödenheter, och beroende på de klimatologiska
förhållandena. En fråga, som i den offentliga debatten ofta kommit i
förgrunden är bensinprisets regionala differentiering. I bl. a. riksdags-
motioner har krav framförts om en utjämning av bensinpriset mellan
olika delar av landet. Vi skall här stanna något vid frågan om det högre
bensinpriset och betydelsen därav för Norrland.

Inom petroleumbranschen tillämpas s. k. zontillägg, som innebär pris-
tillägg av ett visst antal ören per liter. I 0-zon, som omfattar Stock-
holm, Göteborg och Malmö med närmaste omgivningar, utgår inget till-
lägg; däremot i 1-zon med ett öre, i 2-zon med två öre osv. upp till
5-zon med fem öre.

Som framgår av figur 2, vilken visar de olika zonernas utbredning
den 1 februari 1963, kan man inte säga att Norrland generellt sett har
dyrare bensin än landet i övrigt. Större delen av mellersta och södra
Sverige ligger i 2-zon, men samma pris gäller också för hela norrlands-
kusten upp till Kalix. Bensinpriset är detsamma i Boden som i Växjö,
i Luleå som i Kristianstad, i Östersund som i Ludvika. De delar av
Norrland, som i förhållande till landet i övrigt har ett sämre läge, utgö-
res av inlandet och av fjälltrakterna. Enligt kalkyler baserade på data
från 1960 års folkräkning fördelade sig bilbeståndet i Norrland på de
olika zonerna på följande sätt:

Zon	1	2	3	4	5	
Procent av bilbeståndet	26	34	24	11	5	100

Vad betyder det för bilägaren, om han i Norrland bor i ett ur prissyn-
punkt ogynnsamt område? Som framgår av figur 2 är det skillnaden
mellan 1-zon och 5-zon, som därvid bör studeras. Denna utgör fyra öre
per liter. Om man utgår från en årlig körsträcka på 1 500 mil och en

bränsleåtgång av en liter per mil, förbrukas totalt 1 500 liter per år. En merkostnad på fyra öre per liter betyder då totalt 60 kronor per år. Bensin och olja brukar svara för ca 50 % av årskostnaderna för en personbil. Om man antar att totala årskostnaderna uppgår till 3 000 kronor innebär merkostnaden för bränsle på 60 kronor att en bilägare i Tärnaby, genom att han bor i 5-zon, får ca 2 % högre årliga kostnader för sin bil än en bilägare i Umeå eller Gävle, som bor i 1-zon.

Det är uppenbart att enbart det högre bensinpriset inte ens i extremfallet kan sägas utgöra någon mer betydande fördyring av den norrländske bilistens kostnader. Andra faktorer betyder relativt sett mer eller i varje fall lika mycket i ökade kostnader. Hit hör exempelvis bilförsäkringspremierna, som p.g.a. skadefrekvensen ligger högre i Norrland än i landet i övrigt utom storstadsområdena. Då de olika bolagen har skilda grunder för premieberäkningarna, ställer det sig svårt att exakt ange hur mycket högre premierna är i Norrland. Ett genomsnitt av de sju största försäkringsbolagens premier torde emellertid innebära ca 30 % högre premier i de fem norrlandslänen för en s. k. helförsäkring och ca 15 % högre utan helförsäkring. Detta motsvarade hösten 1962 i absoluta tal ca 140 resp. ca 40 kronor. I detta sammanhang bör dock observeras att premierna är lika höga eller t. o. m. högre i Stockholms-, Göteborgs- och Malmöområdena.

Beroende på avståndsfaktorn är leveranskostnaderna för en ny bil något högre i Norrland än i övriga Sverige. Av samma skäl torde även vissa reservdelskostnader ligga högre. Detta i kombination med ett genomsnittligt något högre löneläge i Norrland resulterar sannolikt i högre reparations- och underhållskostnader. Därtill kan rent klimatologiskt betingade kostnadshöjningar uppkomma, exempelvis högre bränsleåtgång.

Sammanfattningsvis kan således sägas att flera olika faktorer kan samverka till att, jämfört med landet i övrigt, bilkostnaderna genomsnittligt sett blir något högre i Norrland, främst i inlandet och fjälltrakterna. Det är svårt att kvantifiera kostnadshöjningarna. En grov kalkyl ger emellertid till resultat att den totala kostnadshöjningen i de sämst ställda områdena rör sig om 5 à 10 %. Denna beräkning har utgått från

en årlig körsträcka på 1 500 mil och en total årskostnad för genomsnittsbilisten i övriga delar av landet på ca 3 000 kronor.

Vägarnas standard

Av landets allmänna vägnät på i runt tal 96 000 km är ca 33 % beläget i de fem norrlandslänen. Vägtätheten är i Norrland genomsnittligt sett inte fullt hälften så hög som i landet i övrigt. Antalet km väg per 100 km² landyta (exkl. fjällområden) uppgick år 1962 till 16,7 i Norrland mot 38,9 km i övriga Sverige. Speciellt glest är vägnätet i Norrbottens och Jämtlands län, där motsvarande relationstal är 12,7 resp. 14,4 km. Gävleborgs län har 18,7, Västernorrlands 23,4 och Västerbottens län 19,8 km väg per 100 km² produktiv mark.

Som tidigare nämnts har bilismens expansion medfört att väg- och trafikfrågor i allt större utsträckning blivit föremål för allmän diskussion. Inom olika delar av Norrland har ofta stark kritik riktats mot vägnätets beskaffenhet och det har ibland talats om en eftersläpning i förhållande till landet i övrigt. Hur förhåller det sig med den saken?

Inom väg- och vattenbyggnadsstyrelsen arbetar man sedan några år tillbaka med en kvalitetsgradering av vägnätets viktigare delar. Syftet med detta är att skapa underlag för prioriteringsbedömningar i samband med vägplaneringen och vägutbyggnaderna. Vid denna kvalitetsgradering utgår man från olika graderingselement, som tilldelas vissa poäng. Graderingselementen är samlade under tre huvudrubriker: vägens tekniska standard, dess körförhållanden samt dess trafiksäkerhet. Under dessa rubriker ingår sådant som vägytans beskaffenhet, bärighet, körbanebredd, linjeföring och stoppsikt. Resultatet av poängberäkningen, dvs. vägens nuvarande standard, har satts i relation dels till dagens trafik, dels till den för år 1975 prognosticerade trafiken, dvs. vägplanens målsättning.

Kvalitetsgraderingen av *riksvägnätet* har slutförts och resultatet avser läget den 1 januari 1962. Riksvägnätet omfattar i de fem norrlandslänen 4 400 km av en total väglängd på 31 400 km, alltså endast 14 % av vägnätet. Förutom europavägarna ingår vägarna med nr 80—99. Till riksvägarna hör således de utan tvekan viktigaste delarna vägnätet.

TABELL 2. *Riksvägnätets standard*

(Siffrorna anger procent av väglängden)

Område	Fullgod standard		Godtagbar standard	Icke godtagbar standard	
	1/1 1962	Enl. vägplanen	1/1 1962	1/1 1962	Enl. vägplanen
Norrland	36	26	21	43	74
Övriga Sverige	33	15	32	35	85
Hela riket	35	19	28	37	81

Källa: Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen.

Som framgår av tabell 2 hade riksvägnätet i Norrland den 1 januari 1962 en något större andel än landet i övrigt med fullgod standard i förhållande till dagens trafik. I behov av omedelbar ombyggnad, dvs. vägar med icke godtagbar standard, befann sig dock i Norrland en något större andel än i övriga Sverige. I förhållande till vägplanens målsättning är bilden något ljusare för Norrlands del. Den icke godtagbara standarden fanns på 74 % av väglängden mot på 85 % i landet i övrigt.

Man kan utifrån de i tabell 2 givna siffrorna med en viss generalisering säga att vissa delar av riksvägnätet i Norrland består av mycket bra vägar, andra av mycket dåliga. Kontrasterna torde sammanhålla med att väginvesteringarna i norrlandslänen de senaste åren legat på en synnerligen hög nivå. Detta har för många sträckor inneburit en direkt utbyggnad till vägplanens standard. Åren 1959—62 uppgick väginvesteringarna i de fem nordligaste länen till sammanlagt 837 miljoner kronor, vilket utgjorde ca 37 % av de totala väginvesteringarna i landet under samma tid. Över hälften av beloppet hänförde sig till beredskapsarbeten, främst lokaliserade till de två nordligaste länen.

De ökade väginvesteringarna har även kommit det s. k. länsvägnätet till godo. Inom väg- och vattenbyggnadsstyrelsen pågår en kvalitetsgradering även av detta, dock endast av det s. k. *primära länsvägnätet*. Dess längd uppgår till totalt ca 9 500 km, varav ca 3 300 km i de fem norrlandslänen. Tabell 3 ger en uppfattning om standarden på detta vägnät i förhållande till dagens trafik.

TABELL 3. *Det primära länsvägnätets standard, juli 1963*

(Siffrorna anger procent av väglängden)

Län	Fullgod standard	Godtagbar standard	Icke godtagbar standard
Gävleborgs	13	30	57
Västernorrlands	8	13	79
Jämtlands	15	17	68
Västerbottens	17	12	71
Norrbottens	14	16	70
Norrländ	14	17	69
Övriga Sverige	19	29	52
Hela riket	17	25	58

Källa: Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen.

Standarden på det primära länsvägnätet var i juli 1963 genomsnittligt sett lägre i Norrland än i landet i övrigt. Samtliga fem län hade en större andel i behov av omedelbart ombyggnad än övriga Sverige. Av norrlandslänen har Gävleborgs, Jämtlands och Norrbottens län den genomsnittligt bästa standarden medan Västernorrlands län karakteriseras av motsatsen.

Bland olika mått på en vägs standard intar bärigheten en central plats, eftersom den bl. a. dimensionerar lastbilstrafikens omfattning. Som framgår av tabell 4 har under de senaste tio åren en mycket kraftig upprustning skett vad gäller bärighetsstandard. År 1953 utgjorde 6 tons axeltryck det normala såväl i Norrland som i landet i övrigt. För endast en obetydlig del av vägnätet tilläts högre axeltryck. I dag har huvudparten av vägarna 8 tons axeltryck och 12 tons boggietryck. För riksvägnätets del gäller detta till 100 %, även i norrlandslänen. De skillnader mellan Norrland och landet i övrigt, som återfinns i tabell 4, är således helt knutna till länsvägnätet. Den lägsta bärighetsstandard har vägarna i Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län, medan däremot Jämtlands och i synnerhet Gävleborgs län har det gynnammare ställt än landet i övrigt.

De jämförelser rörande vägstandarden, som här gjorts, har grundats på väg- och vattenbyggnadsstyrelsens undersökningar, vilka gällt dels

TABELL 4. *Tillåtna axeltryck på landets allmänna vägar åren 1953 och 1962*

Län	Axeltryck i % av totala väglängden							
	< 6 ton		6 ton		7 ton		8 ton	
	1953	1962	1953	1962	1953	1962	1953	1962
Gävleborgs	13,6	0,1	86,4	1,1	—	3,1	—	95,7
Västernorrlands	36,7	—	54,3	57,9	9,0	0,7	—	41,4
Jämtlands	10,6	1,8	87,7	26,9	1,7	—	—	71,3
Västerbottens	32,4	0,9	67,6	51,3	—	—	—	47,8
Norrbottens	40,1	—	59,9	41,1	—	—	—	58,9
Norrland	29,5	0,6	68,6	40,3	1,9	0,5	—	58,6
Övriga Sverige	18,8	0,7	80,8	27,9	1,2	1,1	—	70,3
Hela riket	22,2	0,7	76,4	31,9	1,4	0,9	—	66,5

Källa: Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen.

riksvägarna, dels det primära länsvägnätet. Av den totala längden på landets allmänna vägar omfattar dessa två grupper 14 resp. 16 %. I mil räknat är det således fråga om en liten del, men på dessa vägar utförs inte mindre än 55 resp. 15 %, dvs. totalt ca 70 %, av det totala trafikarbetet. Relationen väglängd — trafikarbete är i huvudsak densamma i Norrland. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsens kvalitetsgradering ger därför god information om standarden på de för näringsliv och befolkning i Norrland viktigaste vägarna.

En hopvägning av siffrorna för riksvägnätet och det primära länsvägnätet i Norrland visar att 27 % av dessa vägar har fullgod standard i förhållande till dagens trafik. Samma andel gäller för landet i övrigt. Icke godtagbar standard hade i Norrland 54 % av dessa vägar och i övriga Sverige 43 %. I behov av omedelbar ombyggnad finns således en något större andel i Norrland.

Vissa delar av Norrland har påtagliga brister vad gäller bärighetsstandard. Detta gäller emellertid inte riksvägnätet utan enbart länsvägnätet. Den tunga trafikens krav på genomgående sträckor med enhetliga belastningsbestämmelser gör det aktuellt att förbättra bärighetsstandard på vissa delar av länsvägnätet i Norrland.

TABELL 5. *Antalet lastbilar i Norrland åren 1948 och 1963*

Län	Antal lastbilar		därav med maximi- last över 6 ton	
	1948	1963	1948	1963
Gävleborgs	2 657	4 932	29	616
Västernorrlands	2 401	5 029	19	838
Jämtlands	1 320	2 254	15	358
Västerbottens	1 824	3 434	14	929
Norrbottens	2 020	4 480	24	950
<i>Norrland</i>	10 222	20 129	101	3 691
i % av riket	14,3	15,7	7,7	21,6

Anm.: Uppgifterna avser läget den 1 jan. resp. år.

Källa: Centrala bilregistret.

Lastbilstransporterna

De senaste årens höjningar av axel- och boggietrycken har medgivit insättandet av tyngre fordon i trafik. Man kan också se orsakssambanden på omvänt sätt, nämligen att en anpassning har skett av vägarnas bärighet till de större fordonsenheterna.

Tabell 5 ger en bild av lastbilsbeståndets utveckling i Norrland under de senaste femton åren. Antalsutvecklingen totalt sett är inte anmärkningsvärd. Mellan åren 1948 och 1963 skedde en fördubbling av antalet lastbilar. Det som däremot är iögonenfallande är de tunga fordonens frammarsch. Av landets samtliga lastbilar med en maximilast över 6 ton fanns år 1948 knappt 8 % i de fem norrlandslänen. År 1963 var motsvarande andel inte mindre än ca 22 %.

Den snabba och kraftiga ökningen av antalet tunga fordon har betingats av en ökad efterfrågan på lastbilstransporter främst från skogsbruket och byggnads- och anläggningsverksamheten. Den ökade efterfrågan har delvis tillkommit genom förändringarna på utbudssidan, som bl.a. bestått i de tunga fordonens inträde på marknaden. Det sistnämnda har sedan i sin tur påverkat men även påverkats av vägarnas utveckling och då närmast förbättringen av bärighetsstandarden. Man bör alltså se

lastbilstransporternas utveckling som en komplicerad växelverkan mellan flera olika faktorer. Hur kommer dessa att verka i framtiden?

För det första kommer kostnadsutvecklingen för andra transportmedel att sannolikt medföra en tendens till fortsatt övergång till lastbilstransporter. Härvid berörs bl. a. de korta och medellånga järnvägs-transporterna. För distribution av exempelvis oljor, drivmedel, byggnadsmaterial och livsmedel kommer lastbilstransporter att få allt större betydelse. En eventuell nedläggning av icke lönsamma järnvägslinjer kommer däremot inte att betyda särskilt mycket i trafiktillskott på landsvägarna. En överflyttning har oftast skett redan före nedläggningstillfället.

Skogstransporternas utveckling är ett gott exempel på hur lastbilen griper in i de delar av transportkedjan, där den ställer sig billigare än andra transportmedel. För närvarande pågår en kraftig relativ förskjutning av rundvirkestransporterna från flottled till landsväg. Det är framför allt i två delar av flottledssträckan, som bilen visat stor konkurrenskraft, dels i de övre, dels i de nedre delarna. Bivattenflödena kräver stora manuella arbetsinsatser i förhållande till flottgodsmängdens storlek och biltransport till huvudflottled betyder därför ofta lägre transportkostnader. Direkttransport per bil till industrin innebär bl. a. minskade lagringsskador, billigare barkning, inga sorteringskostnader samt minskade råvarulager med lägre kapitalkostnader som följd.

Exempel på de hittillsvarande förändringarna kan lämnas från Kalixälvens område. Avverkningsåret 1951/52 uppgick andelen bilvirke av den till Kalixkusten flottade och bilburna kvantiteten virke till 8 %. Säsongen 1959/60 hade andelen vuxit till 24 %. Medeltransportlängden för det direkttransporterade virket ökade under samma tid från 39 till 85 km.

Nu rådande tendenser på virkestransportområdet kommer att bestå och t. o. m. att förstärkas, beroende på skogsindustrins planerade kapacitetsutvidgningar och lövvedens och klenvirkets ökade användning vid massafabrikationen. Minskade flottgodsmängder tenderar vidare att öka styckkostnaderna för flottning av det kvarvarande virket, vilket i sin tur ytterligare påskyndar övergången till biltransport. Vi kan alltså

vänta att det norrländska vägnätet i framtiden kommer att få ta hand om väsentligt större kvantiteter virke än för närvarande. De största transportvolymerna kommer även i framtiden att koncentreras till kust-distriktens vägar, vilket en förutseende vägplanering bör ta hänsyn till.

För det andra kan man vänta en fortsatt koncentration av näringslivet och bebyggelsen till kustområdena. Ökad byggnadsverksamhet samt tendenserna till koncentration och specialisering inom industri och handel kommer därvid att medföra en stark ökning av behovet av lastbilstransporter inom och mellan tätorterna. De ofta mindre tillfredsställande järnvägsförbindelserna mellan Norrlands kustorter innebär att något substitut till lastbilstransporter inte alltid föreligger i de interurbana relationerna.

Vägtransporternas tillväxt kommer givetvis att ställa ökade krav på vägnätets kvalitet. Å andra sidan påverkar självfallet vägstandarden transporternas omfattning. Det finns därför skäl att räkna den pågående upprustningen av vägarna som en tredje faktor, vilken betingar en fortsatt kraftig ökning av lastbilstransporterna. Det torde inte dröja många år innan exempelvis bärighetsstandarden även på länsvägnätet kommer att vara i paritet med den på andra håll i landet. För närvarande hindras i många fall en rationell transport, då genomgående vägsträckor inte har enhetliga belastningsbestämmelser. De delar, som har höga axel- och boggietryck, kan inte alltid utnyttjas, då den svagaste länken i transportkedjan dimensionerar lasten.

Transporterna Norrland — landet i övrigt

Vi har hittills huvudsakligen uppehållit oss vid lokal- eller omlands-trafiken samt de interurbana transporterna i Norrland. Det finns också starka skäl att lägga huvudvikten just vid den typen av resor och transporter. Analyser av trafikflöden på skilda håll i Sverige och utlandet har nämligen visat att de i allmänhet utgör den helt dominerande delen av den totala landsvägstrafiken. Detta förflyttningsmönster för personer och gods skiljer sig heller inte i Norrland från det på andra håll gällande. År 1960 låg exempelvis medeltransportavståndet för lastbils-

transporter genomsnittligt sett inte högre i de fyra nordligaste länen än i landet i övrigt.

I takt med den allmänna ekonomiska utvecklingen har emellertid förbindelserna Norrland — landet i övrigt fått en allt större omfattning och betydelse. Detta avspeglas i ökad turisttrafik och i intensifierat varuutbyte. År 1960 transporterades ungefär fem gånger så stor mängd gods på järnväg mellan Norrland och övriga Sverige som år 1937.

När det gäller varutrafiken mellan Norrland och landet i övrigt sker för närvarande den helt dominerande delen av transporterna på järnväg. Vagnslastgodstrafiken till och från Norrland uppgick år 1960 till ca 5,2 miljoner ton. För lastbils- och fartygstransporterna finns inte motsvarande exakta data. Enligt utförda beräkningar torde emellertid den s. k. fjärrgodstrafiken med lastbil till och från Norrland ha uppgått till högst 1 miljon ton gods år 1960 och fartygstransporterna till ungefär samma eller något större volym.

I statliga utredningar och i den offentliga debatten har upprepade gånger förslag väckts om att vidtaga speciella taxesänkningar för järnvägstransporter mellan Norrland och övriga Sverige samt inom Norrland. Syftet härmed skulle vara att reducera de långa avståndens verkan på transportkostnaderna. Den s. k. norrlandstariffen, som infördes redan 1895, innebar fraktsänkningar för vissa livsmedel och jordbruksprodukter. Dessa rabatteringar upphörde i början av 1930-talet i och med att en allmän sänkning av tarifferna på långa avstånd skedde. Förslag har vid senare tidpunkt gällt bl. a. införande av s. k. virtuella avstånd, varigenom Norrland tariffmässigt skulle komma närmare landet i övrigt. Ett geografiskt avstånd av exempelvis 400 km skulle vid bestämningen av fraktkostnaden räknas som 200 km.

Under senare år har en allmän ökning av järnvägstaxornas degressivitet ägt rum. Tarifferna på långa avstånd har nämligen höjts relativt sett mindre än för de korta. Förändringar av detta slag har kommit Norrland till godo. En speciell och ytterligare sänkning av taxorna för Norrlands del avstyrktes 1956 i den senaste järnvägstaxekommitténs betänkande och då av rent järnvägsekonomiska skäl. Vidare kan nämnas att i betänkandet Svensk trafikpolitik (SOU 1961:23, s. 240), ansågs en

virtuell avståndsberäkning inte vara trafikpolitiskt motiverad. Ett sådant taxesystem betraktades närmast som en direkt näringssubvention, vilket inte skulle vara förenligt med de allmänna trafikpolitiska principerna.

Om vi för tillfället bortser från de speciellt järnvägsekonomiska och trafikpolitiska aspekterna på problemet, kan man fråga sig vad en radikal sänkning av järnvägstaxorna kan väntas innebära för norrlandsföretagen. Skulle en sådan åtgärd verka förbättrande på företagens lönsamhet? Skulle följderna bli en industriell expansion i norr? Skulle norrlandsföretagen möta ökad konkurrens från sydligare belägna företag?

Det går självfallet inte att ge ett allmängiltigt svar på dessa frågor. Verkningarna av en kraftig fraktnedsättning för godstransporterna på järnväg mellan Norrland och landet i övrigt måste analyseras och bedömas från fall till fall. Man måste därvid bl. a. ta hänsyn till var företagen hämtar sina råvaror och på vilka marknader färdigvarorna avsåts. Av betydelse är också varornas förädlingsgrad, då transportkostnaderna betyder relativt sett mindre för produkter med högt driven förädling än för varor med låg bearbetningsgrad.

De frågor, som här ställts, har blivit utförligt behandlade i en nyligen utförd undersökning av L. Backlund med titeln "Fraktreducering för norrländsk industri som lokaliseringsbefrämjande åtgärd". Denna undersökning utfördes på uppdrag av kommittén för näringslivets lokalisering (SOU 1963:58) och syftade till att klarlägga vilka effekter en generell fraktsänkning på järnvägarna skulle få på den industriella verksamheten i Norrland. Undersökningen byggde bl. a. på intervjuer med ett 70-tal norrlandsföretagare.

Bland resultaten från denna undersökning kan följande nämnas. Fraktsänkningens effekt beror i mycket hög grad på vilken geografisk marknadsinriktning, som företagen har. För företag inriktade på den lokala marknaden visar svaren samstämmigt att en fraktsänkning kan väntas få negativa effekter. Fraktkostnaderna till Norrland för varor från konkurrerande företag, belägna i mellersta och Södra Sverige, ansågs vara ett "tullskydd" för den lokala industrin. Företag med såväl lokal som nationell marknad redovisade i stort sett liknande synpunkter.

Många av företagen med hela landet som marknad ansåg däremot att en fraktsänkning skulle förbättra lönsamheten.

Undersökningen försökte också få en uppfattning om andra för lönsamheten negativa faktorer, vilka liksom transportkostnaderna sammanhänger med att norrlandsföretagen har långt till den nationella marknadens tyngdpunkt. Därvid framkom, speciellt från företag inom industribranscher som är underrepresenterade i Norrland, att norrlandslokaliseringen genom personkontaktproblemen på inköps- och försäljningssidan belastar företagen ekonomiskt i större utsträckning än vad merkostnaderna för varutransporterna gör. Man skulle med en tillspetsning kunna uttrycka det så att norrlandslokaliseringen snarast kan medföra kommunikationsproblem och icke i första hand transportproblem. Det finns i detta sammanhang anledning att poängtera snabbtågens och flygförbindelsernas stora roll för norrlandsföretagarna. Dessa kan underlätta just de personliga kontakterna med marknaderna, med branschorganisationerna och med den centrala förvaltningen.

Sammanfattning

I denna uppsats har det varit möjligt att behandla endast några sidor av transport- och kommunikationsförhållandena i Norrland. Huvudvikten har därvid lagts vid nuläget och utvecklingstendenserna. En central uppgift har varit att söka belysa skillnader och likheter gentemot landet i övrigt.

Redan inom landsdelen finns stora regionala differenser. Mot den bakgrunden bör man undvika generaliseringar. Detta har dock inte alltid varit möjligt i denna uppsats, beroende på det statistiska källmaterialets karaktär.

Bara för femton år sedan var personbilstätheten avsevärt lägre i Norrland än i övriga Sverige. I dag föreligger genomsnittligt sett ingen skillnad. Norrland har snarast något högre bilstäthet än landet i övrigt, och vissa delar hör till de områden, som har landets högsta bilstäthet. Utvecklingen av personbilismen i Norrland utgör ett gott exempel på innovationsprocessen för en ny vara. Denna process har ofta den karaktären att innovationsförloppet inom marknader, där introduktionen

skett sent, går avsevärt snabbare än inom de marknader, där produkten först började säljas.

Personbilismens expansion har radikalt omskapat kommunikationsbetingelserna i Norrland. De fördelar och den standardhöjning inom kommunikationsområdet, som den ökade bilismen medfört, har emellertid även fått vissa negativa följdverkningar. Trafikunderlaget för de kollektiva färdmedlen har minskat kraftigt, vilket medfört ytterligare försämrad lönsamhet för glesbygdernas järnvägs- och busslinjetrafik.

När man talar om bilismens expansion är det oftast personbilismen man har i tankarna. Det finns emellertid all anledning att också uppmärksamma vad som hänt inom lastbilstrafiken. Under det senaste decenniet har godstransporterna på landsväg ökat mycket kraftigt i Norrland, i synnerhet de tunga transporterna. Norrlandslänens andel av landets lastbilspark med minst 6 tons maximilast ökade mellan åren 1948 och 1963 från ca 8 till ca 22 %.

En av förutsättningarna för lastbilstransporternas expansion har varit förbättringarna av vägnätet och då speciellt dess bärighet. Trots den mycket höga volym, som väginvesteringarna haft i Norrland under de senaste åren, är vägstandarden för närvarande genomsnittligt sett inte helt i paritet med den i övriga Sverige. Enligt väg- och vattenbyggnadsstyrelsens kvalitetsgraderingar av huvudvägnätet är i Norrland en större andel i behov av omedelbart ombyggnad än i landet i övrigt.

Transport- och kommunikationsväsendet brukar ibland anföras som ett av de områden, där speciella norrlandsproblem anses föreligga. Som framgått av denna uppsats finns det i vissa fall förhållanden och problem, som kan betecknas som speciellt norrländska och som sammanhänger med naturförhållandena och läget. De norrländska särdragen bör dock inte överbetonas. Många av de problem, som brukar omnämnas som speciellt norrländska, återfinns även i andra delar av landet. Hit hör exempelvis problemen glesbygdens trafikservice och vägnätets bärighet. De långa avstånden till den nationella marknadens tyngdpunkt är däremot något för Norrland specifikt och skapar ofta kontaktproblem för företagen. Avståndens inverkan på varutransportkostnaderna och konkurrenssituationen gentemot sydligare belägna företag bör dock inte

överdrivas. Man bör undvika att tala om generella verkningar, eftersom förhållandena varierar med hänsyn till företagens lokalisering, marknadsinriktning och varuslag.

Litteraturförteckning

- Backlund, L., Fraktreducering för norrländsk industri som lokaliseringsbefrämjande åtgärd (SOU 1963:62).
- Bilismen i Sverige, årg. 1948—63. Stockholm.
- De norrländska hemmamarknadsindustriernas transportkostnader. Stockholm, 1944.
- Godlund, S., När järnväg blir landsväg, Svenska Vägföreningens tidskrift, 1958:9.
- Heckscher, E., Järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling. Stockholm, 1907.
- Hultland, G., Virkestransporterna i Kalix älvdal 1951—1960, Geographica, nr 27. Uppsala, 1962.
- Kritz, L., Lastbilstransporter i Sverige 1960—61. Uppsala, 1963.
- Näringslivets vägtransporter — några aktuella data från olika branscher och företag, Svenska Vägföreningens skriftserie, nr 1. Stockholm, 1960.
- Sjöberg, A., Järnvägarna i svenskt samhällsliv, Sveriges järnvägar hundra år. Stockholm, 1956.
- En saneringsplan för SJ, Nordisk Järnbanetidskrift, 1963:4.
- Skogstransportkarta 1959/60. Kungl. Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen. Stockholm, 1960.
- Statens offentliga utredningar (SOU)
- 1946:84 Betänkande ang. vissa åtgärder till förbättrande av transportförhållandena i Norrland.
- 1949:1 Norrlandskommitténs principbetänkande I: Norrländska utvecklingslinjer.
- 1958:1 Vägplan för Sverige. Del I.
- 1958:2 Vägplan för Sverige. Del II.
- 1961:23 Svensk trafikpolitik. Del I.
- 1963:62 Aktiv lokaliseringspolitik. Bilaga II, särskilda utredningar.
- Strukturfrågor inom busstrafiken. Rapport avgiven av Bussrationaliseringsnämnden. Stencil, 1962.
- Upmark, E., Nedläggning av järnvägar och glesbygdernas kommunikationsproblem, Från departement och nämnder, 1957:19.

Industriell sysselsättning och företagsbildning i Norrland

Av ERIK DAHMÉN

Utgångspunkter

Den industriella sysselsättningen i Sverige har sedan det andra världskrigets slut inte ökat lika snabbt som under mellankrigstiden. Både i landet som helhet och i Norrland uppgår ökningen endast till något över 20 %. I stället har byggnadsverksamhet, handel och andra service-näringar samt förvaltning dragit till sig mera arbetskraft än tidigare, framför allt i tätortsregionerna. I Norrland har befolkningsutvecklingen medfört särskilt stora tillskott till arbetsmarknaden och det har funnits en viss undersysselsättning. Arbetskraft har därför strömmat till mera inkomstbringande sysselsättning i södra delen av Sverige.¹⁾

I syfte att i någon mån belysa och förklara den industriella sysselsättningen i Norrland lämnas i det följande först en översikt av hur antalet arbetsställen och antalet anställda förändrats i olika industri-

Civilekonom Bengt Sjölund har tagit aktiv del i hela undersökningen och lett det statistiska arbetet. Jag tackar honom också för många diskussioner men befriar honom från ansvar för texten.

¹⁾ J. Gillberg: Befolkning och arbetskraft i Norrland, IUI 1962:2 stencil.
Norrlands framtid — avfolkning eller utveckling. Norrlandsförbundets skriftserie nr 6, 1963.

grupper dels i Norrland dels i övriga landet. Därefter undersökes närmare den industrigrupp som betytt mest för den industriella sysselsättningens ökning under efterkrigstiden nämligen verkstadsindustrien.²⁾

Den industriella sysselsättningen

Industristatistikens *arbetsställen* har minskat i antal under efterkrigstiden i landet som helhet. Detta framgår av tabell 1. Förklaringen ligger delvis däri, att de principer, efter vilka arbetsställen medtas i statistiken, 1946 ändrades så, att ett antal sådana föll bort.³⁾ Också det verkliga antalet arbetsställen torde dock ha nedgått. En jämförelse mellan 1950 och 1960, som säkrare låter sig göras, visar en otvetydig minskning av antalet arbetsställen. Denna bild avviker från mellankrigstidens.⁴⁾

Bland industrigrupperna är det i huvudsak endast verkstadsindustrierna, som säkert ökat antalet arbetsställen under efterkrigstiden. Många industrigrupper visar en nedgång. Under mellankrigstiden ökades arbetsställenas antal i flertalet industrigrupper. (Bil. 1)

I Norrland är bilden en annan än i övriga landet. Antalet arbetsställen i industrien har inte minskat sedan det andra världskrigets slut. I varje fall har någon minskning inte skett under 1950-talet liksom sannolikt inte heller under den gångna delen av 1960-talet. Verkstäderna har blivit betydligt flera. Ökningen är relativt sett större än i landet i övrigt. Nära 30 % av ökningen av antalet arbetsställen under 1950-talet i landet som helhet har skett i Norrland, trots att mindre än 10 % av arbetsställena 1950 fanns i Norrland.

²⁾ Till verkstadsindustrien räknas härvid inte endast mekaniska verkstäder utan också skeppsverv, elektrisk industri och järn- och metallmanufaktur.

³⁾ Fr. o. m. 1946 tillämpas den huvudregeln att antalet årsanställda skall uppgå till minst 5, medan tillverkningsvärdena tidigare var avgörande. Härigenom utmönstrades drygt 5 000 av omkring 23 000 arbetsställen.

⁴⁾ 1926 och 1934 tillfördes statistiken visserligen arbetsställen, som tidigare inte medtagits, men det kan dock inte vara något tvivel om, att verkliga antalet arbetsställen ökade betydligt mellan 1919 och 1939.

TABELL 1. *Antalet arbetsställen 1945—1960 enligt Industristatistiken*

	Hela industrin		Verkstadsindustrin	
	Norrland	Övriga Sverige	Norrland	Övriga Sverige
1945	2 279	18 681	450	4 813
1950	1 625	14 548	413	4 411
1955	1 795	14 930	559	4 898
1960	1 627	13 708	562	4 804

Ökningen av antalet *industrianställda* i landet som helhet under efterkrigstiden ligger till mycket stor del i verkstadsindustrierna. (Bil. 1) Drygt hälften av den totala sysselsättningsökningen beror på dessa branschers utveckling, trots att de vid periodens början bara svarade för knappt en tredjedel av totala antalet industrianställda. Denna tyngdpunktsförskjutning i den industriella sysselsättningen är särskilt tydlig i Norrland, där bara verkstäderna och gruvorna avsevärt ökat sysselsättningen.

Det är knappast förvånande, att det i hög grad är verkstadsindustrierna, som burit upp den industriella sysselsättningsökningen under efterkrigstiden. Inom den industriella sektorn av ett ekonomiskt väl utvecklat land som Sverige har nämligen verkstadsindustrierna efter hand blivit nästan den enda industrigrupp som även utan livlig nyetablering av företag kan ge inte bara den högproduktiva sysselsättning som är nödvändig för god konkurrenskraft inom och utanför landets gränser utan också en betydligt ökad sysselsättning. Övriga industrigrupper befinner sig numera vanligen i den situationen att antalet anställda i de redan befintliga företagen måste förbli ganska oförändrat eller minska. Det finns i vissa fall inte råvaror i tillräcklig mängd till ett pris, som möjliggör en både snabb och räntabel produktionsökning på grundval av betydligt ökad sysselsättning. Detta gäller t. ex. sågverken och massafabrikerna. I andra branscher är marknadsutvecklingen hemma och ute sådan, att en avsättningsökning kräver en mycket betydande, arbetskraftsbesparande rationalisering, eftersom arbetslönerna pressas starkt i höjden, bl. a. under trycket av servicenäringarnas och

byggnadsverksamhetens expansion och ökade lönebetalningsförmåga. En kombination av en så betydande produktivitetsökning å ena sidan och en så kraftig marknadsutvidgning å andra sidan, att sysselsättningsmöjligheterna för industribranscherna som helhet stiger i någon högre grad, ställer i dessa fall alltför stora krav på företagarverksamheten. En sådan utveckling inom exempelvis järn- och stålindustrien, textilindustrien, livsmedelsindustrien och läder- och skoindustrien har inte heller varit möjlig under senaste årtionde. Kapacitetsökningen har här i stort sett fått inskränkas till vad som kunnat uppnås utan ianspråktagande av mera arbetskraft. För verkstadsindustriernas del ligger det annorlunda till. Man har här, trots den starka lönestegringen, fortfarande kunnat få en kraftig ökning av avsättningsmöjligheterna och sysselsättningen. Verkstäderna har lyckats vidga sina marknader så mycket och göra produktionen så lönande, att de i motsats till de flesta andra industrier kunnat betala kraftigt höjda löner till ett ökat antal anställda.

Det finns alltså goda skäl att studera just verkstadsindustriernas utveckling. Framför allt gäller detta Norrland, där verkstäderna svarat för nästan all industriell sysselsättningsökning utanför gruvorna samtidigt som den förhärskande industrien, skogsindustrien, sedan länge karakteriserats av ovanligt stark produktivitetsökning parallellt med ringa eller ingen sysselsättningsökning.

Undersökningens uppläggning

Ett närmare studium av verkstadsindustrierna kan inte grundas enbart på den officiella industristatistiken. Frånsett de ofullständigheter och den omläggning av de statistiska principerna, som ovan berörts, säger denna statistik nämligen inte så mycket om *hur* utvecklingen skett. Man kan t. ex. inte få någon säker uppfattning om företagsbildningen och dess betydelse, jämfört med utvecklingen i äldre företag. Industristatistiken redovisar endast nettosiffror för arbetsställen. I statistiken nyintagna arbetsställen kan vidare vara gamla, trots att de först under efterkrigstiden blivit tillräckligt stora för att medtas. Detta gör det svårt att få ett grepp om utvecklingens drivkrafter. Ett studium av företagsbildningen kan också ha ett särskilt intresse, om man vill se

utvecklingen från sysselsättningssynpunkt. Etablering av nya företag innebär ju alltid viss sysselsättningsökning, medan en produktionsökning inom äldre verkstadsföretag kan tänkas ske utan arbetskraftstillskott.

Eftersom den publicerade industristatistiken inte ger ett tillräckligt underlag för ett fördjupat studium av företagarverksamhetens förutsättningar och utveckling, har verkstadsindustrierna dels i Norrland dels i övriga landet studerats närmare på grundval av en specialbearbetning av industristatistikens primärmaterial.⁵⁾ Vidare har skriftliga rundfrågor ställts till ett stort antal företag.⁶⁾ Slutligen har besök gjorts vid ett trettiootal verkstadsföretag och kontakter även tagits med andra personer än företagare.⁷⁾ På så sätt har det varit möjligt att visa företagsbildningens omfattning och betydelse för t. ex. sysselsättningen. Också företagsdödens omfattning har kunnat studeras. Slutligen har karaktären av de nya företagen kunnat belysas med avseende dels på tillkomsten dels på den fortsatta utvecklingen, som jämförts med de äldre företagens utveckling.

⁵⁾ Industristatistikens primärmaterial utgår från arbetsställen. För varje arbetsställe (=företag) har för åren 1946 och 1959 antalet sysselsatta fastställts. Företagen har därefter uppdelats i upphörda, genomgående och nytillkomna företag, vilket arbete huvudsakligen skett med hjälp av Arbetsmarknadsstyrelsens företagsregister, Svensk Industrikalender, Svensk Handelskalender, Kompass 2 1963—64, telefonkataloger för åren 1945 resp. 1960 samt c:a 700 brevfrågor. En detaljerad diskussion av begreppen arbetsställe, upphört, genomgående och nytillkommet företag, samt definition av de i bilaga 1 beräknade a, b och y-värdena, ges i E. Dahmén: Svensk industriell företagarverksamhet, IUI Sthlm 1950, del I, sid 180—191.

⁶⁾ Till de nytillkomna norrlandsföretagen (86 företag) har ett speciellt formulär utsänts. Svar erhöles från 59 % av de tillfrågade. En jämförelse mellan Industristatistikens och specialundersökningens resultat visar en god överensstämmelse.

	1946		1959	
	Företag	Sysselsatta	Företag	Sysselsatta
Enl. IS	2 501	215 108	2 704	304 334
„ specialundersökn.	2 347	206 870	2 503	268 251

⁷⁾ Företagsintervjuerna har gjorts av civilekonom Bengt Sjölund.

TABELL 2. *Företagsbildningen och företagsdöden i verkstadsindustrien i Norrland och övriga Sverige 1946—1959*

Antal:	Norrland		Övriga Sverige	
	1946	1959	1946	1959
Upphörda företag	36		449	
Genomgående „	128	128	1 734	1 734
Nyttillkomna „		86		615
Summa företag	164	214	2 183	2 349

Huvuddragen av företagsdöden, företagsbildningen och företagsutvecklingen

Den statistiska bild, som redovisas i tabell 2 och 3 och som differentierats i bilaga 2, visar, att *företagsdöden* i verkstadsindustrierna varit förhållandevis ungefär lika stor i Norrland som i landet i övrigt. I motsats till vad fallet varit i en del andra industrigrupper, t. ex. textil- och beklädnadsindustrien och massaindustrien, har den dock i hela landet huvudsakligen drabbat mycket små enheter. Antalet anställda i företag, som fanns 1945 men upphörde före 1960, var endast omkr. 9 300 i landet som helhet, i Norrland knappt 600. Verkstadsindustrierna har tydligen inte befunnit sig i en utvecklingsfas, där nedläggning av företag i högre grad inverkat på sysselsättningsutvecklingen i branschen.

Undersökningen av *företagsbildningen* visar först och främst, att av de omkr. 2 350 verkstadsföretag, som fanns utanför Norrland 1959, hade drygt 600, dvs. 26 % startats sedan 1945. Av de 214 norrländska verkstadsföretag som fanns 1959 hade 86, dvs 40 %, etablerats sedan krigets slut. I dag är motsvarande procenttal troligen över 50, dvs. mer än hälften av alla verkstäder är nya för efterkrigstiden. Inte minst i Norrland har alltså företagsbildningen i verkstadsindustrierna varit livlig. Det kan tilläggas, att reparationsverkstädernas antal ökat kraftigt bl. a. i Norrland. Ungefär en tredjedel av de reparationsverkstäder, som fanns i Norrland 1959 hade börjat sin verksamhet efter 1945.

Om man undersöker de nya verkstadsföretagens betydelse för sysselsättningen, blir intrycket av vad som skett utanför Norrland ett annat än om man håller sig till antalet företag. Visserligen kan ungefär

TABELL 3. *Sysselsättningen i verkstadsindustrierna i Norrland och övriga Sverige 1946—1959*

Antal anställda i:		Norrland		Övriga Sverige	
		1946	1959	1946	1959
Upphörda	företag	586		8 743	
Genomgående	„	7 025	10 271	190 516	234 278
Nyttillkomna	„		3 710		19 992
Samtliga företag		7 611	13 981	199 259	254 270

en tredjedel av sysselsättningsökningen mellan 1946 och 1959 tillskrivas de för efterkrigstiden nya företagen, men bara omkring 8 % av de anställda 1959 var verksamma i sådana för en trettonårsperiod nya företag. I dag, 18 år efter krigets slut, är sistnämnda procenttal uppskattningsvis drygt 10. Som jämförelse kan nämnas, att för landet som helhet var motsvarande tal för 1939 6 % sysselsatta i företag, som startats under tioårsperioden 1930—1939.⁸⁾ I Norrland har däremot de nya företagen under efterkrigstiden betytt mera för sysselsättningen än de företag som fanns redan 1945 och mer än en fjärdedel av de verkstadsanställda 1959 arbetade i företag, som startats sedan 1945. I dag arbetar troligen omkr. en tredjedel av de norrländska verkstädernas anställda i för efterkrigstiden nya företag. Också för reparationsverkstädernas del har de nya företagen i Norrland spelat en stor roll för sysselsättningen. En fjärdedel av arbetarantalet 1959 fanns i företag, som tillkommit efter 1945.

Företagsbildningen i verkstadsindustrierna har alltså i Norrland inte bara varit livlig utan också spelat en stor roll för den industriella sysselsättningens ökning under efterkrigstiden. Det är emellertid anledning att se litet närmare på vad som skett. Vilken typ av nya företag har det varit fråga om? Hur har de uppstått? Vilka har grundarna varit och vilka problem har företagen mött? Framträder på dessa punkter några olikheter mellan Norrland och övriga Sverige?

⁸⁾ Se E. Dahmén: Svensk industriell företagverksamhet, IUI, Sthlm 1950, del II, bil. 6.

De nya och äldre företagens karaktär

Etableringarna av filialer till gamla verkstadsföretag i södra delen av Sverige har spelat en stor roll. Sådana filialföretag, som alltså är nya bara för Norrland och inte är uttryck för ny företagarverksamhet, har svarat för nära hälften av den sysselsättningsökning som de nya företagen åstadkommit. Det är emellertid klart, att också rena nyetableringar haft en inte ringa betydelse. Antalet expanderande nya och självständiga företag i verkstadsbranscherna har inte varit förhållandevis mindre i Norrland än i landet i övrigt, där också ganska många filialföretag etablerats under efterkrigstiden. Endast i Jämtland och Norrbotten har nyetableringarna varit fåtaliga och föga betydelsefulla.

De största filialföretagen hör till den elektriska industrien. Huvudmotivet för deras etablering har legat däri, att arbetskraft funnits tillgänglig på respektive platser med omnejd. Erfarenheterna av förläggningen till Norrland av det slags tillverkning som det här varit fråga om har i stort sett varit goda. Tillgången på yrkesutbildad arbetskraft har visserligen varit knapp, men tillverkningens karaktär har inte ställt så stora krav på sådan arbetskraft. Vidare har man i mindre grad än i storstadsregionerna besvärats av överrörlighet hos arbetskraften.

Bland de nya företag, som inte är filialföretag till äldre företag kan man särskilja en stor grupp, som tillverkar transportmedel och transportutrustningar, framför allt för skogsbruk och vägarbeten. Sådana produkter har burit upp många av de växande företagen. Till denna grupp hör ett tjugotal av de nya företagen och de svarade 1959 för omkring en tredjedel av all den arbetskraft som de för efterkrigstiden nya, självständiga företagen sysselsatte. Samma produktion dominerar också många av de äldre, mest expansiva företagen, nämligen ett trettio-tal, som 1959 sysselsatte ungefär hälften av alla anställda utanför filialföretagen. Dessutom har åtskilliga snabbt växande företag sysslat med en produktion som hängt nära samman med massaindustriens modernisering.

Produktionen av konsumtions- och konsumtionskapitalvaror och av kapitalvaror för annan industri än skogsindustrien och transportväsendet har däremot spelat ganska liten roll liksom också järn- och metall-

manufaktur. Vidare har underleverantörernas antal inte varit särskilt stort. Omfattande och fasta underleveranskontrakt med större verkstadsföretag tycks ha varit något mindre vanliga än i övriga delar av landet.

Sammanfattningsvis kan konstateras, att efterkrigstidens norrländska företagsverksamhet till rätt stor del hängt nära samman med investeringsverksamheten och inte minst med de stora och delvis särpräglade investeringarna i Norrland. Både gamla och nya företag, särskilt de progressiva, har i förhållandevis stor utsträckning framställt vissa slag av kapitalvaror.

Flertalet norrländska verkstadsföretag har emellertid expanderat måttligt eller inte alls vad sysselsättningen beträffar. Även om man bara ser på de helt nya företagen, dvs. om man bortser från filialverkstäderna, finner man, att ett ganska begränsat antal svarar för en stor del av sysselsättningsökningen. Övriga företag har startats små och har förblivit små, vilket dock ibland inte utesluter en rätt betydande produktionsökning genom ökad produktivitet. Frågan är hur detta skall tolkas. Finns det anledning att tro, att en företagsbildning i något så när stor skala och en snabb tillväxt av de små företagen stött på särskilt stora svårigheter? Borde man kanske inte minst i Norrland med dess befolkningsutveckling ha väntat sig flera exempel på större nyetableringar och snabb företagsutveckling?

Många nya företag har haft en ganska regionalt, ibland lokalt begränsad marknad. Detta har till stor del haft med deras tillkomsthistoria att göra. Impulserna till en tillverkning av en viss produkt har i regel kommit från de möjligheter som företagsgrundaren sett i sin omgivning. Företagarna har vanligen fått sina idéer från den egna miljön och de egna erfarenheterna och i ungefär hälften av alla fall har etableringen skett i den ort där företagsgrundaren varit bosatt. Kundkretsen har från början ofta varit ganska begränsad. För många nya företag och småföretag över huvud taget har under sådana förhållanden en snabb expansion knappast blivit aktuell. Det har i varje fall ofta inte funnits någon livlig önskan att utveckla ett företag av denna typ till ett företag med stor administration och stora avsättningsmarknader. Företagarna

har långt ifrån alltid hört till den utpräglad progressiva typen. De har i varje fall ofta varit ovilliga att ta i anspråk ett eventuellt tillgängligt kapital utifrån, t. ex. genom att sälja aktier till utomstående, eftersom detta kunde ha begränsat deras rörelsefrihet och den egna kontrollen av företaget. I dessa fall har i allmänhet inte heller omfattande lånefinansiering kommit ifråga. Företagarna har inte velat bli i hög grad skuldsatta eller också har det sammanhängt med att bankerna bara i undantagsfall kan finansiera en snabb tillväxt så länge det egna kapitalet är mycket litet.

Innan man söker efter vad som skulle kunna kallas *yttre* svårigheter i en eller annan form för större nyetableringar och nya företags eller äldre småföretags snabba utveckling, bör man alltså göra klart för sig, att det ofta ligger i sakens natur, att många företagare inte vill eller inte har egna förutsättningar att utveckla sina företag till större enheter. Det är inte anmärkningsvärt, att så många företag förblivit små. Att detta varit fallet också i Norrland är alltså inte förvånande.

Vid sidan av den hittills behandlade gruppen av företag har man emellertid också den grupp där viljan och de egna förutsättningarna funnits för en snabb utveckling. Den viktigaste förutsättningen har härvid i allmänhet varit, att man tillverkat en produkt med någon särprägel eller av tekniskt högklassigt slag så att man på den vägen kunnat hävda sig i konkurrensen. I sådana fall har marknadens efterfrågan ej sällan vuxit snabbare än produktionsmöjligheterna. Frågan är hur vanlig denna typ av företag varit i Norrland och om den mött större svårigheter än i andra delar av landet.

Studerar man den verkstadsindustriella företagsbildningen och företagsutvecklingen i Norrland, får man till att börja med göra en åtskillnad mellan olika delar av Norrland. Det finns stora områden, där det inte förekommit nämnvärd företagsbildning eller företagsutveckling, och andra områden, där bådadera ger en klart expansiv bild.

Beträffande de förstnämnda områdena finns det knappast anledning att göra någon annan kommentar än att det vore mycket mera märkvärdigt, om företagarverksamheten hade varit expansiv, än det är, att den i så hög grad saknas. Avsides belägna glesbygder med helt andra

yrkestraditioner än industriella har högst naturligt förblivit ungefär oförändrade. För företagsbildning och företagsutveckling fordras i allmänhet impulser, som enbart tillgången till skogs- och jordbruksarbetskraft inte kan ge. Detsamma gäller många områden i södra delen av landet. Skillnaden är huvudsakligen, att områdena ifråga är mycket större i Norrland än söderut.

De områden av Norrland, däremot, som överhuvudtaget haft någon nämnvärd industriell utveckling, uppvisar i stort sett samma bild som liknande delar av övriga Sverige. När det gäller verkstadsindustriell utveckling avviker dessa norrländska områden, som med få undantag ligger vid kusten, bara från vissa speciella sydsvenska områden, framför allt från de delar av Småland, där järn- och metallmanufakturen gett en exceptionellt livlig företagarverksamhet. Antalet nya företag och framgångsrika företag är inte ringa. Företag, som tillverkar någon originell produkt eller överhuvudtaget en ny produkt med god genomslagskraft på marknaden, är inte jämförelsevis färre i dessa norrländska trakter än på de flesta andra håll. Det finns åtskilliga exempel på nyskapande företagarverksamhet både i äldre och i nya företag. I dessa fall har en marknad för produkterna också skapats i hela landet och inte sällan också långt utanför Sveriges gränser.

Naturligtvis bör det förhållandet att företagarverksamheten inte varit mindre progressiv i de norrländska kustområdena än i liknande trakter söderut inte hindra, att man undrar, om företagarverksamheten mött några särskilda problem. Man skulle möjligen kunna tycka, att den rikliga tillgången på arbetskraft borde ha skapat förutsättningar för en ännu livligare företagarverksamhet. Med tanke på att relativt många företag sysslat med tillverkningar, som haft att göra med investeringskonjunkturen, skulle man vidare kunna fråga sig, vilken företagsbildning och företagsutveckling som skulle ha präglat områdena ifråga, om investeringsverksamheten i landet i allmänhet och i Norrland i synnerhet hade varit betydligt mindre. Hade företagsbildningen och företagsutvecklingen i verkstadsindustrierna då bara haft en annan karaktär men varit ungefär lika expansiv? Eller hade den varit mera stagnerande?

När det gäller att förklara, vilka faktorer som i första rummet kan

tänkas ha skapat svårigheter för en snabb expansion över vidare marknader av norrländska verkstadsföretag inom exempelvis konsumtionskapitalvaruområdet, järn- och metallmanufakturen och liknande, bör man kanske först bedöma den roll som transportkostnaderna kan ha spelat.

Undersökningar, som gjorts på detta område, visar, att transportkostnaderna numera i allmänhet utgör en mycket liten del av ett företags totala kostnader även i Norrland.⁹⁾ Långtradartrafiken har också gjort många transporter smidigare. Det är dock klart, att för enkla produkter utan den originalitet, som kan möjliggöra förhållandevis höga priser och förtjänster, kan också några extra kostnadsprocent vara avgörande. I sådana fall kan de högre transportkostnaderna bilda en viss barriär mot en utveckling av ett företag med lokal eller regional marknad till ett företag med landsomfattande försäljning eller export. I den mån ett företag kan bäras upp av några specialiteter, minskar däremot sannolikheten för att dessa extra kostnader skall försvåra en sådan expansion. De goda förtjänsterna fås i allmänhet genom någon speciell produkt med nyhetskaraktär och i dessa fall spelar transportkostnaderna obetydlig roll. Exempelen på detta är ganska många, inte minst i Norrland.

Mera än transportkostnaderna betyder i regel andra förhållanden, som sammanhänger med avståndet mellan producent och marknad. Långa sådana avstånd försvårar den fortlöpande kontakt med kunderna som ibland behövs. De gör också den service som inte sällan spelar stor roll besvärligare. En snabb anpassning till kundernas skiftande behov blir svårare i samma mån som snabba, personliga kontakter inte lätt kan etableras. Impulser till förbättringar och idéer till nyheter får man också lättast, om man är i närheten av sina avsättningsmarknader eller om man som ett alternativ har en egen försäljnings- och serviceorganisation där. Sämre kontaktmöjligheter av det här slaget för företag i Norrland förklarar kanske i viss mån varför det inte grundats så många företag med inriktning på konsumtions- och konsumtionskapitalvaror eller t. ex. verktygsmaskiner och utrustningar för andra industrier än skogsindustrien.

⁹⁾ G. Törnqvist: Studier i industrilokalisering, Sthlm 1963.

Större svårigheter att få *tekniker och tjänstemän* har enligt ganska samstämmiga omdömen gjort sig gällande för många företag, i varje fall i mellersta och norra Norrland än längre söderut i landet. Detta har förmodligen ibland varit ett hinder på så sätt att lönekostnaderna för dessa kategorier blivit besvärande höga. Det är inte uteslutet, att det betytt en viss hämning på norrländska företags utveckling under efterkrigstiden.

Även när det gäller tillgången på *annan yrkeskunnig arbetskraft* eller över huvud taget tillgången på både *företagare och arbetskraft med industriell erfarenhet*, har inte bara de inre delarna av Norrland utan också kustområdena haft det mindre väl ställt. Det är dock svårt att säga något mera bestämt om betydelsen härav för företagsbildningen och företagsutvecklingen, särskilt som underläget vad den skolade arbetskraften beträffar till obestämbar del torde ha gottgjorts av mindre överrörlighet på arbetsmarknaden. En jämförelse utfaller nog klart till Norrlands nackdel endast om den gäller de andra delar av landet där bl. a. en lång historisk utveckling skapat en särskilt god miljö för industriell verksamhet, inte minst småindustriell sådan. Om jämförelsen gäller övriga landet i stort, förefaller skillnaden betydligt mindre för de norrländska kustområdenas del.

En fråga besläktad med arbetskraftsfrågorna gäller hurudana de miljöfaktorer varit som de kommunala myndigheterna kan påverka eller skapa, t. ex. samhällelig service av olika slag, kommunikationer etc. Den omständigheten att flertalet norrlandskommuner länge haft ringa eller ingen alls industri inom sina gränser har naturligtvis inte varit ägnad att ge kommunalmännen en känsla för sådana miljöfaktorerers betydelse för en industriell utveckling. Å andra sidan har särskilt på senare år intresset för att få nya företag till en kommun på många håll ökat så starkt, att man inte sällan gett betydande favörer åt nya företag, samtidigt som dock de företag som redan funnits på platsen långt ifrån alltid fått liknande förmåner. I den mån det ändå varit svårt att etablera företag, vilket säkert i allmänhet varit fallet, har det åtminstone på senare år inte varit svårare att göra det i Norrland än på andra håll utan snarare motsatsen. I vissa delar av Norrland, främst i inlandet, har däremot en

snabb utveckling av nya företag otvivelaktigt — men också mycket naturligt — varit en ovanligt svår uppgift, främst av allmänna miljöskäl.

Det har ofta diskuterats vilka möjligheterna varit att *finansiera* företagverksamheten i Norrland. Framför allt har därvid diskussionen gällt lånemöjligheterna. Det är också den sidan av saken som har det största intresset. Rätt ställd bör frågan gälla kreditmöjligheterna vid samma insats av det riskbärande egetkapital som nästan alltid måste utgöra grunden för ett företag.

Till att börja med bör det framhållas, att vissa finansieringsproblem rimligtvis alltid måste föreligga i den meningen, att inte alla slags projekt kan tänkas finansierade med krediter. En frånvaro av alla kreditproblem skulle i allmänhet resultera i många felinvesteringar och i brist på både arbetskraft och råvaror. Följden skulle lätt bli en desorganisation av det ekonomiska livet och ett oekonomiskt utnyttjande av produktionsresurserna. En viss knapphet på kredit fyller med andra ord en funktion, när det gäller att sälla mellan räntabla och oräntabla företag och mellan produktiva och improduktiva projekt över huvud. Att finansieringsproblem förelegat för norrländska företag likaväl som för andra företag i landet är därför varken förvånande eller betänkligt i och för sig.

En betydelsefull fråga är emellertid, om finansieringen av företag och projekt, som sett sig ungefär likvärdiga från räntabilitets- och produktivitetssynpunkt och som vilat på samma grund av egetkapital, ställt sig svårare i Norrland än på andra håll. Skulle en förbättring av finansieringsmöjligheterna i Norrland jämfört med landet i övrigt ha kunnat betyda ett bättre utnyttjande av den totala mängden arbetskraft och råvaror och därmed ha bidragit till en snabbare utveckling både i Norrland och i landet som helhet?

Ett studium av företagsverksamheten i Norrland under efterkrigstiden leder inte till slutsatsen, att lånefinansieringsproblem varit anmärkningsvärt svårlösta. Bankerna har visserligen tidvis varit hårt pressade av Riksbankens kreditrestriktioner men dessa har gällt hela landet och varken affärsbankerna eller sparbankerna har haft sämre

möjligheter att förse industrien med kapital än på andra håll. Utlåningskonkurrensen mellan bankerna har varit väl så hård i Norrland som i övriga landet. Att finansieringsfrågorna kanske snarast varit mindre svåra att lösa i Norrland beror också på att både kommunerna och staten i så hög grad direkt och indirekt underlättat finansieringen av nya företag väl så mycket som söderut. Man torde kunna säga, att finansieringsmöjligheterna inte varit den trängsta sektionen i den norrländska industriens utveckling under efterkrigstiden. Det kan visserligen i många fall ha tett sig så från företagarnas synpunkt men ofta har det snarare varit projekten det varit fel på eller också har det egna, riskbärande kapitalet varit så litet, att kreditinstitut, som förvaltar insättares pengar, inte rimligen kunnat lämna tillräckliga krediter.

Sammanfattande slutsatser

Såsom en sammanfattande bedömning av den verkstadsindustriella sysselsättningen och företagsbildningen i Norrland under efterkrigstiden kan sägas, att bilden knappast erbjuder några anmärkningsvärda allmänna drag, som väsentligt avviker från jämförbara, andra delar av landet. Utvecklingen i kustområdena har inte varit dålig. Bl.a. har företagsbildningen varit ganska livlig. Resultatet härav från industriell sysselsättningssynpunkt har visserligen inte blivit, att någon stor del av tillskotten till den norrländska arbetsmarknaden kunnat sugas upp. Det skulle emellertid ha varit märkligt, om verkstadsindustrierna, som ju dock kunnat dra till sig mera arbetskraft än andra industrier, hade kunnat sysselsätta en mycket större del av dessa tillskott. Det skulle ha betytt en utomordentligt snabb industriell utveckling i Norrland, överträffande det mesta av det som tidigare förekommit i andra delar av landet under en så pass kort tid.

De speciella drag som den industriella utvecklingsbilden haft visar, att många impulser kommit från de förhållanden som rått just i Norrland, framför allt en livlig aktivitet i skogsbruket, byggnads- och anläggningsverksamheten, skogsindustrien och transportväsendet. Att så mycket burits upp av skogs- och investeringskonjunkturen bör dock

inte föranleda slutsatsen, att verkstadsindustriernas utveckling i stort sett skulle ha uteblivit vid en väsentligt svagare sådan konjunktur. Produktionen av konsumtions- och konsumtionskapitalvaror och av kapitalvaror för annan industri än skogsindustrien och transportväsendet torde nämligen ha utvecklats förhållandevis långsamt främst därför att de personer som över huvud taget kunnat ta några företagarinitiativ inte varit så många och deras intresse och krafter har vanligen inriktats på det som legat naturligast till under de rådande förhållandena. Hade impulserna inte fört dem in på områden i nära anslutning till skogs- och investeringskonjunkturen, skulle de sannolikt i mycket större utsträckning ha slagit in på andra vägar. Flera företag med annan produktion skulle ha haft en delvis annan karaktär. Förutsättningarna härför skulle visserligen ha varit mindre gynnsamma än vad de varit vid det slags tillverkningar som nu spelat en så stor roll men de skulle ingalunda ha saknats.

Ser man framåt med utgångspunkt från dessa slutsatser, förefaller det inte finnas någon anledning att tro, att en fortsatt utveckling av verkstadsindustrierna i Norrlands kustområden kommer att möta problem, som på ett anmärkningsvärt sätt till svårighetsgrad eller art avviker från de problem som är mer eller mindre gemensamma för verkstadsindustrierna i landet i övrigt. I och med att en utveckling efter hand tagit fart i Norrland av skäl, som i det föregående i någon mån belysts, kan tiden sägas arbeta för en fortsättning i samma riktning. Det som hittills skett har skapat mer och mer av den miljö som stimulerar till fortsatt utveckling både i form av företagsbildning och expansion av äldre företag. Rekryteringsbasen för företagsgrundare breddas, tillgången på erfaren arbetskraft ökar och inställningen till industri och förståelsen för dess villkor förbättras.

B I L A G A

till

Industriell sysselsättning och företagsbildning i Norrland

av

Erik Dahmén

BILAGA 1. *Industriutvecklingen branschvis 1920—60*
enligt Industristatistiken

Bransch	1920	1930	1940	1945	1950	1955	1960
Järn, stål- och metallverk							
Norrland							
Företag	13	9	9	9	9	9	6
Arbetare	5 018	6 425	8 418	7 501	9 406	11 228	11 821
Riket i övrigt							
Företag	100	68	69	74	66	61	56
Arbetare	17 765	15 163	25 199	27 063	25 444	26 331	30 186
Verkstadsindustri							
Norrland							
Företag	144	184	371	450	413	559	562
Arbetare	4 662	4 881	8 036	10 187	12 710	16 634	18 956
Riket i övrigt							
Företag	1 664	2 398	3 910	4 813	4 411	4 898	4 804
Arbetare	96 054	106 180	151 842	187 593	212 327	229 603	253 683
Gruvindustri							
Norrland							
Företag	14	11	16	18	20	22	13
Arbetare	2 964	4 237	4 164	4 292	4 994	6 710	7 070
Riket i övrigt							
Företag	123	97	97	96	75	71	79
Arbetare	8 305	6 722	8 052	6 213	6 011	6 361	6 276
Skogsindustri							
Norrland							
Företag	553	524	580	713	521	536	450
Arbetare	37 443	36 115	26 926	29 425	30 430	31 188	29 698
Riket i övrigt							
Företag	2 059	2 344	3 173	3 656	2 791	2 783	2 459
Arbetare	58 666	62 353	63 219	73 342	71 214	76 702	78 338
Grafisk industri							
Norrland							
Företag	75	92	99	102	91	84	86
Arbetare	918	998	1 131	1 478	1 615	1 718	1 766
Riket i övrigt							
Företag	606	813	986	1 026	896	926	921
Arbetare	16 319	18 652	21 692	27 756	28 199	31 602	33 143

Bransch	1920	1930	1940	1945	1950	1955	1960
Textil- och sömnadsindustri							
Norrland							
Företag	32	32	35	41	50	47	30
Arbetare	1 459	1 584	2 181	2 332	3 289	2 556	1 671
Riket i övrigt							
Företag	586	710	1 151	1 307	1 531	1 535	1 278
Arbetare	44 302	59 594	85 184	84 664	94 553	86 292	78 515
Livsmedelsindustri							
Norrland							
Företag	408	463	524	619	314	330	286
Arbetare	3 267	3 103	4 080	4 842	5 056	5 620	4 937
Riket i övrigt							
Företag	3 023	3 844	4 023	4 265	2 285	2 789	1 927
Arbetare	37 642	40 610	47 726	50 252	48 609	49 252	49 167
Jord- och stenindustri							
Norrland							
Företag	46	51	64	105	101	116	99
Arbetare	1 470	1 158	1 231	1 914	2 040	2 162	2 020
Riket i övrigt							
Företag	1 020	1 234	1 263	1 767	1 206	1 153	1 004
Arbetare	39 328	43 492	31 579	51 010	35 534	34 174	32 224
Kemisk- och kemiskteknisk industri							
Norrland							
Företag	40	24	36	126	36	31	37
Arbetare	1 233	897	1 032	3 272	1 948	2 131	2 058
Riket i övrigt							
Företag	373	357	529	768	470	495	525
Arbetare	15 953	14 213	18 433	19 333	19 907	21 735	23 900
Läder-, hår- och gummivaruindustri							
Norrland							
Företag	66	64	72	88	59	55	40
Arbetare	696	841	1 138	1 220	1 384	1 262	1 288
Riket i övrigt							
Företag	394	455	601	746	654	641	566
Arbetare	16 991	19 783	27 906	26 098	26 623	24 814	25 391
Hela industrin							
Företag	11 339	13 774	17 608	20 789	15 999	17 141	15 228
Arbetare	410 455	447 001	539 169	619 787	641 293	668 075	692 108

BILAGA 2. *Verkstadsindustrin 1946—59. Specialundersökning*

Län	År	Upphörda		Genomgående		Nyttillkomna		Summa		a	b	y
		Före- tag	Syssel- satta	Före- tag	Syssel- satta	Före- tag	Syssel- satta	Före- tag	Syssel- satta			
A	1946	106	1 921	262	29 886			368	31 807	9,1	—	6,0
	1959			262	28 224	82	2 826	344	31 050			
B	1946	26	1 024	98	15 809			124	16 833	5,7	0,23	6,1
	1959			98	21 179	49	1 292	147	22 471			
C	1946	7	75	31	3 055			38	3 130	7,8	0,31	2,4
	1959			31	3 869	11	328	42	4 197			
D	1946	46	840	151	14 439			197	15 279	6,9	0,53	5,5
	1959			151	16 369	20	1 211	171	17 580			
E	1946	31	535	67	8 152			98	8 687	9,3	0,32	6,2
	1959			67	11 044	37	1 127	104	12 171			
F	1946	65	900	259	12 036			324	12 936	7,9	0,47	7,0
	1959			259	14 334	60	1 235	319	15 569			
G	1946	11	208	46	1 740			57	1 948	24,1	0,67	10,7
	1959			46	2 310	32	732	78	3 042			
H	1946	6	304	57	5 653			63	5 957	15,4	0,65	5,1
	1959			57	6 594	23	1 199	80	7 793			
I	1946	2	11					2	11	100	—	100
	1959					1	8	1	8			
K	1946	4	48	15	4 881			19	4 929	23,6	—	1,0
	1959			15	3 520	8	1 088	23	4 608			
L	1946	10	112	48	2 312			58	2 424	26,0	0,91	4,6
	1959			48	2 515	23	883	71	3 398			
M	1946	35	450	175	16 267			210	16 717	5,3	0,20	2,7
	1959			175	21 421	50	1 201	225	22 622			
N	1946	5	114	39	3 455			44	3 569	20,8	0,58	3,2
	1959			39	4 744	21	1 158	55	5 554			
O	1946	26	593	125	23 104			151	23 697	5,3	0,16	2,5
	1959			125	33 699	52	1 876	177	35 575			
P	1946	12	260	65	8 540			77	8 800	8,3	0,30	3,0
	1959			65	11 154	36	1 012	111	12 166			
R	1946	11	155	64	4 776			75	4 931	11,0	0,36	3,1
	1959			64	6 291	32	776	96	7 067			
S	1946	15	461	49	5 917			63	6 378	9,9	0,44	7,2
	1959			49	7 434	19	815	68	8 249			

Län	År	Upphörda		Genomgående		Nyttillkomna		Summa		a	b	y
		Före- tag	Syssel- satta	Före- tag	Syssel- satta	Före- tag	Syssel- satta	Före- tag	Syssel- satta			
T	1946	19	577	66	11 208			85	11 785			
	1959			66	13 505	26	597	92	14 102	4,2	0,26	4,9
U	1946	9	98	56	13 830			65	13 928			
	1959			56	19 047	16	481	72	19 528	2,5	0,09	0,7
W	1946	4	57	61	5 456			65	5 513			
	1959			61	7 024	22	495	83	7 519	6,6	0,25	1,0
X	1946	17	218	55	3 610			72	3 828			
	1959			55	4 270	32	2 083	87	6 353	32,8	0,82	5,7
Y	1946	8	224	35	2 223			43	2 447			
	1959			35	3 686	27	727	62	4 413	16,5	0,37	9,2
Z	1946	2	20	8	171			10	191			
	1959			8	184	4	80	12	264	30,3	1,1	10,5
AC	1946	5	79	20	481			25	560			
	1959			20	872	17	702	37	1 574	44,6	0,69	14,1
BD	1946	4	45	10	540			14	585			
	1959			10	1 259	6	118	16	1 377	8,6	0,15	7,7
Riket	1946	485	9 329	1 862	197 541			2 347	206 870			
	1959			1 862	244 549	701	23 702	2 563	268 251	8,8	0,39	4,5

Norrlänningarnas konsumtionsvanor

Av GÖRAN ALBINSSON

I denna uppsats diskuteras huruvida de som bor i landets fem nordligaste län har andra konsumtionsvanor än övriga svenskar. Ämnet är avgränsat till att endast omfatta differenser, som kan tänkas vara betydelsefulla ur ekonomisk och social synpunkt, dvs. främst variationer i konsumtionens totala storlek per capita och fördelning på olika grupper av varor och tjänster. Detta innebär, att sådana norrländska specialiteter som surströmming, renstek, tunnbröd, pitepalt, mandelpotatis och långmjölk lämnas åsido såsom varande av i huvudsak etnografiskt intresse.

Stora regionala olikheter i konsumtionsstandard har varit en drivande kraft bakom de flesta befolkningsrörelser historien känner. Judarna sökte "ett gott och vitt land, som flytandes är med mjölk och honung". Vilhelm Mobergs romanfigurer Karl Oskar och Kristina, som utvandrade till Nordamerika för att byta den ständigt lurande svälten mot ett tryggt välstånd, hade miljontals motsvarigheter i sinnevärlden. Det har i våra dagar ifrågasatts, om inte skillnader i konsumtionsstandard mellan Norrland och landet i övrigt kan vara en av faktorerna bakom nettoutflyttningen från Norrland.

Norrland är en stor och ur många synpunkter heterogen region. Det kan därför vara så att eventuella särdrag i den norrländska konsumtionen endast utmärker vissa delar av Norrland. Men hänsyn härtill kommer i den mån så är möjligt även regionala skillnader *inom* Norrland att beskrivas. Vid de jämförelser som görs med "landet i övrigt" måste

hållas i minnet, att även detta geografiska begrepp täcker stora lokala variationer. Det är dock ogörligt att annat än i undantagsfall säga något om lokala avvikelser från de genomsnittsvärden som presenteras.

Tyvärr är det kunskapsunderlag, som står till buds, mycket bristfälligt. Det finns inga statistiska undersökningar, som gjorts i syfte att översiktligt belysa konsumtionsvanorna i just Norrland. Vad som nedan presenteras kan därför liknas vid ett pussel, där många bitar saknas. Som en följd härav återspeglar den relativa fördelningen av texten på olika grupper av varor och tjänster mera den varierande tillgången på statistik än gruppernas relativa betydelse i konsumenternas budget.

Framställningen har disponerats sålunda. Först redogörs för en del viktiga principproblem, som hör samman med konsumtionsjämförelser mellan Norrland och övriga Sverige. Ett särskilt avsnitt har ägnats åt frågan, om det är dyrare att leva i Norrland än i övriga Sverige. Därefter återges några "hypoteser" om konsumtionsvanorna i Norrland. Den därpå följande genomgången av konsumtionens omfattning och struktur har inte kunnat läggas upp som en konsekvent testning av nämnda "hypoteser". Det statistiska materialet tillåter inte detta. I ett avslutande sammanfattningsavsnitt görs dock ett försök att bedöma, om man kan spåra några genomgående tendenser, som är förenliga med "hypoteserna" om förekomsten av speciella norrländska konsumtionsvanor.

Principproblem vid konsumtionsjämförelser mellan Norrland och övriga Sverige

Konsumtionens bestämningsfaktorer. Antag att man funnit, att två regioner har olika konsumtionsstruktur. Jämförelsen bygger därvid på den genomsnittliga konsumtionen per hushåll. Det ligger då nära till hands att fråga, vad skillnaderna kan bero på. En så allmänt formulerad fråga är inte lätt att besvara. I denna uppsats används följande metod.

Ekonomien-statistikern söker finna stabila, empiriskt belagda samband eller funktioner mellan å ena sidan konsumtionens storlek och inriktning och å andra sidan olika konsumtionsstyrande faktorer. Några konkreta

exempel kan bäst belysa problemet. Mätt i kilogram fibrer har de svenska hushållen högre textilkonsumtion än de österrikiska. Per capita dricks mer kaffe i Sverige än i Tyskland. Dessa regionala differenser torde i huvudsak "förklaras" av följande förhållanden. Textilköps omfattning bestäms i stor utsträckning av inkomstnivån. De svenska hushållen har genomsnittligt högre inkomster än de österrikiska och köper följaktligen mer textilvaror. Genom hårdare beskattning har kaffet länge varit förhållandevis dyrare i Tyskland än i Sverige, vilket verkat återhållande på kaffedrickandet i Tyskland.

Nämnda skillnader i konsumtionen mellan Sverige och de andra länderna kan alltså med stor säkerhet i huvudsak hänföras till olika inkomstnivå respektive olika priser. Exempelen har inte valts på måfå. Inkomstnivå och priser har nämligen mycket ofta visat sig vara av utslagsgivande betydelse vid analyser av konsumtionen. Andra viktiga faktorer är bl. a. ålder (kläder), civilstånd (bostad), yrkesställning (bil), urbaniseringsgrad (dagliga tidningar) och hushållstyp (leksaker).

Stundom kan det hända att regionala konsumtionsskillnader inte helt kan förklaras med hänvisning till olika efterfrågefaktorerers geografiska förekomst. Man får en kvarstående differens som beror på att människorna inom det ena området har andra preferenser — med andra ord tycke och smak — än människorna inom det andra området. Enligt detta synsätt kan konsumtionsolikheter mellan Norrland och övriga Sverige tydligen ha sin grund i skillnader i de yttre efterfrågebestämmande faktorerna och/eller olikheter i tycke och smak.

Mätproblemet. Jämförelser av konsumtionsstandarden är meningsfyllda endast om förbrukningen kan mätas på ett entydigt sätt. Beroende på vilken vara eller tjänst det gäller finns mått för antal, yta (m²), rymd (liter), energi (kalorier) eller vikt (kilo). Dessa kvantitetsmått är i allmänhet otillräckliga. De försummar nämligen den viktiga men svårbestämbara kvalitetsaspekten. Utmärkande för utvecklingen under senare tid har varit, att kvalitetsinslagen blivit allt betydelsefullare. Med kvalitet förstås i detta sammanhang allt det som höjer värdet av en given kvantitet. Livsmedelskonsumtionen mätt i kilo eller liter har sålunda varit stagnerande under senare tid. Den ökning som förekommit

ligger nästan helt på kvalitetssidan. Hushållen köper allt högre förädlade, allt vitaminrikare och allt smakligare livsmedel. På beklädnadsområdet har utvecklingen gått mot lättare tyger och större modeberoende. Bostäderna har gjorts mer lättskötta. Liknande tendenser går igen på de flesta områden.

Det är svårt att finna invändningsfria *volym*mått som innefattar såväl kvantitet som kvalitet. I vissa lägen kan de nominella utgifterna brukas. Detta gör budgetundersökningar, som avser korta tidsperioder, mycket användbara. Av dessa framgår hur hushåll i olika inkomstlägen, med olika bosättningsort, med olika yrke etc. fördelar sina utgifter. Om t. ex. en grupp av hushåll i genomsnitt under en tidsperiod har 10 procent högre livsmedelsutgifter än en annan grupp kan det vara berättigat att säga, att den förra gruppens genomsnittliga livsmedelskonsumtion reellt sett är 10 procent högre. En nödvändig förutsättning härför är dock, att de båda grupperna står inför *samma* varusortiment och *samma* priser. Bara om detta är fallet går det att sätta likhetstecken emellan nominell och real konsumtion.

År 1958 gjorde socialstyrelsen en stor budgetstudie. Det var ett försök att uppskatta samtliga hushålls konsumtion på basis av ett "miniatyr-Sverige". Studien, som officiellt kallas 1958 års levnadskostnadsundersökning, medger emellertid endast ytterst begränsade regionala jämförelser. Norrland är dock så väl representerat, att en särredovisning ter sig försvarlig. I det följande kommer därför en del siffror från nämnda undersökning att återges. Det är då nödvändigt att ha en uppfattning om hur eventuella differenser i de nominella utgifterna är sammansatta av volym- respektive priseffekter. Frågan är alltså om det är dyrare att leva i Norrland än i övriga Sverige.

Prisnivån i Norrland. De prisgeografiska undersökningar, som gjorts under årens lopp, har entydigt visat två viktiga förhållanden. För det första att den genomsnittliga prisnivån ligger högre i Norrland än i övriga riket. För det andra att differensen med tiden blivit allt mindre.

År 1941 gjordes en omfattande studie, som visade att levnadskostnaderna i Norrland i genomsnitt låg 4 à 5 procent högre än i övriga Sverige. Gävleborgs län hade i stort sett samma levnadskostnader som

de syd- och mellansvenska länen. Därefter steg levnadskostnaderna successivt till Norrbottens län, där de låg cirka 10 procent högre än i Syd- och Mellansverige. I allmänhet fanns en tendens till lägre priser i kusttrakterna än i inlandet. Undersökningen omfattade också skattenivån, vilken visade sig ligga avsevärt högre i Norrland än i övriga Sverige.

Genom att dyrortsgruppera de statsanställdas löner har staten visat sig medveten om förekomsten av regionala prisdifferenser. Nu gällande dyrortsgruppering baserar sig på en undersökning från 1951. Om 1951 års dyrortsundersökning jämföres med den närmast föregående, som avsåg 1946, visar det sig, att under denna tid hade spännvidden mellan dyraste och billigaste ort krympt väsentligt. Vid båda undersökningarna var det i huvudsak kostnaderna för bostad av likvärdig standard och vissa livsmedel, som var högre i norra än i södra och mellersta Sverige. En översiktlig kalkyl tyder på att prisnivån i de tre nordligaste länen år 1951 låg 5—7 procent högre än i övriga Sverige exklusive Stockholm.

År 1962 gjordes en jämförande studie av livsmedelspriserna i 45 städer med ett sammanlagt invånarantal om 2,9 miljoner, dvs. nära 40 procent av rikets totala folkmängd. Om Stockholm med förstäder får utgöra bas låg prisnivån i de flesta syd- och mellansvenska städer inklusive Gävle en à två procent lägre. I Östersund och Skellefteå låg prisnivån någon procent högre. Umeå hade vid undersökningstillfället cirka 3 procent högre livsmedelspriser än Stockholm. Motsvarande tal för Luleå och Boden var 6 respektive 7 procent. Tendensen var alltså klar; livsmedelspriserna låg i genomsnitt högre i de norrländska städerna än i de syd- och mellansvenska.

Det var inte så att genomsnittsnivån i Norrland drogs upp genom att ett mindre antal livsmedel var särskilt dyra. Den högre prisnivån var en följd av att en stor del av sortimentet var dyrare i Norrland. För en del varor som bröd och konserver kunde man emellertid knappast tala om någon tendens till högre priser i Norrland.

Det är svårt att ge ett sammanfattande procenttal på hur mycket dyrare det för närvarande är att leva i Norrland. Gissningsvis torde det inte ens för Norrbottens län röra sig om mer än cirka fem procent.

Några "hypoteser" om konsumtionsstrukturen i Norrland

Vad för slags skillnader kan man vänta att finna vid en konsumtionsjämförelse mellan Norrland och riket i övrigt? Ja, det beror tydligen på vilka olikheter, som finns ifråga om de konsumtionsstyrande faktorerna liksom de funktionella sambanden mellan dessa och konsumtionen. I den offentliga diskussionen kring norrlandsproblemen går det att urskilja tre varandra kompletterande huvudteorier om norrländska särdrag i konsumtionen. De är ganska allmänt formulerade och har aldrig, såvitt jag kunnat finna, preciserats och utvecklats. Två är ganska enkla och skulle kunna kallas "klimathypotesen" respektive "avståndshypotesen". Den tredje är mer sofistikerad och kan benämnas "utvecklingshypotesen". Det rör sig inte om tre alternativa förklaringar. De har många inslag gemensamma. Det är mest ifråga om den betydelse, som skall tillmätas olika förklaringsfaktorer, som de skiljer sig åt. Nedan redogörs i korthet för de väsentligaste inslagen i de tre "hypoteserna".

"Klimathypotesen" säger helt enkelt att det kallare norrlandsklimatet såväl direkt som indirekt påverkar konsumtionen. I relation till ett mildare klimat menas norrlandsklimatet medföra en större kaloriförbrukning, varför matfett, fläsk, mjöl, potatis och andra kaloririka livsmedel efterfrågas särskilt mycket. Vidare går större andel av konsumtionsutgifterna till kläder och bostadsuppvärmning. Även fritidskonsumtionens inriktning är starkt beroende av klimatet. Indirekt påverkar klimatet konsumtionen genom sina effekter på utbuds- och prisförhållanden. Ett illustrativt exempel utgör vitamintillförseln. Denna antas bli lägre av två skäl. Dels får vissa lokalt producerade livsmedel och då särskilt mejeriprodukterna lägre vitaminhalt på grund av den långa vintern. Dels måste frukt och grönsaker i stor utsträckning importeras söderifrån. Som en följd härav blir sydfrukter, äpplen, tomater och andra viktiga vitaminkällor dyrare i Norrland än i övriga Sverige med lägre konsumtion som följd. Detta konstaterande för över till "avståndshypotesen".

"Avståndshypotesen" bygger på tre karakteristika i befolkningens lokalisering. För det första bor relativt sett flera människor i glesbygd i Norrland än i övriga Sverige. Men inte nog med att Norrland har en

jämförelsevis låg urbaniseringsgrad. Därtill kommer för det andra, att avstånden mellan de norrländska tätorterna är stora. För det tredje har varorna söderifrån lång väg att tillryggalägga. Det är därvid att märka att Norrland i huvudsak "importerar" färdigvaror och "exporterar" råvaror och halvfabrikat. Avstånden mellan å ena sidan norrländska befolknings- och produktionscentra och å andra sidan övriga Sverige betyder alltså mer för att höja konsumtionsprisnivån i Norrland än i övriga Sverige. Norrlänningarna får resa långt för att komma till Stockholm, rikets administrativa centrum. En haparandabo bor dessutom ett tågdygn längre från kontinenten än en stockholmare.

Enligt "avståndshypotesen" bör reseutgifterna väga särskilt tungt i norrlandshushållens budget. Därtill kan man vänta, att de konsumtionsvaror för vilkas pris transportkostnaderna spelar stor roll skall vara mindre efterfrågade i Norrland än i landets södra delar. Till denna kategori hör bl. a. färska livsmedel.

Grundläggande för "utvecklingshypotesen" är, att stora delar av Norrland — och då särskilt övre Norrland — är att betrakta som en ekonomiskt outvecklad region. Ett dylikt område har en rad karakteristika, som är av betydelse ur konsumtionssynpunkt. Först och främst är inkomstnivån låg. Hushållen har helt enkelt inte råd att konsumera lika mycket, som man gör i rikare regioner. Inkomsten bestämmer även i stor utsträckning konsumtionens struktur, dvs. dess fördelning på olika varor och tjänster. Helt allmänt är det så, att när inkomsten stiger, växer den andel, som spenderas på mer umbärliga varor av typen delikatesser, njutningsmedel, fritidstillbehör och hushållsapparater. Däremot sjunker andelen för varor av nödvändighetskaraktär såsom enklare livsmedel och skodon. Som ytterligare kännetecken på en outvecklad region kan nämnas, att en stor andel av befolkningen vanligen är undersysselsatt i jordbruk med binäringar och att nativiteten är hög. Återverkningarna på konsumtionen av dessa förhållanden är bl. a. en slagsida mot produkter erhållna *in natura* och tendenser till trångboddhet.

"Utvecklingshypotesen" måste handhas med stor försiktighet, ty den förleder lätt till ett slags cirkelresonemang. Den outvecklade regionen

identifieras nämligen gärna genom särdrag i konsumtionen. I den mån så sker, går det ju inte att sedan förklara konsumtionsstrukturen med hänvisning till att befolkningen lever i en outvecklad region.

Ett enkelt sätt att beskriva "utvecklingshypotesens" huvudtanke är att säga, att Norrlands aktuella konsumtionsstruktur liknar den, som i tidigare skeden fanns i övriga Sverige. Det är dock inte fråga om någon jämn eftersläpning, som alltid kan dateras. De norrländska hushållen tänkes köpa särskilt mycket mjöl, gryn, salt sill, svagdricka, fläsk och snus. Däremot skulle de enligt detta synsätt köpa mindre än hushållen i övriga Sverige av sådant som konserverad och färdiglagad mat, vetebröd, glass, elektriska hushållsredskap, cigaretter och tidningar.

Ingen har någonsin hävdad, att hela Norrland är en ekonomiskt outvecklad region. Meningarna går dock isär, när det gäller vilka delar, som bör åsättas detta epitet. Som en ytterligare komplikation tillkommer, att inkomsterna under senare år stigit mycket starkt i malmdistrikten och vissa industriområden. Man kan i dessa fall tala om en grupp "nyrika" norrlandshushåll, vilkas konsumtionsmönster företer en speciell blandning av gammalt och nytt. Man skulle alltså här ha att göra med konsumtionsskillnader, som inte beror på differenser ifråga om de konsumtionsstyrande faktorerna utan har sin grund i olika preferenser eller tycke och smak mellan denna grupp och hushåll i andra delar av landet.

Som tidigare påpekats tillåter inte det statistiska underlaget en regelrätt testning av några hypoteser. Den följande översikten summeras emellertid upp i ett sammanfattande avsnitt, vilket disponerats som en tentativ bedömning av relevansen i ovannämnda "norrlandshypoteser". Det förhållandet att dessa här refererats innebär inget ställningstagande till deras rimlighet.

Den totala konsumtionen

I detta avsnitt skall hushållens totala konsumtion i Norrland och övriga Sverige jämföras. En dylik jämförelse kan ske från två skilda utgångspunkter. Å ena sidan kan man söka beräkna värdet av vad hushållen faktiskt konsumerat under en viss period och sedan jämföra

konsumtionsbeloppen. Å andra sidan kan det hävdas, att betydligt intressantare än den faktiskt realiserade konsumtionen är den potentiella eller möjliga. Enligt detta synsätt bör jämförelsen omfatta de för konsumtionen *disponibla* beloppen. Skillnaden mellan de två alternativen utgöres av sparandet, som alltså kommer att jämföras med konventionella konsumtionsutgifter. Att handla en biobiljett är att köpa rekreation; att spara för ålderdomen eller oförutsedda händelser är att köpa trygghet.

Den hårda statistiska verkligheten gör i detta fall — liksom i så många andra — subtilare principresonemang överflödiga. De statistiska källor, som står till förfogande, tillåter bara grova approximationer av de ideala storheterna.

Det enda mått, som finns på hushållens ekonomiska kapacitet att konsumera, är den sammanräknade nettoinkomsten enligt skattestatistiken. Med denna från deklarationsblanketten välkända term förstås den deklarerade inkomsten, sedan avdrag gjorts för eventuellt underskott å förvärvskälla. Av en rad skäl avviker den sammanräknade nettoinkomsten från den för konsumtion disponibla inkomsten. Sålunda innefattas ej inkomster, som är skattefria eller beskattas i annan ordning. Såsom exempel kan nämnas sjukkasseersättningar, arbetslöshetsunderstöd, barnbidrag, lotteri- och tipsvinster samt vinster på premieobligationer. Därtill kommer, att många inkomstagare överhuvud inte är deklarationsskyldiga, emedan de har inkomster under en viss nivå. För vissa befolkningsgrupper, och då särskilt jordbrukarhushållen, spelar naturainkomsterna stor roll. Blott en del av dessa behöver emellertid deklarerats och de som är uppgiftspliktiga värderas lågt.

Ovanstående torde räcka som underlag för ett påstående, att den sammanräknade nettoinkomsten är en storhet, som i detta sammanhang har ett begränsat värde. Helt ointressant är den dock inte. Om det är så att nämnda och onämnda orsaker till att den kända sammanräknade nettoinkomsten avviker från den okända — men sökta — disponibla inkomsten saknar geografisk slagsida, blir nämligen vissa regionala jämförelser meningsfyllda. De relativa förhållandena mellan olika områden rubbas nämligen inte, om denna förutsättning är riktig.

TABELL 1. *Den sammanräknade nettoinkomsten i kronor per invånare år 1961*

Område	Landsbygd	Städer	Totalt
Gävleborgs län	4 895	6 287	5 463
Västernorrlands „	4 929	6 759	5 431
Jämtlands „	4 692	6 684	5 052
Västerbottens „	4 451	6 652	4 935
Norrbottens „	4 871	6 911	5 522
Norrland	4 775	6 615	5 318
Övriga Sverige	5 132	7 383	6 398

Källa: SOS: Skattetaxeringarna.

Är arbetslöshetsunderstöd, barnbidrag, naturainkomster, falskdeklaration etc. av samma relativa betydelse i Norrland som i övriga Sverige? Som ett första led i diskussionen kring denna fråga skall en del siffermaterial presenteras.

Av tabell 1 framgår, att år 1961 var den sammanräknade nettoinkomsten per invånare 5 318 kronor i Norrland. I övriga Sverige var den 6 398 kronor, dvs. 20,3 procent högre. Skillnaden mellan landsbygden i Norrland och landsbygden i övriga Sverige var emellertid påtagligt mindre; 4 775 kronor mot 5 132 kronor. Samma sak gällde för städerna där genomsnittsinkomsten var 6 615 kronor i Norrland och 7 383 kronor i övriga Sverige. — Den lägre urbaniseringsgraden i Norrland förklarar alltså delvis den totala differensen. Man kan göra tankeexperimentet, att det i Norrland vid i övrigt oförändrade omständigheter var samma relation i fråga om befolkningens fördelning mellan landsbygd och städer som i övriga Sverige. Resultatet blir då att skillnaden i genomsnittsinkomst sjunker från 1 080 kronor till 589 kronor.

Den högsta nettoinkomsten per invånare i Norrland hade Norrbottens län med 5 522 kronor. Den lägsta inkomsten, 4 935 kronor, hade Västerbottens län. Betraktas enbart städerna hade dock Gävleborgs län den lägsta genomsnittsinkomsten. Det förtjänar framhållas, att den genomsnittliga landsbygdsinkomsten i Kalmar och Gotlands län var lägre än i Västerbottens län. Lägre stadsinkomster än Gävleborgs län uppvisade Jönköpings, Kalmar, Gotlands och Blekinge län.

Skattestatistiken kan sägas indikera, att den för konsumtion disponibla inkomsten bör vara lägre i Norrland än i övriga Sverige. Denna tendens förstärks troligen av de höga norrländska kommunalskatterna. I utjämnande riktning verkar å andra sidan, att norrlandsfamiljen får något mer kontanter i form av barnbidrag. Till detta kommer att bostättnings- och yrkesstrukturen i Norrland är sådan, att de obeskattade naturaförmånerna bör spela större roll där än i övriga Sverige. — Den tidigare nämnda levnadskostnadsundersökningen från 1958 erbjuder vissa möjligheter att pröva dessa antaganden och uppskatta nettoresultatet av de varandra motverkande faktorerna.

Levnadskostnadsundersökningen täcker i princip alla inköpta varor och tjänster. Därtill är förmåner erhållna *in natura* mer fullständigt redovisade och mer realistiskt värderade än i självdeklarationerna. Av skäl som det här skulle föra för långt att redovisa, torde ändå särskilt landsbygdshushållens naturaförmåner vara för lågt värderade, om marknadspriserna i detaljistledet tas som norm. I tabell 2 sammanfattas undersökningens resultat. Det är därvid att märka, att den bild skattestatistiken ger av relationen mellan Norrland och övriga Sverige var ungefär densamma år 1958 och 1961. Att 1961 valts till tabell 1 beror på att detta år är det senaste för vilket statistik publicerats.

Enligt levnadskostnadsundersökningen hade år 1958, trots Norrlands lägre urbaniseringsgrad, det genomsnittliga hushållet i Norrland t. o. m. något högre konsumtion än genomsnittshushållet i övriga Sverige. Eftersom norrlandsfamiljerna i genomsnitt är större byter skillnaden förtecken från plus till minus när konsumtionen räknas per person. Konsumtionen per capita var cirka 8 procent lägre i Norrland. Det är därvid att märka, att för många områden är hushållet den naturliga konsumentenheten. Till hushållets "kollektiva" konsumtion hör bl. a. en stor del av boendekostnaderna och utgifterna för inventarier, dagstidningar, bilar och husgeråd. Om det vore möjligt att neutralisera härför skulle differensen på 8 procent krympa. Hur mycket är dock svårt att säga. Sätts de direkta skatterna i relation till konsumtionen visar det sig att skatterna blir relativt sett lägre i Norrland.

Innan dessa onekligen överraskande resultat bedöms, skall ett par

TABELL 2. *Den totala konsumtionen och de direkta skatterna
år 1958*

Område	Total konsumtion		Skatt på inkomst, förmögenhet, arv och gåva per hushåll
	per hushåll	per person	
Norrland	12 117	3 990	2 982
Övriga Sverige	11 927	4 330	3 185

Källa: SOS: Hushållens konsumtion år 1958.

beräkningstekniska kommentarer göras. Det har tidigare konstaterats, att den allmänna prisnivån troligen ligger några procent högre i Norrland än i övriga Sverige. För att neutralisera härför bör alltså värdet av det genomsnittliga norrlandshushållets totalkonsumtion minskas med ett par hundralappar. I motsatt riktning verkar å andra sidan det förhållandet, att främst landsbygdshushållens naturaförmåner även i levnadskostnadsundersökningen är underskattade. Med hänsyn till den lägre urbaniseringsgraden bör effekten härav bli störst i Norrland. Det är svårt att bedöma *nettoeffekten*. Den bild som tabell 2 ger torde nog vara en förhållandevis korrekt återgivning av verkligheten. I alla hän- delser är det den bästa tillgängliga.

Hur kan det nu komma sig att norrlänningarna — trots att de deklarerar drygt 20 procent lägre inkomster — totalt sett konsumerar nästan lika mycket som övriga svenskar? Delvis torde det vara så, att icke skattepliktiga inkomster såsom barnbidrag, arbetslöshetsunderstöd och andra sociala bidrag samt expropriationsersättningar och andra kapitalvinster har större betydelse i Norrland än i övriga Sverige. Ett frågetecken får sättas för kontantsparandet, som man inte vet om det företer lokala variationer. Tungt bland tänkbara faktorer väger säkert normerna för värdering av naturaförmåner och enskilda företagens uttag ur den egna rörelsen. Det kan i detta sammanhang nämnas, att i Norrland uppgick jordbrukarhushållens konsumtion per person till 3 152 kronor. Motsvarande siffra för södra och mellersta Sveriges slättbygder var 3 027 kronor och för södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder

2 864 kronor. T. o. m. räknat per person hade alltså de stora jordbrukarhushållen i Norrland något större konsumtion än jordbrukarhushållen i övriga Sverige. Man bör emellertid observera att i Norrland är kombinationen jordbrukare-skogsarbetare betydligt vanligare än söderut.

Tyvärr går det inte att med tillgänglig statistik vidare belysa ovan nämnda problem. Sammanfattningsvis kan det alltså konstateras, att det inte finns något som tyder på att den reala konsumtionen i genomsnitt skulle vara lägre i Norrland än i övriga Sverige. Detta förhållande utesluter naturligtvis inte lokala differenser inom Norrland. För den fortsatta framställningen är det särskilt viktigt att notera, att i den mån konsumtionsstrukturen i Norrland framstår som särpräglad, torde inkomsten i många fall kunna försummas som förklaringsfaktor. Det totala konsumtionsbeloppet är nämligen vid ett studium av konsumtionens fördelning på varor och tjänster ett relevantare mått än den sammanräknade nettoinkomsten på vad som i efterfrågeanalytisk mening skall förstås med inkomst. Och räknat per person tycks ju den totala konsumtionen vara ungefär densamma i Norrland som i övriga Sverige.

Livsmedel

Enligt 1958 års levnadskostnadsundersökning värderades norrlands-hushållens livsmedelskonsumtion till i genomsnitt 4 097 kronor, vilket utgjorde 33,8 procent av den totala konsumtionen. Motsvarande tal för övriga Sverige var 3 860 kronor och 32,4 procent. Differensen på 237 kronor eller 1,4 procentenheter är så liten, att den ligger inom den statistiska felmarginalen. Den går dock i den riktning man kan vänta. Jordbrukarhushåll och barnfamiljer konsumerar nämligen — trots att naturaförmånerna värderas lågt — vid i övrigt lika omständigheter mer livsmedel än andra grupper och dessa grupper betyder ju mer i Norrland än i övriga Sverige.

I tabell 3 presenteras livsmedelskonsumtionens struktur. Innan dessa siffror kommenteras kan det ha sitt intresse att i korthet spekulera över tänkbara olikheter. Norrlands större frekvens av jordbrukarhushåll och barnfamiljer har redan konstaterats. Det verkar troligt, att effekten härav blir en större konsumtion i Norrland än i övriga Sverige av enkla

TABELL 3. *Livsmedelskonsumtionen i genomsnitt per hushåll
år 1958*

Varugrupp	Norrland		Övriga Sverige	
	Kronor	Procent	Kronor	Procent
Mjöl och gryn	139	3,4	102	2,6
Mjölk, grädde och smör	684	16,7	544	14,1
Matfett utom smör	129	3,1	105	2,7
Ägg	111	2,7	125	3,2
Kött och fläsk	483	11,8	498	12,9
Fisk och skaldjur	109	2,7	117	3,0
Rotfrukter och grönsaker	190	4,6	201	5,2
Frukt och bär	196	4,8	202	5,2
Kaffe, socker och andra specier	464	11,3	375	9,7
Bröd och flingor	371	9,1	377	9,8
Ost och glass	130	3,2	143	3,7
Charkuterivaror och köttkonserver	303	7,4	272	7,0
Fiskkonserver	43	1,0	46	1,2
Industriellt tillverkade soppor, puddingpulver m. m.	34	0,8	35	0,9
Färdiglagad mat	41	1,0	38	1,0
Frukt- och grönsakskonserver samt sötsaker	114	2,8	123	3,2
Läskedrycker och juice	66	1,6	73	1,9
Förtäring utom hemmet	363	8,9	393	10,2
Fria måltider	127	3,1	91	2,4
Totalt	4 097	100,0	3 860	100,0

Källa: SOS: Hushållens konsumtion år 1958.

och kaloririka livsmedel. Därtill bör de hemmaproducerade matvarorna och skolmåltiderna spela större roll i Norrland. Systemet med fria skolmåltider är sålunda genomfört till praktiskt taget hundra procent i Norrland. I Sydsverige är det å andra sidan ett icke ringa antal kommuner som saknar skolbespisning. Huruvida de något högre livsmedelspriserna i Norrland sätter spår är svårt att bedöma. Effekterna torde väl i allmänhet vara så små, att de inte märks i en så grov jämförelse, som det här är fråga om. För Norrland gäller, att klimatförhållandena kan väntas öka kaloriförbrukningen och den glesare bebyggelsen bör göra restaurang- och kafébesök sällsyntare.

Dessa antaganden motsägs i de flesta fall inte av siffrorna i tabell 3.

Det norrländska genomsnittshushållet hade sålunda en högre konsumtion av mjöl, gryn, mjölk, smör, grädde, margarin, kaffe och socker. Konsumtionen av dessa varor var t. o. m. så stor att ytterligare förklaringsfaktorer utöver de ovan nämnda kan ha inverkat. En dylik faktor utgör de norrländska arbetarhushållens matvanor. Vid ett närmare studium av dessa visade det sig att i Norrland konsumerade arbetarfamiljerna särskilt mycket mjöl, gryn, mjölk, smör, grädde, kaffe och socker. Detta verkar rimligt med hänsyn till att kroppsarbetet i Norrland genom skogsarbetets större betydelse i allmänhet är tyngre och oftare förlagt utomhus än vad fallet är i södra och mellersta Sverige, där industriarbete dominerar.

Som väntat visar tabell 3, att de fria måltiderna spelade större roll i Norrland, 127 kronor, än i övriga Sverige, 91 kronor. I fråga om betald förtäring utom hemmet var värdet för Norrland något lägre, vilket också förmodades ovan.

För en rad poster förelåg praktiskt taget inga skillnader, trots att man kunde vänta sig detta. I mycket beror det på att i Norrland hade jordbrukarhushållen en förhållandevis låg konsumtion av ägg, kött, fläsk, rotfrukter och grönsaker.

Köpen av konserverad och färdiglagad mat brukar betraktas som en mätare på hur hushållen anammat moderna levnadsvanor. Av sådana produkter köper hushållen i Norrland lika mycket som hushållen i övriga Sverige. Indelas samtliga livsmedel i å ena sidan råvaror och halvfabrikat och å andra sidan sammansatta och slutbehandlade livsmedel, visar det sig, att relationen mellan dessa två grupper var ungefär densamma i Norrland som i övriga Sverige. Det kan i detta sammanhang också nämnas, att fördelningen mellan vegetabiliska och animaliska livsmedel inte heller skilde sig nämnvärt åt.

Slutsatsen av det sagda blir, att levnadskostnadsundersökningen knappast stöder tesen, att norrlänningarna skulle ha några speciellt konservativa matvanor. I stora drag är varustrukturen densamma som i övriga Sverige. De olikheter som förekommer framstår som naturligt betingade av yttre förhållanden. Om en småbrukare med utomhusarbete i kallt klimat äter mycket havregrynsgröt och smörgås behöver detta inte vara

något utslag av konservatism. Det kan lika gärna vara fråga om en rationell anpassning till de villkor under vilka han lever.

Njutningsmedel

Med njutningsmedel förstås i detta sammanhang sprit, vin, starköl och tobak.

Det är en gammal erfarenhet från hushållsundersökningar, att konsumenterna notoriskt lämnar för låga uppgifter om sina köp av njutningsmedel. Om 1958 års levnadskostnadsundersökningens uppgifter räknas upp till totalvärden för hela riket, visar det sig också, att av vin och öl sade sig hushållen ha köpt bara cirka hälften så mycket som bevisligen sålts. I fråga om spritdrycker var differensen ännu större. Av tobaksköpen registrerar levnadskostnadsundersökningen cirka två tredjedelar. Ett dylikt förhållande gör, att levnadskostnadsundersökningens siffror över storleken av norrlandshushållens köp av njutningsmedel är ganska ointressanta om de betraktas isolerade. Däremot kan de i viss utsträckning bilda grund för jämförelser mellan Norrland och övriga riket.

Konsumtionen av njutningsmedel kan emellertid studeras på basis av tillförselstatistik. Eftersom det här är fråga om varor belagda med specialskatter finns tillförlitliga uppgifter om de sålda kvantiteterna.

Sprit, vin och starköl. Om man antar att hyckleri, hembränning och andra felkällor inte har någon geografisk slagsida var enligt levnadskostnadsundersökningen år 1958 *utgifterna* för alkoholdrycker per hushåll 34 procent mindre i Norrland än i övriga Sverige. Detta behöver dock inte innebära, att förtäringen av alkohol var så mycket lägre i Norrland. Norrlänningarna hade kanske en annan fördelning mellan sprit, vin och öl än de som bodde i övriga Sverige.

Av flera skäl måste resultaten av regionala uppdelningar av systembolagets försäljning tolkas med försiktighet. För det första är systembolagets butiksnät ganska glest. Många butiker betjänar därför kunder från två län. För det andra driver tillfälliga besökare köpen i höjden i storstäderna och "turistlänen". Det har beräknats, att alkoholkonsumtionen i Jämtlands län till mellan 10 och 20 procent faller på turisterna. Vidare kan det förekomma lokala differenser i den olovliga tillförseln

genom smuggling och hemproduktion. Omfånget av dessa företeelser är av naturliga skäl praktiskt taget okänt.

Köpen av alkoholdrycker är påtagligt lägre i Norrland än i övriga Sverige. Läget år 1962 framgår av tabell 4. Det är fråga om genomsnittsvärden per vuxen invånare. Jämförelsen störs därför inte av att det är relativt fler barn i Norrland. Den största absoluta skillnaden är för spritdrycker. Den vuxne norrlänningen köpte i genomsnitt drygt två liter mindre spritdrycker än den vuxne invånaren i övriga Sverige. För övriga drycker är de absoluta differenserna mindre. Relativt sett är de dock betydande. Köpen av lättvin och starköl var sålunda mindre än hälften så stora i Norrland som i övriga Sverige. — Det är dock att märka, att om storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö exkluderas från övriga Sverige, så skulle skillnaderna i tabell 2 krympa betydligt. Man kan emellertid tryggt anta, att storstädernas höga försäljnings-siffror i mycket ringa mån beror på gästande norrlänningars köp.

Inom Norrland har Gävleborgs län den största relativa försäljningen av spritdrycker och lättvin med i förra fallet Västernorrlands län och i andra fallet Jämtlands län på andra plats. För starkvin och starköl kommer Jämtlands län på första och Gävleborgs län på andra plats. Västerbottens län har genomgående den lägsta försäljningen i liter per vuxen invånare: spritdrycker 5,1, starkvin 0,9, lättvin 1,1 och starköl 0,7.

Det går inte att finna någon enkel förklaring till den låga alkoholkonsumtionen i Norrland och då särskilt Västerbottens län. Troligen är det många faktorer som verkar i samma riktning. En generell iakttagelse är, att alkoholkonsumtionen samvarierar positivt med urbaniseringsgraden. Med hänsyn härtill ter det sig naturligt, att köpen är lägre i Norrland. En annan viktig faktor är med stor sannolikhet tillgängligheten. Dels bor norrlänningarna mer utspridda än svenskarna i övrigt, dels har de tillgång till relativt sett färre butiker. År 1962 gick det i övriga Sverige cirka 18 000 vuxna invånare per systembutik. Motsvarande tal för Norrland var 28 000 och för Västerbottens län 53 000.

Angående Västerbottens län är att märka, att inkomstnivån troligen är lägre där än i de andra länen. Vidare är nykterhetsrörelsen särskilt

TABELL 4. *Försäljningen av alkoholhaltiga drycker mätt i liter per invånare över 20 år år 1962*

Område	Sprit- drycker	Starkvin	Lättvin	Starköl
Norrland	7,1	1,2	1,5	1,1
Övriga Sverige	9,3	2,2	3,7	2,5

Källa: Alkohol; Nya Systembolagets verksamhet 1962 och Statistisk årsbok.

aktiv i Västerbotten, vilket också kan spela viss roll. Under 1962 drevs där en uppmärksammas kampanj byggd på personlig bearbetning. Det finns de som velat sätta detta i samband med att Västerbottens län var ensamt om att notera en sjunkande spritförsäljning nämnda år.

Tobak. Tobaksvanorna skiftar mellan olika befolkningsgrupper. Det är välkänt att kvinnor dels röker mindre än män, dels röker nästan enbart cigaretter. Äldre män svarar för en stor del av förbrukningen av tuggtobak. Folk med låga inkomster — och då särskilt om de bor på landet — föredrar gärna att snusa och röka pipa. Enligt levnadskostnadsundersökningen lägger landsbygdsborna ner en lägre andel av sina utgifter på tobak än tätortsborna.

Levnadskostnadsundersökningen är, som tidigare anmärkts, inte riktigt vittnesgill ifråga om tobaksutgifterna. Därför är det svårt att veta vilken tilltro man skall fästa vid dess uppgift om att tobaksutgiften per hushåll är cirka 25 procent lägre i Norrland än i övriga Sverige.

Svenska Tobaksaktiebolaget dominerar helt handeln med tobaksvaror. Företagets "norrlandsdistrikt" omfattar den del av landet som ligger norr om Söderhamn — Bollnäs — Särna, dvs. större delen av vad som i denna uppsats förstås med Norrland.

Tobaksbolagets försäljningsstatistik verifierar, att norrlänningarna köper mindre tobak än de som bor i övriga Sverige. I genomsnitt lade år 1962 norrlänningen över 15 år ner cirka 215 kronor på köp av tobaksvaror. I övriga Sverige uppgick köpen till drygt 250 kronor per person över 15 år.

Även tobakskonsumtionens struktur visar särdrag i Norrland. Förbrukningen av cigaretter, cigariller och cigarrer är genomsnittligt lägre

i Norrland än i övriga Sverige. År 1962 köptes i Norrland (= Tobaksbolagets norrlandsdistrikt) cirka 1 070 cigaretter och 22 cigariller och cigarrer per individ över 15 år. Motsvarande tal för övriga Sverige var 1 325 och 39. Däremot köptes viktmissigt i Norrland påtagligt mer pipetobak per individ. Konsumtionen av tuggtobak och snus var i genomsnitt drygt 50 procent större i Norrland än i övriga Sverige.

Tobaksvanorna i Norrland har den inriktning, som man med hänsyn till bebyggelseförhållanden och näringslivsstruktur väntar sig. Differenserna i förhållande till landet i övrigt är dock så stora, att även vissa speciellt norrländska förhållanden kan tänkas spela in. Det är sålunda troligt, att för dem som arbetar i skogen och gruvorna är cigarettrökning ett mycket opraktiskt sätt att konsumera nikotin på. Distributionsförhållandena kan också ha en viss betydelse.

Bostad

Enligt 1960 års bostadsräkning fanns detta år nästan exakt 400 000 lägenheter i Norrland. Av dessa var cirka 150 000 belägna i de två nordligaste länen. Den lägre urbaniseringsgraden i Norrland kommer till synes genom att 38 procent av norrlandslägenheterna var belägna i städer och köpingar mot 65 procent för övriga Sverige. Den lägsta andelen — 27 procent — lägenheter i städer och köpingar hade Jämtlands län. De andra norrlandslänen avvek förhållandevis litet från genomsnittet för hela landsändan.

Med hänsyn till ovanstående kan man vänta, att andelen norrlandshushåll, som bor i flerfamiljshus är låg. Detta bekräftas också av bostadsräkningen. År 1960 var blott var tredje lägenhet i Norrland, mot drygt varannan i övriga Sverige, belägen i flerfamiljshus. Som flerfamiljshus har då klassificerats hus med tre eller flera lägenheter. Att andelen lägenheter i flerfamiljshus är låg i Norrland beror också delvis på att flerfamiljshusen spelar en klart mindre roll i norrlandsstäderna än i de syd- och mellansvenska städerna. Den genomsnittliga andelen lägenheter i flerfamiljshus var 66 procent för norrlandsstäderna mot 78 procent för städerna i övriga Sverige, som ju inkluderar storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö. Något av en norrländsk specialitet

kan tvåfamiljshusen sägas vara. Nästan vart femte norrlandshushåll bodde i ett sådant hus mot vart tionde hushåll i övriga Sverige. 45 procent av lägenheterna i Norrland och 33 procent av lägenheterna i övriga Sverige var belägna i enfamiljshus.

Viktiga inslag i bostadskonsumtionen är lägenheternas standard i olika avseenden, t. ex. deras planering, grad av lättskötthet och utrustning med moderna bekvämligheter. På några punkter ger bostadsräkningen underlag för jämförelser. Sålunda är lägenhetsbeståndets åldersstruktur ungefär densamma i Norrland som i övriga Sverige. Av lägenheterna i Norrland är dock en något mindre andel byggd under 1930-talet och en något större andel byggd under 1950-talet. Nära 40 procent av Norrlands lägenhetsbestånd är byggt under efterkrigstiden. Andelen för övriga landet är något lägre.

Lägenhetsbeståndets utrustning med olika bekvämligheter redovisas i tabell 5. Som synes ligger procentandelarna för hela Norrland något under procentandelarna för övriga Sverige. Den största differensen gäller förekomsten av eget bad- eller duschrum. 47 procent av bostäderna i Norrland och 55 procent av bostäderna i övriga Sverige var år 1960 försedda med denna viktiga bekvämlighet.

Inom Norrland hade Jämtlands län genomgående de lägsta andelarna av bostadsbeståndet utrustat med de redovisade moderniteterna. De fyra andra länen hade ungefär samma andelar för vatten- och avlopp. Ifråga om centralvärme, wc och bad- eller duschrum var lägenheterna i Norrbottens och Västerbottens län bäst utrustade. I dessa två län är också cirka halva lägenhetsbeståndet byggt under efterkrigstiden.

När det slutligen gäller bostädernas storlek visar det sig, att beståndet i Norrland har ungefär samma struktur som beståndet i övriga Sverige. År 1960 var fördelningen cirka 25 procent enrumslägenheter med eller utan kök, cirka 30 procent tvårumslägenheter, cirka 25 procent trerumslägenheter och cirka 20 procent lägenheter med fyra eller flera rum. Variationerna mellan de fem norrlandslänen var ganska små. Nu är det emellertid att observera, att hushållen är olika stora i olika delar av landet. Det i detta sammanhang intressanta är ju bostadsutrymmet satt i relation till antalet boende, dvs. vad som brukar kallas boendetäthet.

TABELL 5. *Lägenhetsbeståndets utrustning med olika bekvämligheter år 1960*

Område		Procentuell andel lägenheter med				
		Vatten- ledning	Avlopp	Central- värme	Eget wc	Eget bad el. dusch- rum
Gävleborgs	län	88	89	66	64	45
Västernorrlands	„	90	90	66	67	43
Jämtlands	„	80	82	59	57	42
Västerbottens	„	89	91	80	73	51
Norrbottens	„	86	87	81	76	53
Norrländ		87	88	71	68	47
Övriga Sverige		90	90	75	70	55

Källa: SOS: 1960 års bostadsräkning.

Om boendetätheten mätes som antalet boende per 100 rumsenheter är den större i Norrland än i övriga Sverige. Såsom rumsenhet räknas därvid såväl rum som kök. I Norrland gick det 88 personer på 100 rumsenheter år 1960. Motsvarande siffra för övriga Sverige var 79. Detta betyder med andra ord att tillgången på bostadsutrymme per capita var lägre i Norrland än i övriga Sverige.

I Norrland är boendetätheten större på landsbygden än i städer och köpingar. För riket i övrigt är förhållandet det motsatta. Betraktas norrlandslänen var för sig framträder två intressanta omständigheter. För det första har samtliga norrlandslän en större boendetäthet än genomsnittet för övriga Sverige. För det andra ökar boendetätheten från söder till norr. På 100 rumsenheter fanns det i Gävleborgs län 86 och i Norrbottens län 101 personer år 1960.

Sammanfattningsvis kan sägas, att bostadsbeståndet i Norrland i stort sett inte tycks skilja sig nämnvärt från bostadsbeståndet i övriga Sverige. När det gäller utrustningen med olika bekvämligheter har dock Jämtlands län klart lägre värden än riksgenomsnittet. Det förtjänar påpekas, att detsamma även gäller Kronobergs-, Kalmar och Gotlands län. Den större boendetätheten i Norrland beror i stor utsträckning på att hushållen där är barnrikare än i övriga Sverige. I ordning från norr till söder

har de fem norrlandslänen den största andelen barn av rikets samtliga län. En fortsatt minskning av nativiteten i Norrland kommer att betyda mycket för att minska boendetätheten.

Vad slutligen beträffar bränsle- och lysekostnaderna är dessa mycket svåra att beräkna. 1958 års levnadskostnadsundersökning sårredovisar bara de direkta bränsleutgifterna för villaägare respektive hushåll, som hyr lägenheter utan centralvärme. För de hushåll, som bor i förhyrda lägenheter med centralvärme, inkluderas bränslekostnaderna i hyran. Att norrlandshushållen enligt levnadskostnadsundersökningen har högre bränsleutgifter än hushållen i övriga Sverige beror alltså inte bara på klimatet. I samma riktning verkar det förhållandet, att Norrland har relativt fler egnahem och lägenheter utan centralvärme. — Det finns emellertid en annan källa, som kan ge underlag för en allmän bedömning, nämligen den bostadsundersökning, som ligger till grund för beräkningen av bränsleposten i konsumentprisindex. En mycket grov överslagsjämförelse mellan hyreslägenheterna i Norrland och övriga landet pekar på att bränslekostnaderna för en medelstor lägenhet tycks ligga ungefär en tredjedel högre i Norrland. De lokala variationerna inom Norrland framstår som betydande. Med reservation för det ytterst bristfälliga underlaget är de årliga bränsle- och lysekostnaderna per hushåll gissningsvis knappast mer än en hundralapp högre i Norrland än i övriga Sverige.

Beklädnad

Det är svårt att ställa några hypoteser om storleken av norrlandshushållens beklädnadsköp. Tvärtemot vad många tror bör inte Norrlands låga urbaniseringsgrad betyda något. De svenska undersökningar, som gjorts av textilkonsumtionen, ger inte stöd för tesen, att folket på landsbygden relativt sett skulle lägga ut mindre pengar på kläder än tätortsborna. En faktor som kanske spelar en viss roll för att stimulera klädköpen i Norrland är åldersstrukturen. Befolkningspyramiden har en smula bredare bas i Norrland än i övriga Sverige och ungdomar har särskilt stora klädotgifter.

Det kan sägas, att enligt "utvecklingsteorien" bör klädköpen i Norr-

land vara låga på grund av hemsömnadens utbredning. Norrlandshushållen tänkes alltså köpa mer garner och tyger och mindre konfektion än hushållen i övriga Sverige. "Utvecklingsteorien" säger alltså inget om skillnader i den reala beklädnadskonsumtionen. Den uttalar sig bara om de nominella utgifterna, som menas bli lägre som följd av att en stor del av förädlingsarbetet sker i hemmen. Ett sådant resonemang stöds delvis av tillgängliga fakta. Hemsömnad är uppenbarligen en vanlig utväg att hålla utgifterna nere. Men därmed är inte sagt att "utvecklingsteoriens" konklusioner om Norrland behöver stämma. Hemsömnad är nämligen inte bara vanlig i kretsar som hyllar traditionella husmorsdygder och/eller behöver vända på slantarna. Den är också utbredd bland mer flärdfulla konsumenter, som ligger på inkomstskalans övre hälft. För dem är det fråga om ett sätt att i konfektionens tidevarv differentiera sitt klädbestånd och ge det en mer personlig prägel.

Det stora frågetecknet är klimatets inflytande på klädköpen. Inga speciella undersökningar har gjorts av förhållandena i Sverige. Om man jämför beklädnadskonsumtionen i länder med olika klimat kan förefintliga skillnader i beklädnadsutgiftens storlek förklaras utan att klimattedifferenser behöver tillgripas som förklaringsfaktor. Däremot spelar klimatet in ifråga om utgifternas fördelning på olika plagg. Det är därför inte orimligt att anta, att norrlandshushållen åtminstone för vissa klädespersedlar har högre utgifter än hushållen i övriga Sverige. Det skulle t. ex. vara överrockar, kappor, skinnkläder, huvudbonader och skor. Däremot är det inte givet, att man i Norrland har högre utgifter för pälsvaror än i landets mer tempererade delar. Pälsar används som bekant inte bara som skydd mot kölden utan även "til Lyst".

Vad säger nu statistiken om norrlänningarnas beklädnadskonsumtion? Liksom för så många andra varugrupper är 1958 års levnadskostnadsundersökning den enda källan. Enligt denna hade hushållen i Norrland i genomsnitt praktiskt taget samma beklädnadsutgift som hushållen i övriga Sverige; 1 307 gentemot 1 300 kronor. Materialet antyder, att barnhushållen i Norrland hade något lägre klädutgifter än hushållen i övriga Sverige, men att detta neutraliserades av ett omvänt förhållande för hushållen utan barn.

Inga större regionala olikheter fanns ifråga om utgifternas fördelning på olika plaggtyper. För kostymer, dräkter, klänningar, underkläder, strumpor, pälsar, skinnkläder och huvudbonader var utgifterna per hushåll desamma. I Norrland spenderades mindre på ytterrockar och kappor och något mer på skor, tyger och garner än i övriga Sverige. För de tre sistnämnda artiklarna är dock differenserna inte större än att de kan vara ett slumpens verk. Medelhushållet i övriga Sverige lade därtill ut mer pengar på skjortor och blusar samt betalade mer till skräddaren än medelhushållet i Norrland.

Det förhållandet att norrlänningarna i genomsnitt lägger ut mindre pengar på ytterkläder än folket i södra Sverige kan synas förvånande. Lekmannen tror gärna spontant, att ju kallare klimatet är, desto större blir behovet av ytterkläder. Det har inte gjorts några speciella studier av frågan. Vi vet alltså inte om norrlänningarna köper fler — ehuru *billigare* plagg än sörlänningarna. De fackmän på textilområdet, som jag intervjuat, har emellertid i samtliga fall vitsordat, att det stämmer med deras erfarenheter, att man i Norrland inte använder överrockar och kappor i samma utsträckning som i övriga Sverige. Det försök till förklaring, som oftast lanserats, utgår från skillnaderna i luftfuktighet och nederbörd. I södra Sveriges kustområden är vintern regnig och blåsig, vilket menas öka behovet av skyddande ytterplagg. I Norrland, med dess torrare klimat sägs befolkningen i större utsträckning gå klädd i kavajer och jackor vid vistelse utomhus. Kylan — som på grund av den lägre luftfuktigheten märks mindre än temperaturdifferensen ger anledning förmoda — bemästras genom varmare underkläder och tröjor.

Recreation

Begreppet rekreationskonsumtion är mycket vidsträckt. På praktiskt taget alla konsumtionsområden finns inslag av recreation. Restaurangbesök samt köp av sprit, vin, bakverk, godsaker, fritidskläder och fordon tjänar ofta rekreationsändamål. De traditionella rekreationsutgifterna för kultur, nöjen, hobbyverksamhet o. d. är alltså bara en del av den konsumtion som hör samman med fritid och avkoppling.

Det finns ingen uppenbar anledning förmoda, att norrlänningarnas

samlade rekreationsutgifter skall avvika från vad som gäller i övriga Sverige. Däremot kan man tänka sig flera skäl till att norrlänningarnas fritidsvanor företer vissa särdrag. Särskilt stor roll bör "utbudsförhållandena" spela.

På kulturområdet kan som exempel nämnas att det inte finns någon fast teaterensemble i Norrland. Utöver de föreställningar, som Uppsala Stadsteater ger i Gävle förekommer endast turnéteater. Gävleborgs orkesterförening är landets nordligaste. I förening med en gles bosättning har Norrland i förhållande till folkmängden något färre bokaffärer än övriga Sverige. Av de 307 bokaffärer med fullt sortiment (A-kommissionärer) som fanns 1963 var 41 belägna i Norrland. Norrland har inte heller tillgång till den kulturaktivitet i form av diskussioner, föredrag och kurser som regelbundet uppstår kring ett universitet. Den bristen kommer dock att repareras, eftersom Umeå håller på att bli ett akademiskt lärosäte.

Norrlands natur och klimat bör stimulera till vissa former av friluftsliv och vintersport. Förutsättningarna är gynnsamma för fiske, jakt och skidåkning, medan det i allmänhet är sämre med badmöjligheterna. Man kan också tänka sig, att den glesare bebyggelsen och de längre vintrarna i förening med bristen på kulturcentra stimulerar norrlänningarna att utnyttja massmedia under fritiden. Populärtidningar, radio och TV bör framstå som särskilt attraktiva media, därför att den underhållning de ger kan "konsumeras" i hemmet.

Nedan presenteras en del siffermaterial för olika rekreationsalternativ. Utöver tidningsköpen är statistiken tyvärr mycket mager. När det gäller kulturaktiviteterna hänvisas dessutom till Boalts uppsats i denna bok.

Tidningar. Tidningsköpen är starkt beroende av distributionsförhållandena. I Sverige märks detta på lösnummerköpen av dagstidningar, som är avsevärt lägre på landsbygden än i tätorterna. För prenummererade dagstidningar har distributionen inte varit så mycket sämre på landsbygden, att detta satt några märkbara spår i statistiken. Populärtidningarna, som i allmänhet utkommer en gång per vecka, säljs i stor utsträckning via lanthandelsbutiker och kiosker. Hushållen på landsbyg-

den har också köpt populärpress i ungefär samma utsträckning som tätortshushållen. — I den mån det köps mindre tidningar i Norrland än i övriga Sverige, så skulle det alltså gälla dagspress.

Enligt upplagestatistiken köps det emellertid relativt sett lika många tidningsexemplar i Norrland som i övriga Sverige. Därav är ungefär 2/3 landsortspress och 1/3 storstadspress. Speciellt de stockholmska eftermiddagstidningarna har lyckats muta in den norrländska marknaden.

När det gäller populärpressen måste den varierande TV-tätheten beaktas. Det har nämligen visat sig, att åtminstone under introduktions-skedet finns tendenser, att television något hämmar populärpressköpen. Även med hänsyn till televisionens senare ankomst till Norrland är det uppenbart, att det köps relativt fler populärtidningar där än i övriga Sverige. Särskilt i de två nordligaste länen är differensen påtaglig. Räk-nat per hushåll har det under senare år köpts 10—15 procent fler exemplar populärtidningar i Norrland än i övriga Sverige. En del popu-lärtidningar kan karakteriseras som familjetidningar, medan andra är inriktade på enskilda familjemedlemmar. Det finns ju tonårstidningar, damtidningar, etc. Detta betyder, att populärtidningarna i mindre grad än dagstidningarna blir familjens kollektiva egendom. Man har också funnit, att vid i övrigt lika omständigheter varierar antalet köpta popu-lärtidningar positivt med familjestorleken. Men även om man betraktar individen som konsumentenhet och jämför per capitasiffror köps det relativt sett fler exemplar populärpress i Norrland än i övriga Sverige.

Populärtidningarna är genomgående rikstidningar. Detta betyder nat-URLIGTvis inte att de är jämnt spridda över hela landet. I Norrland köps det sålunda särskilt många exemplar av Hela Världen, Lektor, Svenska Journalen-Hemmet och Familjen samt Säningsmannen. Däremot köps det förhållandevis få exemplar av Idun-Veckojournalen, Röster i Radio och Svensk Damtidning. Norrlänningarnas val av populärpress har en märkbar dragning mot tidningar av det enkla och okonstlade slaget, vil-ket framstår som en naturlig effekt av den mindre urbaniserade miljön.

Annan rekreation. Antagandet att norrlänningarna är särskilt radio-och televisionssinnade motsägs inte av licensstatistiken. Andelen hushåll

med radio är högre i Norrland än i övriga Sverige. Och trots att televisionssändarnätet först på senare tid kommit att täcka samtliga Norrlands större befolkningscentra är TV-tätheten något större i Norrland. Redan vid årsskiftet 1962/63 gick det 59 TV-licenser på 100 hushåll i Norrland. Motsvarande siffra för övriga Sverige var 57.

Televisionens introduktion har gått mycket snabbt i Norrland. I stockholmsområdet dröjde det drygt fem år efter sändningarnas start innan 60 procent av hushållen hade TV. Knappt tre år efter det Gästrikland hade fått ordentliga mottagningsmöjligheter hade 60 procent av hushållen löst TV-licens. Ju längre norrut sändarnätet byggts ut, desto snabbare har introduktionen förlöpt. Härnösandsområdet, Skellefteå med inland och Piteå med omnejd nådde andelen 60 procent på två år. I Norrbottens län dröjde det knappt ett år innan denna täckning erhöles. — Såvitt man kan bedöma är det här inte fråga om några speciella norrlandsreaktioner. Erfarenheten visar nämligen att ju längre en marknad får ”vänta” på en ny vara, desto snabbare går introduktionen.

I fråga om konventionella nöjesutgifter, t. ex. köp av biljetter till filmföreställningar och idrottsevenemang, visar inte levnadskostnadsundersökningen några skillnader mellan Norrland och övriga Sverige. Däremot hade år 1958 det genomsnittliga norrlandshushållet påtagligt större utgifter för en varugrupp som omfattade mopeder, cyklar, båtar, sportartiklar, foto och leksaker. Tyvärr är det inte känt vilka enskilda varor inom gruppen, som norrlänningarna köpte i särskilt hög grad. Norrlandshushållen hade därtill bara en tredjedel så stora sommarstugeutgifter som hushållen i övriga Sverige.

Resor

Mycket talar för att de som bor i Norrland har höga reseutgifter. Norrlänningarna har i allmänhet längre väg till butiker och allmänna inrättningar än befolkningen i övriga Sverige. Man får dock akta sig för förhastade slutsatser. Den som har att övervinna långa avstånd kanske planerar sitt resande särskilt väl. Vidare har Norrland inga stora städer med omfattande lokaltrafik av resande till och från arbetet. Därtill kommer att utbudet av transporttjänster ”skapar” efterfrågan. En ut-

byggnad av kommunikationsnätet i form av fler järnvägar och vägar samt tätare turer på kollektiva transportmedel gör det möjligt att realisera en latent efterfrågan. Alldenstund Norrland har mindre kollektiva transportmöjligheter än övriga Sverige bör som en följd därav norrlänningarna — andra förhållanden obeaktade — resa mindre än sörslänningarna.

Trots ämnets betydelse får resekonsumtionen här en summarisk behandling. Privatbilismen redovisas nämligen utförligt i Kritz uppsats om transportförhållandena i Norrland. I fråga om de kollektiva trafikmedlen finns vissa uppgifter om resandet i Norrland. Det går dock inte att separera norrlänningarnas privata resor.

Kollektiva färdmedel. Enligt levnadskostnadsundersökningen uppgick utgifterna för resor med kollektiva färdmedel till i genomsnitt cirka 325 kronor per hushåll i Norrland mot 380 kronor per hushåll i övriga Sverige. Utgifternas relativa fördelning på resetyper var olika. För norrlandshushållen avsåg 55 procent lokalresor, 35 procent längre inrikes resor och 10 procent utrikes resor. Med lokalresor förstås sådant som resor till och från arbetet samt resor till närmaste tätort. För hushållen i övriga Sverige avsåg 60 procent lokalresor, drygt 20 procent längre inrikes resor och knappt 20 procent utrikes resor.

Motorfordon. Andelen hushåll med bil är ungefär densamma i Norrland som i övriga Sverige. I stort sett är biltätheten i Norrland densamma på landsbygden som i tätorterna. Kritz påpekar, att resor mellan större orter inom Norrland blir förhållandevis tidskrävande med kollektiva transportmedel. Han menar att detta förhållande gör långa bilresor till ett attraktivare alternativ i Norrland än i övriga Sverige.

Levnadskostnadsundersökningen motsäger inte tesen, att brister i kollektiva transportmöjligheter i Norrland stimulerat bilåkandet. År 1958 var det genomsnittliga norrlandshushållets driftsutgifter för motorfordon 630 kronor. I övriga Sverige var summan cirka 415 kronor, dvs. mer än 200 kronor lägre. Kritz diskuterar utförligt förekomsten av lokala prisdifferenser. Hans slutsats är, att i de i driftskostnadsavseende sämst ställda delarna av Norrland är det vid samma körsträcka 5—10 procent dyrare att ha bil än i övriga delar av landet. Det finns också

tecken som tyder på att bilarna i genomsnitt är något större — och följaktligen dyrare i drift — i Norrland än i övriga Sverige. Men trots allt torde norrlandsbilisternas högre driftsutgifter till största delen bero på att de kör mera. Man kan naturligtvis inte heller utesluta möjligheten, att ett statistiskt slumpfel fjärrmat urvalsundersökningens värde från det sanna.

Övrigt

De konsumtionsgrupper, som hittills behandlats, omfattar ungefär 80 procent av den totala privata konsumtionen. På basis av levnadskostnadsundersökningen ges i detta avsnitt en bild av läget år 1958 för de återstående 20 procenten.

Resultaten sammanfattas i tabell 6. Rubriken *hemutrustning* täcker möbler, hushållsmaskiner, armatur, husgeråd, färger, hushållstextilier o. d. Gruppen *kroppsvård och hygien* omfattar bl. a. sjukvård, läkemedel, toalettartiklar, rengöringsmedel och tvättavgifter. *Telefon och porto* innesluter även frakter och telegram. Gruppen *diverse* är slutligen en restgrupp, som bland mycket annat innehåller klockor, smycken, väskor, hemhjälp, blommor, lotteri, pensioner, försäkringar, föreningsavgifter och gåvor.

De små skillnader mellan Norrland och övriga Sverige, som tabellen visar, är inte i något fall så framträdande, att de med säkerhet återger en bestämd tendens. Med denna reservation som bakgrund kan det noteras, att det genomsnittliga norrlandshushållets något lägre utgifter för kroppsvård och hygien helt beror på lägre sjukvårdskostnader. Om det inte skulle vara följderna av ett rent slumpfel eller något annat statistiskt fenomen, uppkommer frågan, om norrlänningarna är friskare än sörlänningarna. Eller det kanske är så, att de som bor i Norrland har låga sjukvårdskostnader därför att det är så besvärligt för dem att komma till läkare? År 1960 hade sålunda den genomsnittlige norrlandsläkaren *dubbelt* så stort patientunderlag som kollegan i övriga Sverige. Till detta kommer de längre avstånden i Norrland. — Statistiken över de allmänna sjukvårdsverksamhetens visar, att per medlem är utgifterna för sjukpenning och läkarvård avsevärt större i de stora städerna än i

TABELL 6. Några konsumtionsgrupper. Utgift per hushåll år 1958

Konsumtionsgrupp	Norrland	Övriga Sverige
Hemutrustning	573	560
Kroppsvård och hygien	538	592
Telefon och porto	770	809
Diverse	913	1 020

Källa: SOS: Hushållens konsumtion år 1958.

de mindre urbaniserade delarna av landet. Förhållandet är omvänt för reseutgifterna i samband med sjukdom. I Norrland är utgifterna per sjukkasemedlem lägre för läkarvård men högre för resor än i övriga Sverige exklusive storstäderna. I fråga om utgifterna för sjukpenning kan man knappast tala om någon speciell norrländsk tendens. Skulle sjukkasestatistiken hårddras för ett vagt omdöme, vore det följande: norrlänningarna är troligen ungefär lika friska (eller sjuka) som övriga svenskar, men då de har längre väg till läkare gör de färre läkarbesök än övriga svenskar.

Utgifterna för telefon och porto var i genomsnitt desamma i Norrland och övriga Sverige, vilket kan synas en smula förvånande. Inom diversegruppen var utgifterna för hemhjälp något större i Norrland än i övriga Sverige. Detta kan vara en följd av att den unga kvinnliga arbetskraften har fler alternativa sysselsättningsmöjligheter söderut. Slutligen kan nämnas, att norrlandshushållen hade lägre utgifter för pensionsavgifter, försäkringar och föreningsavgifter. Detta går väl i linje med olikheterna i näringsstruktur. Jordbrukare och andra företagare har nämligen låga utgifter av denna typ.

Sammanfattning

Nu återstår den svåra uppgiften att söka sammanfatta iakttagelserna från de olika konsumtionsområdena. Finns det några genomgående tendenser, som sammanfaller med en eller flera av de hypoteser, vilka tidigare lanserats? Det är därvid att märka, att en fullständig prövning av "hypoteserna" kräver en för detta ändamål speciellt utformad fältun-

dersökning. Om här refererade iakttagelser sammanfaller med vad man enligt olika "hypoteser" kan vänta, är detta naturligtvis inget "bevis" för att ett orsaksförhållande existerar.

"*Klimathypotesen*". Norrlandshushållen köper i förhållande till hushållen i övriga landet mindre av färska vegetabilier, vilket delvis kan vara betingat av klimatet. I Norrland röks relativt sett färre cigaretter men förbrukas mer tuggtobak och snus än i övriga Sverige. Det är inte otänkbart, att klimatet spelar en viss roll för tobaksvanorna i Norrland.

När det gäller effekterna av kylan betyder den ökade energiförbrukningen mest. Norrland har större åtgång än landet i övrigt av kaloririk mat, bränsle för bostäder och drivmedel för fordon. Hur beklädnadsköpen påverkas är svårt att bestämma. Vissa tecken tyder på att man i Norrland har en del speciella klädvanor. Sålunda köps mindre av ytterrockar och kappor i Norrland än i Syd- och Mellansverige.

"*Avståndshypotesen*". Norrlänningarna har större utgifter för långa resor men mindre utgifter för korta resor än de, som bor i övriga landet. Särskilt långt har norrlänningarna till systembolagets butiker, vilket säkert bidrar till deras förhållandevis låga utgifter för alkoholhaltiga drycker. Tyvärr finns inget material, som belyser huruvida konsumtionen av s. k. impulsköpsvaror såsom sötsaker och konditorivaror på grund av färre butiksbesök är speciellt låga i Norrland. Det är möjligt, att de långa avstånden till underhållning utom hemmet gjort norrlänningarna extra massmediasinnade.

"*Utvecklingshypotesen*". I ett viktigt avseende får "utvecklingshypotesen" inget stöd. Den totala konsumtionen per capita är av ungefär samma storlek i Norrland som i övriga Sverige. Man vet dock mycket litet om de lokala variationerna inom Norrland. I ganska många fall ter sig dock det genomsnittliga norrlandshushållets konsumtionsstruktur en smula "föråldrad". Såsom exempel kan nämnas, att för norrlandshushållen är betydelsen av konsumtion *in natura* större än i övriga Sverige. Det finns vidare en rad varor som köps mer i Norrland än i övriga landet, nämligen mjöl, gryn, tuggtobak, snus, tidningen Säningsmannen, tyger och garner. Den mesta "konservatismen" framstår emellertid som en följd Norrlands speciella yrkesstruktur och låga urbaniseringsgrad. Där-

vid är att märka, att jordbrukare och andra kroppsarbetare i Norrland i allmänhet verkar under andra yttre betingelser än kollegerna i Syd- och Mellansverige.

En brasklapp är här på sin plats. Eftersom det statistiska underlaget inte tillåter några numeriskt exakta kalkyler, går det inte att bestämma huruvida Norrlands konsumtionsstruktur på vissa punkter eventuellt är något mer "föråldrad" än vad som följer av ekonomiska, demografiska och andra yttre förhållanden. Eller med andra ord, om norrlänningarnas preferenser eller tycke och smak skiljer sig från övriga svenskers i konservativ riktning. Ja, bilismens, televisionens och de stockholmska eftermiddagstidningarnas snabba genombrott tyder snarare på att norrlandskonsumenter i vissa hänseenden har en "progressiv" läggning. Få län i södra Sverige har lika hög andel lägenheter med centralvärme och wc som Västerbottens och Norrbottens län, vilket inte heller stöder några teorier om norrlänningarna som ett ur konsumtionssynpunkt konservativt släkte.

Till slut bör sägas ifrån, att ovanstående redogörelse endast beskriver det faktiska tillståndet. Skall den sättas in i välfärdssammanhang är det nödvändigt att också veta hur man i Norrland upplever och värderar sin konsumtionsnivå. Det är ju inte själva företeelsen, utan människornas subjektiva uppfattning om denna, som bestämmer deras attityder och handlande. — I detta sammanhang finns anledning påminna om, att den privata konsumtionen bara är en del av det komplexa begreppet levnadsstandard eller levnadsnivå. Andra viktiga sidor är t. ex. personlig frihet, sysselsättning, arbetstid, trygghet och hälsa.

Källor

Som ovan anmärkts finns det ingen speciell litteratur om konsumtionsstrukturen i Norrland. Föreliggande uppsats bygger därför på material som samlats från olika håll. Muntliga upplysningar och opublicerat material har erhållits av tjänstemän vid följande institutioner: Industriens Utredningsinstitut, Försvarets Forskningsanstalt, Nya Systembolaget, Skolöverstyrelsen, Socialstyrelsen, Statistiska Centralbyrån, Svenska Bokförläggareföreningen, Svenska Tobaksaktiebolaget, Textilforskningsinstitutet och AB Tidningsstatistik.

Särskilt för denna uppsats har utförts en specialbearbetning av 1958 års levnadskostnadsundersökning.

Bland de publicerade källorna märkes:

SOS: Allmänna sjukkassor

SOS: Hushållens konsumtion år 1958

SOS: 1960 års folk- och bostadsräkning

SOS: Skattetaxeringarna

Offentliga handlingar rörande 1951 års dyrortsundersökning

Pris- och kartellnämndens offentliga redogörelser för regionala prisundersökningar

G. Albinsson, Svensk populärpress, Stockholm 1962

Levnadskostnaderna i Norrland, utgiven av Industriens Utredningsinstitut, Stockholm 1943

TV i Sverige — halvårs- och kvartalsrapporter från Industriens Utredningsinstitut för perioden 1959—62.

Å. Sundström—J. Ekström, Dryckeskonsumtionen i Sverige, Stockholm 1962

Det norrländska kulturproblemet

Av GUNNAR BOALT

Det norrländska kulturproblemet

Norrlands författare, målare och tonsättare brukar ofta flytta söderut och går därmed förlorade för det norrländska kulturlivet. De går dock knappast förlorade för riket och de kanske själva vinner på omplanteringen. Om man emellertid uppfattar kultur som en medborgerlig rättighet eller social förmån, som samhället skall tillhandahålla, avpassad efter lokala traditioner och intressen, då skall tydligen kulturpolitiken även tillgodose lokala kulturhärder och erbjuda rimliga villkor åt dem för att hålla dem vid god vigör. Men hur stor andel skall detta lokala kulturprogram få av kulturkakan i jämförelse med riksprogrammet och våra internationella insatser? Och hur mycket kan gå till dessa ändamål när det finns så många andra berättigade krav att ta hänsyn till?

Vi kommer tydligen inte fram på denna väg; kanske inte på någon annan heller. Sociologerna kan knappast göra mer än tillhandahålla teoretiska betraktelsesätt och servera en eller annan tabell. Vi måste emellertid göra klart för oss att vid teoretiserandet ser vi bort från en rad omständigheter som inte passar våra synpunkter. Om vi väljer andra teoretiska utgångspunkter blir bilden helt annorlunda. Och tabellerna kan i regel tolkas på många sätt. Det här inlägget får därför stå för min egen räkning.

Vad skall vi mena med kulturliv?

Sociologer intresserar sig framför allt för samspelet inom och mellan grupper. Från den utgångspunkten ligger det nära till hands att uppfatta kulturlivet som ett skapande, en produktion, av kulturgods i vissa grupper, som en distribution av kulturgods genom utställningar, press, radio, TV, film och böcker genom andra grupper och slutligen som en konsumtion, individuellt eller i grupp. Men vi måste genast säga ifrån att den bilden är dålig. Vi tar upp några svagheter i den:

För det första är det svårt att avgränsa kulturell produktion från distribution och konsumtion. En tidningsartikel om ett vernissage kan ju vara både kulturgods och ett led i distributionen, en bra affisch för en utställning likaså. Distribution och konsumtion går också över i varann. Vi läser och "följer med" i massmedia bland annat för att i vår tur kunna föra kulturfacklan vidare.

För det andra skulle vi få svårt att hålla i sär kulturproducenter, distributörer och konsumenter även om vi lyckats skilja dessa tre processer åt. En skapande konstnär skapar inte hela tiden och behöver inte avhålla sig från att sprida sitt eget eller andras kulturgods, ej heller från att avnjuta det. Vi får nöja oss med att tala om grupper som *kan* skapa kulturgods och grupper som *kan* distribuera det. Konsumera kultur kan alla — åtminstone i någon form.

För det tredje skiljer vi här mellan kulturgods och något annat, låt oss kalla det vardagsvara. I verkligheten finns det naturligtvis alla mellanformer. Bedömare och framför allt grupper av bedömare brukar vidare avvika rätt avsevärt från varann när det gäller att uppskatta det kulturella värdet av en prestation.

För det fjärde har vi lämnat öppet vilka beteenden vi skall beteckna som kulturgods. Vi kan röra oss med tämligen snäva definitioner och ta med endast kvalificerade insatser inom konst och vetenskap eller vi kan vidga ramen till att omfatta även insatser på andra betydelsefulla fält, undervisning, folkbildning, förvaltning etc.

Trots dessa svagheter håller vi fast vid vår ursprungliga bild. Skapandet av kulturgods blir visserligen svårt att beskriva och inte lätt att belysa med tabeller. Vi får nöja oss med att diskutera den sidan av

problemet i allmänna ordalag. Distribution och konsumtion kan vi där-
emot belysa med hjälp av gängse sociologiska teorier för kontakt och
samspel. Vi kan även få fram enkla sammanställningar i tabellform som
dock säger något om dessa sidor av kulturlivet. Vi har ju inte kunnat
precisera vad vi skall mena med kulturgods. En vettig diskussion av det
definitionsproblemet kräver mer tid och utrymme än vi har råd med
här. Vi får då i stället försöka hålla oss till vad vi tror att folk brukar
tänka på när de talar om kulturlivet. Det material vi anför ger dock en
första avgränsning av begreppet även om många viktiga sidor av kul-
turlivet inte kommit med därför att de är svåra att belysa. Låt oss då se
vad vi kan komma åt.

Den kulturella insatsen blir svår att få grepp om, utövarna är lättare
att komma åt. Vi kan avgränsa dem med hjälp av medlemsmatriklar för
t. ex. Svenska Författareföreningen eller med hjälp av Vem är det.
Andra grupper som lärare, journalister, läkare, präster, domare, advo-
kater etc. bör kanske snarare räknas till de kvalificerade kulturdistri-
börerna eller konsumenterna. Boklånen, bibliotekens bokbestånd, antalet
museibesökande, museernas utställningsytor, antalet teaterplatser och
antalet teaterbesök, spaltcentimeter kulturartiklar i de dagliga tidning-
arna, antalet medlemmar i föreläsningsföreningar och studiecirklar ger
också data om distributionen och om vissa konsumentgrupper. Men när
det gäller själva konsumtionsprocessen kan sociologen bara ruska på
huvudet. Han kan visserligen tänka sig att ta reda på hur mycket pengar
eller hur lång tid vederbörande ägnar kulturgodset eller mäta kulturella
intressen men då måste han ta till intervjuer med representativa stick-
prov — och bestämma sig för vad han skall mena med kulturgods och
kulturella intressen.

Nationellt kulturliv och norrländskt

Vi är stolta över det nationellt särpräglade i vårt kulturliv samtidigt
som vi inte bara finner det självklart utan även värdefullt att våra kul-
turpersonligheter för sin inspiration, sina formexperiment och sina vär-
deringar står i starkt beroende av den internationella utvecklingen. Vi
väntar oss att vårt kulturliv snabbt skall fånga upp de nya strömning-

arna och nya namnen men samtidigt inte bara tillägna sig detta stoff utan även skapa avvikande, originella verk som förmår hävda sig internationellt. Vi vill att vår andes stämma skall bli hörd i världen.

Västerlandets kulturliv består av ett växelspel mellan stora skapande grupper, ett växelspel där verk och insatser bedöms, sovras, godtas, integreras och nyskas. De nationella olikheterna tenderar därmed att bli utjämnade samtidigt som nya skillnader utbildas. Vi inser dock att våra kulturpersonligheter har svårt att göra sig gällande utomlands. Författarna hindras av språkbarriären, konstnärerna av att de inte kan delta i de stora utställningarna. De kan inte heller få eller hålla personlig kontakt med ledande namn och kritiker. Vetenskapsmännen har lättare att följa med, bevara personkontakterna och skapa sig ett namn tack vare de internationella tidskrifterna, kongresserna och studieresorna. Men alla kontakter går dock så mycket lättare i riktning *från* de stora centra. Deras kulturpersonligheter arbetar därför under gynnsammare villkor.

Det som gäller det svenska kulturlivets svårigheter internationellt gäller i viss mån det provinsiella kulturlivet inom ramen för det svenska. Språkbarriären är borta, avstånden kortare, kontakterna bättre — och sannolikheten att kulturarbetaren flyttar söderut därmed större. Konstnärerna t. ex. är ju beroende av att få ställa ut i Stockholm, Göteborg eller Malmö. En framgång där är det enda som räknas och deras chans att slå igenom stiger, om de själva kan bevaka marknaden. Författarna är kanske mindre beroende av den slags gruppkontakter men desto mer beroende av att umgås med andra som arbetar med litterära formproblem och frågeställningar. Sådana människor är sällsynta. Stora grupper med tillräckligt varierande intressen inom den gemensamma ramen kan knappast uppstå annat än i storstäderna.

Norrland har ingen huvudstad. Kulturarbetarna fördelar sig på många städer och grupperna måste bli små. Men i gengäld faller de lättare i ögonen, röner mer uppskattning men möter också mer motvilja. Det är ju så lätt att sätta dem på plats genom att markera motsättningen mellan småstads- och storstadsanspråk. Vi finner det självklart att det skall finnas höga ämbetsmän och mäktiga industrimän i landsortsstäderna;

men stora konstnärer? Nej, möjligen får de dra sig undan dit för att arbeta eller vila men deras gärning vill vi se knuten till storstaden.

En kulturarbetare, som är fast förankrad i Norrlandsmiljön, delar dess värderingar och når lättare den publiken. Men de värderingarna avviker från de gängse och därför riskerar han mindre förståelse i övrigt. Här kommer dock de norrländska kulturarbetare som hamnat i storstäderna till hjälp. De känner ju bägge sidornas värderingar och kan arbeta som ambassadörer. Om det norrländska kulturlivet skall kunna hävda sig måste det avstå en tillräckligt stor andel av sina kulturarbetare till storstäderna söderut. Och naturligtvis flyttar det kulturarbetare eller blivande kulturarbetare från storstäderna till Norrland även om de är färre.

Storstäderna skall — enligt detta resonemang — ha en större andel kulturarbetare än Norrland och fler av dem skall ha flyttat från Norrland till storstäder än i motsatt riktning. Men hur mycket mindre andel och hur stor flyttningsförlust tål norrlänningarna? Vi kan få någon ledning genom att jämföra Norrland med andra landsdelar en bit från storstäder och universitet. Vi sammanslår t. ex. Västmanland, Dalarna, Värmland och Närke till en landsdel. Östergötland, Småland och Blekinge till en annan, båda landsdelarna ungefär lika folkrika som Norrland.

Kulturarbetarna har ingen gemensam organisation eller medlemsförteckning. För att få någon uppfattning om läget går vi till *Vem är det 1963*, tar ut författare, konstnärer, skådespelare och vetenskapsmän som finns upptagna där och fördelar dem dels efter hemort, dels efter födelseort.

Vem är det kommer till i Stockholm och bär antagligen en viss prägel av storstadens värderingar. Det betyder dock bara att storstäderna får en något för stor andel. Vi har däremot mindre anledning räkna med att Norrland skall bli mer missgynnat än de två landsdelarna vi jämför med.

Vem är det 1963 innehåller 8 900 biografer. Om vi definierar vetenskapsmän som professorer, laboratorer, doktorer med disputationssprov och hedersdoktorer med publicerade böcker får vi 1 984 vetenskapsmän.

Författarna — skriftställarna uppgår till 373 om vi dit för även de redaktörer och journalister som publicerat böcker av icke alltför speciell art. Konstnärerna är en mycket heterogen grupp. För att få gruppen så stor som möjligt har vi dit fört inte bara målare, skulptörer, tonsättare och framstående musici utan även keramiker, textilkonstnärinnor och fotografer. Antalet går då upp till 539. Gruppen skådespelare går upp till 315 och omfattar även operaartister, hovsångare, regissörer och danskonstnärer.

Norrland hade 74 kulturarbetare av dessa fyra kategorier på 1,22 miljoner invånare, Västmanland, Dalarna, Värmland och Närke 89 på 1,07 miljoner, Östergötland, Småland och Blekinge 107 på 1,18 miljoner, Stockholm, Göteborg och Malmö 1 753 på 1,45 miljoner och det övriga Sverige (Uppland, Sörmland, Gotland, Dalsland, Bohuslän, Västergötland, Halland och Skåne) 1 188 kulturarbetare på 2,42 miljoner invånare. Det ligger nära till hands att ange antalet kulturarbetare per miljon invånare. Men borde vi då inte räkna bort åtminstone barn under 15 år eller eventuellt ungdomar under 21? De är för unga för att kunna göra en insats. Räknar vi bort dem, kommer Norrland närmare de två andra avgränsade områdena, eftersom Norrland har relativt hög fruktbarhet. Vi bör möjligen räkna bort även den äldsta åldersgruppen. Men tydligen blir alla sådana här beräkningar vilseledande. Vi föredrar därför att redovisa utgångsmaterialet direkt. Den läsare som vill ha kvoter har ingen svårighet att räkna ut dem själv — på eget ansvar. Storstäderna är emellertid lyckligast lottade och de tre avgränsade områdena alla långt under. Norrland dock lägst.

Det hade vi väntat oss, men vi väntar oss också att Norrland skall skilja sig minst från de två andra när det gäller vetenskapsmän — Umeå universitet bör ju hunnit utjämna något — och författare, skilja sig avsevärt mer när det gäller konstnärer och än mer i fråga om skådespelare.

Vi bygger de hypoteserna på de olika gruppernas möjligheter att hålla kontakt med kulturlivet. Forskarna har ju det vetenskapliga underrättelseväsendet till sitt förfogande. Författarna kan i viss utsträckning komma åt böcker och tidskrifter — och reder sig ibland bra utan.

Konstnärerna däremot är starkt beroende av kontakter med kollegor, kritiker, konstutställningar och konsthandlare. Skådespelarna slutligen är ju bundna till teatersällskapen och scenerna.

Siffermaterialet från *Vem är det* för de olika kategorierna kulturarbetare, fördelade på hemorter, ser ut så här:

	Folkm. milj.	Veten- skapsm.	För- fattare	Konst- närer	Skåde- spelare	Summa
Norrland	1,22	56	13	5	—	74
Västm, Da, Värml, Nä	1,07	57	12	19	1	89
Österg, Smål, Blek	1,18	71	11	19	6	107
Övriga Sverige	2,62	877	108	152	51	1 188
Sthlm, Gbg, Malmö	1,45	923	229	344	257	1 753
Summa	7,54	1 984	373	539	315	3 211

Norrland har mycket riktigt i det närmaste lika många vetenskapsmän och författare som de två jämförelseområdena men färre konstnärer och inga skådespelare. Vi tror att om vi avgränsade kulturarbetarna så att de blev betydligt fler, skulle denna tendens dock stå kvar.

Vem är det anger även vederbörandes födelseort. Vi försöker använda de uppgifterna för att belysa kulturarbetarnas inflyttning till storstäderna:

	Vetenskaps- män	För- fattare	Konst- närer	Skåde- spelare	Summa
Från Norrland	80	26	36	24	166
Från Västm, Da, Värml, Nä	70	20	33	16	139
Från Österg, Smål, Blek	119	21	41	26	207
Från övriga Sverige	334	68	107	71	580
Födda i Sthlm, Gbg, Malmö	320	94	127	120	661
Summa	923	229	344	257	1 753

Tabellen visar att drygt en tredjedel av storstädernas kulturarbetare är födda där men att majoriteten alltså flyttat in från tabellens fyra landområden i ungefärlig proportion till deras invånarantal. Alla fyra kulturkategorierna ger samma bild. Norrland tycks varken vara gynnat

av alltför många ambassadörer eller missgynnat genom alltför stor utflyttning — beroende på hur man vill uttrycka det. Men sedan är det en annan sak, att så få konstnärer och skådespelare stannat kvar i eller flyttat upp till Norrland.

Bilden blir alltså rätt komplicerad. Norrland är i några avseenden jämförbart med andra landsdelar, men eftersatt i andra. Vi har dock hela tiden förenklat vårt problem genom att se kontakt med kulturarbetarna som en medborgerlig rättighet. Men det är även tänkbart att sätta en landsdels kulturliv i relation inte bara till dess befolkningsresurser utan även till dess ekonomiska, sociala och kulturella resurser i övrigt. Vi följer upp den tankegången endast för de kulturella resurserna.

Twåstegshypotesen

Trots avstånden och en viss brist på somliga slag av kulturarbetare tycks Norrland dock sända till storstäderna lika många kulturpersonligheter av skilda slag som de andra landsdelarna. De flesta av dessa utvandrare var naturligtvis inte färdiga när de gav sig i väg men måste dessförinnan ha kommit i kontakt med kulturlivet. Hur skall vi tänka tänka oss denna kontakt? Går den via föreläsningar, utställningar, museer och massmedia eller går den från man till man inom familjens, arbetslivets och organisationernas små intima grupper?

Vi är här inne på ett generellt problem: Hur överförs åsikter och kunskaper? Forskarna har studerat framför allt den politiska åsiktsbildningen. För närvarande dominerar den s. k. *tvåstegshypotesen* den vetenskapliga åsiktsbildningen. Undersökningarna av de amerikanska valrörelserna visade att radio och press påverkade väljarna rätt obetydligt och att de tog vida starkare intryck av vissa medlemmar i de grupper de tillhörde. Men dessa inflytelserika personer tog i sin tur intryck av massmedia. Materialet gick alltså från opinionsledarna i toppen via massmedia till opinionsledarna ute på fältet och från dem till vanliga medborgare, nådde alltså väljarna i två steg.

Opinionsförmedlarna skilde sig på många sätt från de övriga, framför allt hade de i genomsnitt högre utbildning och följde med bättre i mass-

media, prenumererade t. ex. i genomsnitt på fler tidningar och tidskrifter. Svenska undersökningar har gett samma resultat.

De politiska opinionsförmedlarna behöver emellertid inte förmedla opinioner och data om t. ex. idrott, kläder eller kultur. Vi måste räkna med att olika intresseområden utbildar mer eller mindre skilda distributionsnät. Vidare är vissa massmedia, framför allt TV, numera så effektiva att de direkt når en mycket stor del av sin publik. Opinionsförmedlarna snarare samspelar med dessa massmedia än förmedlar dem.

Om vi för in tvåstegshypotesen i vår bild av landsdelarnas kulturliv måste vi dock betona vissa skillnader mellan kulturlivet och det politiska livet:

1. Kulturlivet är mer splittrat och decentraliserat än det politiska livet. Det har ju ingen regering, ingen riksdag, inga partier och inga allmänna val, då alla medborgare anses mer eller mindre skyldiga att ta personlig ställning till de aktuella politiska problemen. Den som vägrar att befatta sig med kulturfrågorna eller intar en orimlig ståndpunkt blir inte stämplad som dålig medborgare. Men framför allt är kulturlivet delat på så många verksamhetsfält med ringa eller ingen beröring sinsemellan. En virusforskare har föga gemensamt med en kärnfysiker eller en språkman. Vad har en romanförfattare, specialiserad på 1700-talets Sverige, gemensamt med en modernistisk målare? Kanske en hel del, men knappast huvudintresset. Kulturarbetarnas specialisering märks tydligast inom vetenskapen men är långt driven även inom konst och litteratur. En kulturdebatt kan engagera många bara om den berör ett övergripande problem — och det mest omfattande gäller ju kulturlivets och kulturarbetarnas mål och villkor.

2. Kulturarbetarnas och de kulturellt intresserades specialisering gör dem så starkt beroende av den personliga kontakten. Hur skall de annars få ta upp just sina problem? Det hjälper ju inte att de försöker formulera problemen så allmängiltiga som möjligt. Och behovet av kontakt är så mycket starkare inom konsten än inom litteraturen. Litteratören kan skriva av sig sitt problem. Det är hans yrke. Vetenskaparen slutligen har ju till sitt förfogande ett utmärkt kommunikationssystem. Men detta behov av personlig kontakt förblir starkt och förstärks av att kulturlivet

även skapar och förstärker kulturarbetarnas behov av att få dessa kontakter med varann.

3. Vi är därmed över i gruppbildningen. Kulturarbetarna bildar — liksom politikerna — en hierarki men för det första är den så mycket lösare byggd, för det andra går den så omärkligt över från kulturpersonligheternas glesa skara för att till sist nå fram till alla och envar. Men däremot måste vi räkna med en välbevakad gräns mellan obildade och bildade, mellan falska och äkta spanjorer, där skillnaden snarare är social än kulturell. Överklass och medelklass sätter värde på att träffa kulturarbetare, lyssna till dem, tala försiktigt till dem och sedan tala om för andra vad de talade om. Och kulturarbetarna lär sig snabbt vad olika samhällsskikt väntar sig av dem och har att bjuda dem. Kulturarbetarna har dock mest utbyte av varann men kommer från alla samhällets skikt, får tillträde till alla skikt och hamnar därför ofta vid sidan av det borgerliga skiktet.

4. Kulturella kontakter i detta högborgerliga skikt präglas starkt av traditionella umgängesformer. Kulturlivet ingår i sällskapslivet. Teaterpremiärer och vernissager har en konstant publik, som går dit även för att träffa varann, som upplever kulturgodset genom varann och för varann. De kulturella och sociala momenten förstärker därigenom varann. På en lägre nivå möter vi samma sak i läsecirkulärna, där man måste läsa de senaste svenska romanerna inte bara därför att de anses bra utan även därför att alla andra läser dem.

5. Ett politiskt område utbildar alltid ett politiskt liv. Nya män träder genast i de avgångnas eller avflyttades ställe. Men det högborgerliga kulturlivet hänger helt på ett tämligen ringa antal människor, på deras begåvning, utbildning, umgängesvana, intresse och insats. Det är inte säkert att de nykomna förmår ersätta de avgångna. och de nya industriorterna blir ofta utan kulturklick trots några behjärtades energiska ansträngningar. Spelar det någon roll? Kanske inte för den svenska kulturens fortbestånd, men däremot för ortens. Den går miste om en trivsfaktor. De nödvändiga akademiska specialister, som flyttar in, anpassar sig nog om de får tillräckligt med arbete och tillräckligt betalt. Men deras fruar och familjer? De har av sin uppfostran fått kulturella an-

språk som snarast stiger med mannens inkomst. Om de får ut för litet, vantrivs de och då mannen med dem. "Kulturorterna" med ett acceptabelt kulturliv — sällskapsliv disponerar därmed en tillgång som de har all anledning att akta.

Men om vi ser bort från detta högborgerliga kulturliv och går över till de andra skikten blir bilden inte mycket annorlunda. De lokala bildningsorganisationerna spelar ungefär samma roll som umgängesgrupperna och är lika beroende av ett litet antal nyckelpersoners duglighet, intresse och insats. Bildningsorganisationerna begagnar sig visserligen mindre av de personliga kontakterna med kulturarbetarna men desto mer av de indirekta kontakterna genom massmedia. Tvåstegshypotesen betonar dock — enligt min åsikt med rätta — att bildningsorganisationerna når längre än till studiecirkelarnas deltagare och att massmedia inte vänder sig till isolerade individer. De stora stegen framåt i vårt kulturliv tas måhända nu av bildningsorganisationernas nyväckta, valhänta ungdomar, för de har möjlighet att inverka på hur arbetsgrupper och familjegrupper reagerar mot massmedias kulturmaterial. Vilka program skall de ta in? Vilka artiklar skall de titta på? Hur skall de ställa sig till kulturgodset? Skall de gå till museet en söndag, fast de varit där med klassen när de gick i skolan för tio år sen?

Vår framställning här ger lätt intrycket att det gapar en djup klyfta mellan de bättre ställdas kulturliv och de andras. En gång var det kanske så. Men nu är klyftan knappast djup och den överbryggas ofta. Det är ju samma kulturpersonligheter och samma kulturgods som hör hemma på båda sidor av den. Det framgår därav att kulturarbetare av alla de slag rekryteras ur alla de skikt om än de höga gynnas.

De kulturella institutionerna

Om vi litar på tvåstegshypotesen har vi tydligen all anledning att söka mäta de kulturella institutionernas styrka i olika landsdelar. Ulla Märta Robertson och Ingrid Forsman har gjort en sammanställning för länen i riket med hjälp av Hvarfner: Museer och arkiv 1958, Svensk biblioteksmatrikel 1955, ABF:s verksamhetsberättelse 1961—62, TBV:s

verksamhetsberättelse 1961—62, Betänkande rörande statsunderstödd teaterverksamhet i landsorten (1960), Riksteaterns anslagsäskande för budgetåret 1964, data från Svenska teatern AB, Väg- och folkparks-karta utgiven av Folkparkernas centralorganisation, Registret över Filmägarnas kontrollförening, uppgifter från Sveriges radio- och TV:s datacentral och från Televerkets datacentral.

Ulla Märta Robertson och Ingrid Forsman ger i regel siffror för länen, men inte för Göteborg och Malmö för sig. Stockholm får därför ensam representera storstäderna i detta material, medan Göteborg och Malmö går in i den stora restgruppen. Vi behandlar deras material under fyra rubriker. 1. Museer, arkiv och bibliotek. 2. Teatrar, folkparker och biografier. 3. Gymnasier och studiecirklar. 4. Radio- och TV-licenser. Som en femte rubrik behandlar vi dagstidningarnas kultursidor.

1. *Museer, arkiv och bibliotek.* Hvarfner indelade museerna i tre grupper:

- A. De åtta riksmuseerna, alla i Stockholm
- B. Museer och arkiv med större samlingar, 198 institutioner
- C. Hembygdsföreningar och bygdemuseer, 905 institutioner

Svensk biblioteksmatrikel delade upp biblioteken i fyra grupper:

- A. Vetenskapliga allmänbibliotek. Fem bibliotek med rätt till fri leverans av svenskt tryck.
- B. Vetenskapliga specialbibliotek, förvaltningsbibliotek, industri- och företagsbibliotek, vilka deltar i den interurbana lånerörelsen, vilkas bokbestånd kompletterar allmänna biblioteken och vilkas bibliotekarie fyller vissa krav. Sammanlagt 114 bibliotek hör hit.
- C. Större folkbibliotek (bland dem länens centralbibliotek), som under 1954 erhållit statsanslag med minst 2.000 kr. Deras bibliotekarie hade i regel gått genom Skolöverstyrelsens biblioteksskola. 115 bibliotek.
- D. Övriga folk- och skolbibliotek med statsunderstöd, dock under 2.000 kr. Deras bibliotekarier hade genomgått kortare kurs vid Skolöverstyrelsen. Hit hörde 425 bibliotek.

Om vi fördelar museer, arkiv och bibliotek på kategorier och landsdelar får vi följande bild:

Landsdel	Folk-mängd i milj	Museer och arkiv				Bibliotek				
		A	B	C	Summa	A	B	C	D	Summa
Norrland	1,22	—	21	174	195	1	3	21	72	97
Västm, Da, Värml, Närke	1,07	—	21	160	181	—	4	26	69	99
Österg, Små, Blek	1,18	—	28	201	229	—	3	16	80	99
Övriga Sverige u Sthlm	3,26	—	83	366	449	3	16	51	175	245
Stockholm	0,81	8	45	4	57	1	88	1	29	119
Summa	7,54	8	198	905	1111	5	114	115	425	659

De tre första regionerna skiljer sig tämligen obetydligt åt i antalet museer, arkiv och bibliotek av olika storleksordning. De skiljer sig inte heller från det övriga Sverige utom Stockholm — de små skillnaderna går ofta till deras favör — utom när det gäller vetenskapliga specialbibliotek (kategori B). Mätt med dessa mått tycks Norrland inte vara särskilt missgynnat eller kulturellt underutvecklat.

2. *Teatrar, folkparker och biografier.* Tyvärr fanns det inga uppgifter om Stockholms teatrar. Landet i övrigt har åtta fasta teatrar, därav tre i Göteborg, de övriga i Malmö, Norrköping-Linköping, Borås, Hälsingborg och Uppsala, vars ensemble ger föreställningar även i Gävle. De fyra senare teatrarna företar även turnéer. Turnéföretagen i övrigt är två: Riksteatern och Svenska teatern. Det senare ägs av Folkets parkers centralorganisation och Folkets husföreningarnas riksorganisation. Föreställningarna äger rum i många olika slags lokaler: Folkets hus, skolor, bygdegårdar etc, sammanlagt ca 1 000 olika lokaler. Turnéerna hade i genomsnitt 70 % av åskådarplatserna besatta. Vi återger följande data ur Robertsons och Forsmans framställning:

Landsdel	Folk-mängd i milj	Fasta teatrars föreställn. spelåret 1958-59	Riks- teaterns föreställn. spelåret 1961-62	Svenska teatern 1962			Folk- parker Antal
				Höstsäsong Fö.	Åskåd.	Som.säs. Folkp.förest.	
Norrland	1,22	70	428	153	31 530	35	28
Västm, Da, Värml, Nä	1,07	—	207	66	16 544	116	62
Österg, Små, Blek	1,18	293	260	61	14 591	131	70
Övriga Sverige u Sthlm	3,26	2 433	306	90	19 669	138	73

Norrland hade fler Riksteaterföreställningar och höstföreställningar genom Svenska teatern, däremot relativt få fasta föreställningar (i Gävle) och likaså få folkparksföreställningar på sommaren. Det senare sammanhänger med att Norrland har så få folkparker. De två nordligaste länen har tillsammans bara sju. De ligger dessutom så långt bort att inga turnéer besöker dem. Men i det stora hela har teaterverksamheten knappast eftersatt Norrland.

Föreställningarnas antal behöver inte säga så mycket om besökarna. Men på de punkter där det finns data, Svenska teaterns höstsäsong 1962, hade Norrland det högsta antalet åskådare.

Amatörteatrarnas verksamhet finns det inga siffror för.

Robertson och Forsman delade in biograferna i fem klasser efter hur många föreställningar de gav i veckan. De stora biograferna hade i regel 14 eller fler föreställningar per vecka.

Landsdel	Folk- mängd i milj	Antal biografer m föreställningar per vecka					Summa bio- grafer
		> 13	8—13	4—7	1—3	< 1	
Norrland	1,22	58	33	65	362	5	523
Västm, Da, Värml, Nä	1,07	33	37	46	275	21	412
Österg, Smål, Blek	1,18	56	30	41	256	4	387
Övriga Sv u Sthlm	3,26	152	51	92	454	25	774
Stockholm	0,81	77	6	2	4	0	89

Norrland hade många biografer av alla fem slagen och måste anses väl försett med biografer från vår utgångspunkt, invånarantalet.

3. *Gymnasier, folkskoleseminarier, kommunala flickskolor och studiecirklar.* Skolöverstyrelsen har starka skäl att beakta de regionala synpunkterna vid planeringen av det högre skolväsendet. Vi har därför ingen anledning att vänta oss Norrland sämre tillgodosett med högre läroanstalter. Vi tar dock upp i tabellform de statliga gymnasierna (inte fackgymnasierna), de kommunala gymnasierna, folkskoleseminarierna och slutligen de kommunala flickskolorna.

De frivilliga bildningsorganisationerna kan då ge en annan bild. Vi väntar oss — trots de många tabeller, som svikit oss — att Norrland skall ha färre studiecirklar och färre deltagare. De stora avstånden bör ge utslag i dessa sammanhang. Tabellmaterialet ser ut så här:

Landsdel	Invån. i milj	Gymnasier statl. kom.	Folksk. sem.	Kom. flicksk.	ABF:s stud.c.	TBV:s studiecirklar	
						Antal	Deltagare
Norrland	1,22	21	6	6	8	5067	835
Västml, Da, Värml, Nä	1,07	18	5	2	5	3726	1305
Österg, Smål, Blek	1,18	19	9	4	7	4039	1258
Övriga Sv u Sthlm	3,26	36	15	8	24	14342	3500
Stockholm	0,81	18	5	1	6	3369	1085

De högre skolorna har — som vi väntat oss — kommit Norrland till del i samma utsträckning som andra landsdelar, eller i större. Norrland har också höga siffror för ABF:s studiecirklar men låga för TBV:s och likaså låga deltagarantal där. Norrlands höga siffra för ABF-cirklar bör dock mer än väl kompensera för underskottet på TBV-cirklar. Norrlands skolresurser och frivilliga bildningsresurser står tydligen i paritet med andra landsdelars.

Men om vi använder andra mått blir bilden lätt en annan. Vi kan t. ex. se efter hur många av Norrlandslektoraten som är besatta med ordinarie innehavare i jämförelse med de andra områdenas. Skolöverstyrelsens siffror visar ett stort underskott på akademiskt utbildade lärare i riket, men i Norrland är bristen mycket värre än i övriga landsdelar. Men vi måste räkna med att denna tendens, fast kanske svagare, gör sig gällande även för våra två jämförelseområden. Något liknande gäller också på andra områden där kulturarbetare är verksamma inom offentlig tjänst. Näringslivet kan ju besätta sina befattningar med goda tekniker eller forskare genom att betala löner som lockar kompetenta män. De statliga kallortstilläggen tycks inte ha lika god verkan. Vi har därför anledning räkna med en mer eller mindre dold brist på kvalificerade kulturarbetare i Norrland — en brist som naturligtvis återverkar på det borgerliga kulturlivet. Vikarierna behöver inte besitta mindre kultur än de ordinarie, men de inrättar sig inte för att stanna länge och de varken söker eller får kontakter. De drar därför sällan in i det borgerliga kulturlivet.

4. *Radio- och TV-licenser.* Vi är därmed framme vid två kulturellt mycket betydelsefulla massmedia. Uppgifterna om radiolicenserna gäller 116 radiosändningsområden. Robertson och Forsman har sökt samman-

föra dessa radiosändningsområden länsvis, vilket har sina sidor, eftersom radiosändningen inte planerats med hänsyn till länsgränser utan efter andra principer. När vi sammanför länen till fem större regioner, minskas dock denna felkälla avsevärt, även om t. ex. Stockholms radiosändningsområde går avsevärt utanför Stockholms stad. Men som vanligt är det Norrland och de två jämförelseområdena som intresserar oss i första hand. Radiolicenserna avsåg år 1958.

Televisionsnätet är ännu inte fullt utbyggt. Framför allt Norrland hade betydande luckor ännu vid slutet av 1962 och borde därför ha något lägre siffror än jämförelseområdena. TV-licenserna finns redovisade länsvis och lämpar sig därför bättre för vår vanliga indelning i landsdelar än radiolicenserna. Licenserna för år 1958 resp. år 1962 fördelade sig på följande sätt:

Landsdel	Radiolicenser för år 1958	TV-licenser 15.12.1962
Norrland	422 979	244 706
Västml, Da, Värml, Nä	389 748	229 661
Österg, Smål, Blek	392 843	226 650
Övriga Sv. utom Sthlm	1 024 199	713 315
Stockholm	422 347	191 445

Siffrorna för radiolicenser och TV-licenser ej jämförbara, då områdesindelningarna är olika och dessutom avser skilda år.

Om dessa siffror ställs mot invånarantalet, finner man, att Norrland inte avviker från rikets genomsnitt, trots att vid årsskiftet 1962-63 det norrländska TV-nätet inte blivit fullt utbyggt.

5. *Dagstidningarnas kulturmaterial.* Lillemor Karlström och Åke Svedhem har undersökt hur mycket spaltutrymme som ägnats kulturgodset i ett stickprov av fem norrländska tidningar och lika många stora landsortstidningar från övriga delar av landet. De fem tidningsparen bestod av:

Norrländska Socialdemokraten	39.000	Norrköpings Tidningar —	
		Östergötlands Dagblad	39.000
Norra Västerbotten	25.000	Ystads Allehanda	24.000
Östersund-Posten	31.000	Barometern	29.000
Sundsvalls Tidning	29.000	Borås Tidning	37.000
Gefle Dagblad	31.000	Värmlands Folkblad	24.000

Nettoupplagorna avser tusental ex första halvåret år 1961. Karlström och Svedhem gick genom de tio tidningarnas alla nummer för månaderna september, oktober och november 1962.

Karlström och Svedhem ansåg sig kunna fördela kulturmaterialet på 13 underavdelningar:

Teater, dit de även räknade revy och balett	Religion, dit de dock icke räknade reportage
Musik, all slags musik även opera, operett och musical	Geografi-biologi. Även reseskildringar och jordbrukstekniska artiklar
Konst, även konsthantverk	Teknik
Film	Medicin, som även fick omfatta artiklar av psykologisk, pedagogisk eller sociologisk karaktär
Radio	Skola, dvs. artiklar om "den nya skolan", däremot ej artiklar av "kommunal nyhetskaraktär", om nybyggen, anslag etc.
TV	
Litteratur samt allmän kulturdebatt och språkvetenskap	
Historia även kungareportage (Gustav VI Adolfs 80-årsdag) och jubileer	

Karlström och Svedhem har mätt spaltlängd i centimeter men sedan räknat om den i procent av tidningens omgång. TV-spalterna visade den tydligaste skillnaden och till Norrlandstidningarnas nackdel. De brukade bara recensera de TV-program som hade en lokal anknytning. "Litteratur" var en annan av deras svaga punkter, där de låg under i fyra fall av fem beroende på att de saknade följetong i motsats till de tidningar de jämfördes med. Norrlandstidningarna låg däremot över i fyra fall av fem både när det gällde teknik och skola. Om vi går på kulturartiklarnas hela utrymme, redovisar Karlström och Svedhem följande resultat:

Norrländska Socialdemokraten	7,5 %	Norrköpings Tidningar —	
		Östergötlands Dagblad	6,8 %
Norra Västerbotten	7,8 %	Ystads Allehanda	9,5 %
Östersunds-Posten	10,1 %	Barometern	7,6 %
Sundsvalls Tidning	7,8 %	Borås Tidning	7,8 %
Gefle Dagblad	8,2 %	Värmlands Folkblad	3,7 %

Detta lilla stickprov är för begränsat för att ha fullt bevisvärde, men tyder i varje fall inte på att Norrlandstidningarna skulle beakta kulturgodset sämre än den övriga landsortspressen.

Sammanfattning

1. Vi har uppfattat kulturlivet som en produktion av kulturgods i vissa grupper — i regel mer eller mindre specialiserade och mer eller mindre ansedda — som en distribution av kulturgods genom andra grupper med hjälp av utställningar, museer och massmedia samt slutligen som en konsumtion, i grupp eller påverkat av grupper. Vi har hållit fast vid denna bild, trots dess svagheter, framför allt svårigheten att i praktiken avgränsa produktion, distribution och konsumtion från varann.
2. Kulturlivet kan även delas upp på olika plan: det internationella, det nationella, det regionala och det lokala planet. Det utgör dock alltid ett växelspel mellan skapande grupper, som inte bara skapar kulturgods utan även värderar det, tar intryck av det, använder det och för det vidare till distributörer och konsumenter. Nationella olikheter försvagas, men nya uppstår oavbrutet. På det nationella planet sker samma sak med regionala och lokala kulturnyanser.
3. Detta kulturliv bygger på kontakter, personliga eller genom massmedia. Vetenskapsmännen och författarna har de bästa kontaktsystemen, konstnärerna är mer beroende av utställningar och personliga kontakter, skådespelarna slutligen är starkt beroende av den teater de tillhör och deras kontakter går genom den.
4. Dessa gruppbildningar och kontaktsystem är så betydelsefulla för den kulturella produktionen, att de stora kulturcentra dels drar till sig många kulturarbetare, dels bjuder dem bättre miljö. Det gäller även våra egna storstäder i relation till landsdelarna. Vetenskapsmän och författare är mindre beroende av detta än konstnärer och skådespelare.
5. Vi har inte kunnat belysa kulturgodsets tillkomst, endast den geografiska fördelningen av den lilla men kvalificerade grupp kulturarbetare, som tagits med i *Vem är det 1963*. Vi har genomgående jämfört Norrland med två andra ungefär lika stora landsdelar eller regioner. Västmanland, Närke, Dalarna och Värmland utgör den ena, Östergötland, Småland och Blekinge den andra. Storstäderna

representerades av Stockholm, Göteborg och Malmö eller av Stockholm ensamt. Det övriga Sverige bildar en större enhet men är också intressant att jämföra med. Materialet i *Vem är det* innehåller ungefär lika många — eller snarare lika få — vetenskapsmän och författare från Norrland som från Västmanland—Dalarna—Värmland—Närke och från Östergötland—Småland—Blekinge, men betydligt färre konstnärer och inga skådespelare. Om vi går till storstädernas kulturarbetare och ser efter var de är födda, visar det sig dock att Norrland skickat lika stora kontingenter kulturarbetare till storstäderna som de två andra lika stora regionerna.

6. Vi har begagnat tvåstegshypotesen för att belysa distributionen av kulturgods. Vi tänker oss att kulturgodset från museer och massmedia når konsumenterna genom intresserade och inflytelserika medlemmar i arbets- och umgängesgrupper. Dessa kulturförmedlare inte bara för vidare kulturgods utan även uppskattningen av kulturgods. TV t. ex. når ju många men dess verkan beror — föreställer vi oss — i hög grad på den förhandsinställning kulturförmedlarna givit vederbörande.
7. Kulturförmedlarna har vi inga data om, endast om de institutioner som distribuerar kulturgodset till dem och till konsumenterna. Vi har utnyttjat en uppsats av Ulla-Märta Robertson och Ingrid Forsman: *Kulturliv och kulturell aktivitet i Norrland jämfört med andra delar av landet*, till att jämföra de regioner vi tidigare använt oss av. Norrland skilde sig obetydligt eller inte alls från Västmanland—Närke—Dalarna—Värmland och Östergötland—Småland—Blekinge i fråga om antalet museer, arkiv, bibliotek, gymnasier, folkskoleseminarier, flickskolor, studiecirklar, teaterföreställningar, biografier eller radiolicenser. Norrland hade däremot färre folkparker och färre TV-licenser, vilket dock hänger samman med att TV-nätet inte är färdigknutet i Norrland. Ett litet stickprov norrländska tidningar, taget av Lillemor Karlström och Åke Svedhem, hade lika mycket eller mer kulturgods än ett motsvarande stickprov lika stora landsortstidningar från det övriga riket.

8. Vi har vid alla dessa jämförelser — där Norrland stått sig gott — lagt befolkningssiffrorna till grund. Om vi i stället tänker på de avstånd som behöver övervinnas blir bilden annorlunda och det gäller kanske även om vi lägger regionens sociala och ekonomiska resurser till grund för jämförelsen i stället för befolkningsresurserna. Vi får t. ex. räkna med avsevärda skillnader mellan de sydligare och nordligaste delarna av Norrland. Vidare är de norrländska lärartjänsterna till mycket stor del besatta med vikarier. De får sämre kontakter, blir mer isolerade och bidrar därför — mot sin vilja — till att göra det lokala kulturlivet fattigare.
9. Konsumtionen av kulturgodset är den springande punkten och vi vet ingenting om den. Det är möjligt att Norrland släpar efter där, trots sin andel av kulturarbetare och kulturella institutioner.
10. Före massmedias genombrott spreds kulturgodset framför allt till ”de bildade klasserna” och till stor del genom umgängeslivet. Detta mönster lever i viss utsträckning kvar ännu och spelar en betydande roll som trivselfaktor. Akademikerna och deras familjer förväntar sig ett givande umgängesliv och flyttar tillbaks söderut om de blir besvikna. Men kulturlivet har antagligen även direkta ekonomiska verkningar. Utbildningsfaktorn har visat sig ekonomiskt betydelsefull och det gäller med stor sannolikhet även kulturfaktorn. Människor med kultur och den överblick den ger dem kan göra större insatser. Det går inte att bevisa, men jag tar några exempel: Sundsvallsbanken startades av en filosofie doktor och rektor för läroverket, Wifstavarv av en lektor, Per Nilsson-Tannér har stimulerat företagsverksamheten i Tandsbyn etc.
11. Norrland visade luckor i det konstnärliga kulturlivet och ingen överdriven styrka på andra delar. Hur skall man höja produktionen av kulturgods där? Från våra utgångspunkter betyder det att stöda kulturarbetarnas gruppbildningar, försöka få fram stora och mångsidiga grupper i ett antal städer. Men det är inte sociologens sak att på dessa lösa grunder utforma ett kulturprogram. Han bliver hellre vid sin läst.

Vägar till litteraturen om Norrland

Av SVEN-OLA HELLMÉR

De litteraturanvisningar, som har fogats till uppsatserna i detta samlingsverk, vill ge en första vägledning för vidare studier. Den som med litteraturens hjälp vill tränga in i de mångskiftande norrländska problemen måste också skaffa sig vidare kunskap om var litteraturen finns förtecknad och var den är tillgänglig. Avsikten med denna uppsats är därför dels att redovisa ett urval viktiga litteraturförteckningar, dels att ge anvisningar på institutioner och personer, som kan ge vägledning till litteraturen på olika områden och skaffa fram denna litteratur. Strömmen av böcker, utredningar, tidskrifts- och tidningsartiklar, småtryck m. m. blir allt stridare och därmed allt svårare att överblicka.

Den norrländska bibliografien har stora luckor och brister. Tecken på en snar förbättring vad stora områden beträffar kan dock dessbättre skönjas inom en inte alltför avlägsen framtid. Ett begynnande norrländskt självmedvetande på det kulturella området börjar även här ge resultat.

Bibliografier om hela Norrland

Den enda sammanfattande bibliografien över Norrland som helhet är den av Industriens utredningsinstitut i samråd med Norrlandsutredningen utgivna av *H. Anstrin* sammanställda *Norrlandsbibliografi* (1944). Den är mycket selektiv och förtecknar endast mera väsentlig

litteratur. Som urvalsbibliografi över aktuella förhållanden måste den dock nu anses helt föråldrad.

Utmärkta hjälpmedel speciellt för äldre litteratur är de av Björck & Börjesson under titeln *Svensk topografi* utgivna katalogerna nr 190 (1924), nr 300 (1935) och nr 360 (1943).

Under samlingsrubriken *Norrlandsforskning under 1940- och 1950-talen* (1961; ingår i *Norlandica. Norrlands nations skriftserie* 5) har ett antal forskare lämnat synnerligen intressanta och givande redogörelser, kompletterade med rikliga litteraturanvisningar, över norrlandsforskningens framsteg inom ämnena geografi (Erik Bylund), historia (Stellan Dahlgren), folklivsforskning (Annika Berggren och Åsa Nyman), arkeologi (Inga Serning), folkmål och ortnamn (Gösta Holm), botanik (Olof Rune) och antropologi (Lars Beckman). För en fullständig redovisning av vad som uträttats inom norrlandsforskningen under 1940- och 1950-talen fordras att flera viktiga nu orepresenterade områden, t. ex. kyrkohistoria och geologi, blir behandlade. För Norrlands nation vore det hedrande, om det utmärkta uppslaget fullföljdes.

I Biblioteksbladet 1950 har *Jörgen Elgström* skrivit en värdefull artikel *Norrländsk dokumentation. En social och litterär orientering*. Han ger en historisk redogörelse för norrlandslitteraturens framväxt mot bakgrunden av den norrländska samhällsutvecklingen. Inte minst läsvärd är hans framställning av den norrländska skönlitteraturens framväxt såsom debattinlägg i det sociala och ekonomiska händelseförloppet.

Landskaps- och länsbibliografier

Litteraturen om Gästrikland finns förtecknad av *Percy Elfstrand* i *Litteratur om Gestrikland 1900—1924* (1924; ingår i: Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1924) och i *Gestrikebibliografi 1924/26—1927/29* (1928—30; ingår i: Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1927 och Från Gästrikland 1930). *Kerstin Lindström* har redovisat *Litteratur om Sandviken* (Ingår i: Från Gästrikland 1960).

I en resonerande framställning har *A. Forsbom* förtecknat *Litteratur*

om Hälsingland (1940). *Albert Andersson* har redovisat *Hälsingelitteratur utgiven åren 1940—1943, 1944—1947* (Ingår i: Hälsingerunor 1947, 1948). Hälsingeförfattare har behandlats av *Anna-Lisa Hillbom* i *Hälsingeförfattare före år 1900* (Ingår i: Hälsingerunor 1954) och *Helge Törnros* i *Litteraturen i Hälsingland* (Ingår i: Hälsingerunor 1962).

K. V. Lagström har redovisat *Ett urval medelpadslitteratur* (1954).

Olof Carli har i manuskript en omfattande ångermanlandsbibliografi, upptagande mer än 2.000 nummer, som under 1964 kan väntas bli tryckt i Skytteanska samfundets handlingar. *Carli* och *Erik Hörnström* har tidigare givit en översikt i *Ångermanlandslitteratur* (1935; ingår i: Hampnäs. Norra Ångermanlands folkhögskola 1910—1935. Minneskrift). Ångermanlandslitteratur utkommen 1940—1944 redovisas av *Carli* i *Litteratur om Ångermanland utom socknarna Nordmaling och Bjurholm* (1—2, 1944—46; 2 ingår i: Notiser från Ångermanlands biblioteksförbund 1946). Nyutkommen litteratur redovisas numera regelbundet i *Ångermanland*.

Carl J. E. Hasselberg har utgivit *Bibliografiska anteckningar rörande Jämtland och Härjedalen* (1920). Nya bidrag till Jämtlands och Härjedalens bibliografi införes fortlöpande i *Jämten*.

Under 1963 beräknas *Erik Marklunds Övre Norrland i litteraturen* komma ut i Skrifter utg. av Vetenskapliga biblioteket i Umeå. Bibliografien förtecknar litteraturen om Västerbottens och Norrbottens län i huvudsak fram till 1950. Landsdelen kommer genom detta verk, som trots att tidningsartiklar inte medtagits omfattar nära 10.000 nummer, att bli mycket tillfredsställande behandlad. Tyvärr fick författaren inte se sitt livsverk i tryck. Efter hans död har Gösta Engström ombesörjt utgivningen. *Erik Marklund* har tidigare förtecknat *Skelleftelitteratur* (1956; ingår i: Fahlgren, Karl, Skellefte sockens historia. D. 1:bd 2).

Karin Främling har upprättat *Katalog över Svenssonska samlingen av nordkalottlitteratur* (1962). Samlingen med sina cirka 1.000 band är en av de mest fullständiga. Den tillhör numera Tornedalens bibliotek i Övertorneå, som placerat den i sitt s. k. Nordkalottrum. Som informationskälla är redan boksamlingen en stor tillgång. Värdet ökas

genom en snabbt expanderande klippsamling. Urklipp från finska, norska och svenska tidningar och tidskrifter i frågor som rör Tornedalen, Norrbotten och Nordkalotten samlas fortlöpande och ordnas systematiskt. Allt material i Nordkalottrummet är avsett att användas på stället, varför utlån tyvärr inte är tillåtna. Genom sin fullständiga kortkatalog torde dock biblioteket kunna ge informationer också till dem, som saknar möjlighet att besöka biblioteket. *Karin Främling* och *Britt Isaksson* har på grundval av bestånden i Tornedalens bibliotek och Luleå stadsbibliotek givit en systematisk översikt av *Litteratur om Tornedalen* (Ingår i: Norrbotten 1962), omfattande c:a 750 titlar, däribland också tidskriftsuppsatser. Luleå stadsbibliotek har sammanställt tre urvalslistor: *Norrbotten i främlingsögon* (1958), *Från femton decennier* (1960) och *Norrbotten och Nordkalotten* (1962).

Kortare bibliografier förekommer i *Svenska turistföreningens årsskrift* 1934 (Jämtland), 1937 (Västerbotten) och 1939 (Medelpad).

Lars Thomasson har i *De svenska lapparna och renskötseln i Sverige* (1961; ingår i: Skytteanska samfundets handlingar No 1) gjort bibliografiska anteckningar för åren 1950—1959. Den äldre litteraturen på lapska t. o. m. 1899 redovisas utförligt av *J. Qvigstad* och *K. B. Wiklund* i *Bibliographie der lappischen Litteratur* (1899; ingår i: Mémoires de la Société finno-ougrienne 13). Litteraturen på lapska efter 1900 är däremot otillfredsställande redovisad. De finska, norska och svenska nationalbibliografierna är i detta stycket otillförlitliga. *Kai Söderhjelm* ger i *Böcker på lapska* (Ingår i: Biblioteksbladet 1959) en kortfattad resonerande översikt.

Allmänna bibliografier

I ovanstående sammanfattning har endast några huvudsakligen nyare norrländska bibliografier kunnat omnämnas. Naturligtvis kan de allmänna bibliografierna också ofta tjänstgöra som vägvisare till norrlandslitteraturen. I större bibliotek gör man lätt bekantskap med dem och får hjälp vid deras begagnande. Här kan endast ges några exempel. För belysning av norrlandsfrågorna och speciellt de ekonomiska är de

statliga utredningarna mycket viktiga. De redovisas i *Förteckning över statliga utredningar 1904—1945* (1953). Med hjälp av utmärkta orts- och sakregister kan man lätt spåra utredningar om norrländska förhållanden ända fram till 1940 års stora norrlandsutredning. Nyare utredningar finner man förtecknade tillsammans med annat offentligt tryck i *Årsbibliografi över Sveriges offentliga publikationer*. Den är uppställd efter utgivande myndigheter och försedd med person- och sakregister. Det duplicerade materialet, som blir alltmera vanligt, medtages tyvärr inte. Norrlandsforskaren finner mycket av intresse under t. ex. rubrikerna Arbetsmarknadsstyrelsen (lokaliseringsutredningar av olika slag), Hushållningssällskapen, Lantbruksnämnderna, Lantbruksstyrelsen (jordbruks- och befolkningsutredningar för ett antal norrländska kommuner), Länsskolnämnderna, Länsstyrelserna, Vattenfallsstyrelsen.

En hel del s. k. länsutredningar av mycket skiftande utformning och syfte har utkommit under senare år. Det sydligaste norrlandslänet presenteras i *Gävleborgs län. En översiktlig utredning om samhällshållandena i länet* (1962). Länsutredningen för Västernorrlands län har titeln *Y 70* (1962). För Jämtlands län har nyss utkommit *Befolkningsutveckling och näringsliv i Jämtlands län. Grundläggande undersökning samt förslag till åtgärder* (SOU 1963:45). *Västerbottensutredningen* (1961—63) är en stor fakta- och siffersamling, avsedd att fortlöpande kompletteras. Norrbottens län är behandlat i många utredningar, bland vilka kan nämnas *Tornedalsutredningen* (SOU 1958: 22, 1960: 37), *Inlandsutredningen. En undersökning av näringslivet och dess utvecklingsmöjligheter i kommunerna Arjeplog, Arvidsjaur och Jokkmokk* (1963), *Malmen i Norrbotten* (SOU 1963: 36). Av största intresse för Norrland är utredningen *Aktiv lokaliseringspolitik* (SOU 1963: 49, 58, 62).

Tidskrifts- och tidningsartiklar

Stora och betydelsefulla delar av norrlandslitteraturen publiceras i tidskrifter och dagstidningar. Det är viktigt att fortlöpande kunna bevaka denna publicering. Hjälpmedel finns också numera.

En tidskriftsindex på kort, omfattande ett 50-tal svenskspråkiga tidskrifter och årsböcker, utgavs 1940—1951 av Sveriges allmänna biblioteksförening och finns i länens centralbibliotek. Från 1952 utkommer i halvårsvolymer *Svenska tidskriftsartiklar* (1952—60 med titeln: Svensk tidskriftsindex). Uppställningen är systematisk med författare- och ämnesregister. Varje år registreras här mer än 5.000 artiklar i c:a 330 tidskrifter och årsböcker. Indexen finns i de flesta kommunbibliotek, som genom centralbiblioteken också i regel snabbt kan låna tidskrifterna.

Från 1953 utkommer i 10 häften per år *Svenska tidningsartiklar* (1953—60 med titeln: Svensk tidningsindex). Den avser att registrera kulturmaterialet i svensk dagspress. Endast i undantagsfall medtages däremot ledare, reportage, intervjuer, dagspolitiska översikter och osignerade artiklar. C:a 15.000 artiklar och c:a 4.500 recensioner i 67 dagstidningar, varav 15 norrländska, registreras varje år. Indexen finns i alla central- och stadsbibliotek samt i de större kommunbiblioteken. Centralbiblioteken har också fr. o. m. 1957 artiklarna mikrofotograferade. Låntagarna kan alltså omedelbart få tillgång till dem. Fotostatkopior kan i regel också ordnas billigt.

Då det gäller tidningsmaterialet är större och regelbundet skötta urklippssamlingar viktiga. Den i Tornedalens bibliotek befintliga samlingen är redan nämnd. Läns museerna har ofta betydande sådana samlingar.

Litteraturförteckningar i större verk

I större handböcker och avhandlingar om norrländska förhållanden finner man ofta ytterst användbara litteraturanvisningar. Särskilt i de akademiska avhandlingarna får man dessutom hänvisningar till otryckt arkivmaterial i såväl offentliga som privata arkiv. Här kan naturligtvis endast bli fråga om en exemplifiering. Geografiska institutionen i Uppsala utger en skriftserie *Geographica*, där ett stort norrländskt material är samlat. Så ges — för att ta ett norrbottniskt exempel — utförliga käll- och litteraturanvisningar i *Gerd Enequist*,

Nedre Luledalens byar (1937; Geographica 4), *Gunnar Hoppe, Vägarna inom Norrbottens län* (1945; Geographica 16) och *Erik Bylund, Koloniseringsen av Pite lappmark t. o. m. år 1867* (1956; Geographica 30). På samma sätt kan serien *Acta lapponica* användas. Som ytterligare exempel kan nämnas *John Holmgrens* avhandling *Norrlandsläseriet* (1948; Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 19), som ger utförliga käll- och litteraturanvisningar till det norrländska läseriets förhistoria och historia.

Arkiv

Otryckta källor till Norrlands historia söker man framförallt i Landsarkivet i Härnösand och Länsarkivet i Östersund (för Jämtlands län). Arkivalier i regel äldre än 100 år insändes till dessa arkiv från bl. a. prost- och kyrkoarkiven, härads- och rådhusrätternas arkiv och länsstyrelsens och underlydande befattningshavares (t. ex. landsfogdar, häradsskrivare, landsfiskaler) arkiv. *H. Petrini* har i *Landsarkivet i Härnösand* (Ingår i: Norrländsk tidskrift 1958: nr 2) och *Olof Svenonius* i *Länsarkivet i Östersund* (Ingår i: Jämten 1954) lämnat kortfattade presentationer av arkiven.

Kyrkoböckerna och domböckerna, två av landsarkivens viktigaste serier, har nu också mikrofotograferats och kan därför studeras utanför arkiven. För att täcka landsarkivens lakuner i domboksserierna finns även de s. k. renoverade domböckerna mikrofilmade. Vissa andra arkivalier från centrala arkiv (framförallt Kammararkivet) såsom jordeböcker, mantalslängder och boskapslängder finns också på mikrofilm. Umeå stadsbibliotek har mikrofilmerna för Västerbottens och Norrbottens län och Luleå stadsbibliotek för Norrbottens län. I regel utlånas dessa mikrofilmer endast på mycket kort tid.

Bland industriarkiven framstår Svenska Cellulosaaktiebolagets centralarkiv i Merlo (adr.: Timrå) som det största och viktigaste. Det härbärgerar den övervägande delen av arkiven för Medelpads äldre industriella företag. Där finns t. ex. alla kvarvarande arkiv från järnbruken i Medelpad. Sammandragsförteckningar över dessa arkiv

finns utgivna. Arkiven för de i SCA uppgångna företagen i Västerbotten och Norrbotten förvaras också i Merlo-arkivet. I de nedan nämnda arkivinventeringarna redovisas alla viktigare företagsarkiv i Övre Norrland. I Merlo-arkivet finns mycket annat än rena arkivalier. Från Sundsvallsdistriktet äger man t. ex. mer än 4.000 bilder ur bygdens och industriens historia, och insamlingsarbetet har nu också utsträckts till Kramfors-, Holmsunds- och Munksundsföretagen. *Curt Näsman* har redogjort för *Merlo arkiv* (Ingår i: Referat från arkivdagarna i Sundsvall den 11 och 12 september 1961. 1963) och lämnat en förteckning över de 176 arkivbildare som ingår i arkivet.

Som en första arbetsuppgift i det kulturgeografiska och ekonomisk-historiska forskningsprojekt rörande de två nordligaste länen, som fått arbetsnamnet Övre Norrlands försörjningsproblem under det moderna näringslivets genombrottsskede, har tre arkivinventeringar utförts inom Kulturgeografiska och Ekonomisk-historiska institutionerna i Uppsala. *Nils Häggström* har publicerat *En första inventering av källmaterial rörande Övre Norrlands sjöförbindelser under perioden 1800–1914* (1961; duplicerad), *Tore Hammarland* *Källor till "Övre Norrlands försörjningsproblem under det moderna näringslivets genombrottsskede"*. *Rapport över en preliminär undersökning jämte synpunkter på och förslag till ekonomisk-historiska forskningsuppgifter* (1961; duplicerad) och *Bo Gustafsson* *Källor till Övre Norrlands försörjningsproblem under det moderna näringslivets genombrottsskede. Rapport över arkivinventeringar oktober 1962—mars 1963* (1963; duplicerad). Alla tre registrerar källor till Västerbottens och Norrbottens ekonomiska geografi och historia i såväl centrala som lokala arkiv, både offentliga och privata. Dessa arkivinventeringar har tyvärr visat, att arkivvården i Norrland är högst otillfredsställande. Oersättliga källor till kunskapen om Norrlands utveckling har redan förstörts och ännu mera kommer att förstöras, om inte inställningen till arkivaliernas värde och arkivförhållandena snabbt kan förbättras.

Ovannämnda forskningsprojekt har utvidgats till en tvärvetenskaplig uppgift, där även representanter för historia, statsvetenskap, sociologi och lantbruksvetenskap skall delta. Man har enats om att som en början

låta forskningarna röra sig kring tre stora företag, nämligen Norrbottens järnverk, Statens skogsindustrier och Vattenfall. En arkivinventering är redan igång för att klarlägga källmaterialet. Inventeringen skall omfatta vissa kommuners arkiv men tar också sikte på skogsbruk och skogsindustri, handlingar rörande kraftverksbyggen och vattenregleringar samt för luleåområdet allt som rör järnverket.

Bibliotek

Som informationscentraler är de allmänna biblioteken (kommunbiblioteken, stadsbiblioteken) de viktigaste och lättast tillgängliga. De har numera inte minst i Norrland en sådan stadga, att var och en i sin egen hemort har möjlighet att få låna praktiskt taget varje önskad bok. Det lilla landsbygdsbiblioteket kan för den specialintresserade te sig magert med sitt urval av standardlitteratur, men biblioteket står inte ensamt, det är medlem av en vittfamnande samarbetsorganisation. Genom denna står inte endast de stora svenska biblioteken till förfogande. Ofta får önskade böcker sökas långt utanför landets gränser. Det mindre biblioteket vänder sig i detta samarbete först till länets centralbibliotek, som med en mera utbyggd bibliografisk apparat kan ge anvisningar på litteratur i olika ämnen och lokalisera önskade böcker. Centralbiblioteken, biblioteksorganisationens hörnstenar, i Norrland är

för Gävleborgs län: Gävle stadsbibliotek, Gävle,
för Västernorrlands län: Härnösands stadsbibliotek, Härnösand,
för Jämtlands län: Jämtlands läns bibliotek, Östersund,
för Västerbottens län: Umeå stadsbibliotek, Umeå,
för Norrbottens län: Luleå stadsbibliotek, Luleå.

Från sina egna samlingar kan centralbiblioteket ofta leta fram önskade böcker. Beträffande norrlandslitteraturen kan man tillfredsställa långt gående anspråk, eftersom centralbiblioteken tagit som en av sina uppgifter att samla litteratur om det egna länet. Vem som helst kan därför med förtroende vända sig till biblioteket i sin hemort och genom detta kostnadsfritt få sina önskemål, även om de är mycket

speciella, uppfyllda. Personer på bibliotekslösa orter kan vända sig direkt till länets centralbibliotek.

Av den största allmänkulturella betydelse för hela Norrland kommer den biblioteksorganisation att bli, som håller på att ta form i Umeå som en del av universitetet. Den samhälls- och företagsvetenskapliga fakultet, som 1964 avses starta med undervisning i national-ekonomi och geografi, 1965 utbyggas med statskunskap och företags-ekonomi och snarast kompletteras med bl. a. sociologi, ekonomisk historia, pedagogik och psykologi, ställer stora fordringar på biblioteksresurser. Ett samhälls- och företagsekoniskt storbibliotek i Norrland kan alltså inte ligga långt borta. En snabbt expanderande naturvetenskaplig fakultet kommer också att fordra stora bokresurser. Mot slutet av 60-talet kan man vänta ett färdigorganiserat universitetsbibliotek. En början finns redan. Umeå stadsbibliotek med Vetenskapliga biblioteket har c:a 220.000 band. Mycket av detta har anskaffats med speciell tanke på den högre undervisningen och forskningen i Umeå. Biblioteket odlar främst de humanistiska och samhällsvetenskapliga områdena. Sedan 1950 erhåller biblioteket det s. k. femte exemplaret. Det betyder, att allt som tryckts i Sverige sedan 1950 finns i Umeå. För den snabba tillväxten i bokbeståndet betyder inköpen av flera stora privata bibliotek ännu mera. Bland dessa kan nämnas professor Olof Östergrens (60.000 band; inköpt och deponerat av Stiftelsen Seth M. Kempes minne), professor Einar Löfstedts (latin), professor Nils Ahnlunds (historia), professor Björn Collinders (finsk-ugriska språk och litteratur om lapparna) och förste antikvarien Gustaf Hallströms (arkeologi). Stora delar av professor Eli F. Heckschers bibliotek (ekonomisk historia) har som gåva överlämnats till biblioteket. Bokbeståndet står till förfogande för lån inom hela Norrland, och en relativt livlig interurban lånerörelse är redan igång. 1958 startade det statliga Medicinska biblioteket, som i första hand har att sköta bokförsörjningen för Medicinska högskolan och Tandläkarhögskolan. Med sitt snabbt växande bokbestånd är det också redo att ta emot beställningar på medicinsk litteratur från hela Norrland. Biblioteket omfattar nu c:a 20.000 band tidskrifter och annan periodika och c:a 11.000 band mono-

grafier och referenslitteratur. Biblioteket håller c:a 1.100 löpande tidsskrifter inom medicin, odontologi och angränsande områden.

Flera av de norrländska stadsbiblioteken har stora bokbestånd och ofta förnämliga specialsamlingar. Gävle stadsbibliotek äger en stor gästrike-hälsingeavdelning. Det innehållsrika läroverksbiblioteket i Härnösand, som tidigare till stor del legat nedpackat, har nu kunnat få en ordnad uppställning i stadsbibliotekets nya lokaler. I Jämtlands läns bibliotek i Östersund är den svenska litteraturen före 1830 väl representerad. Vid bokanskaffning lägger man särskilt vikt vid hembygds litteratur, biografi med genealogi samt norsk historia och geografi. I Luleå stadsbibliotek finner man väl representerad norrbottenslitteratur, skogslitteratur och finsk skönlitteratur. Kiruna stadsbibliotek koncentrerar sin specialsamling på finsk och lapsk litteratur.

De större företagen i Norrland har egna, ofta stora bibliotek med huvudsakligen teknisk och företagsekonomisk litteratur. De är naturligtvis i första hand avsedda för företagets forsknings- och driftavdelningar, men lån är i de flesta fall möjliga genom förmedling av offentliga bibliotek.

Skellefteå stads lokaliseringsråd har nyligen framlagt den s. k. ÖN-planen, som avser att i Skellefteå skapa ett handels- och industricentrum för övre Norrland. Ur bibliotekssynpunkt knyter sig naturligt nog intresset till det teknik- och handelsbibliotek, som är avsett att bli ett av de organ, genom vilka planen skall förverkligas. Biblioteket är tänkt som helt fristående från den verksamhet som stadsbiblioteket bedriver. Förslaget ger en utgångspunkt för mera allmänna funderingar om de offentliga bibliotekens möjligheter att tillgodose de mindre företagens behov av teknisk och företagsekonomisk litteratur. Man kan snabbt konstatera, att resurserna för ett framgångsrikt arbete ännu saknas. Hittills kanske också det verkliga intresset saknats bland kommunalmän och bibliotekarier för denna betydelsefulla gren av biblioteksverksamheten. En rimlig lösning borde ligga i ett samarbete mellan kommunala bibliotek och företag. De större norrländska städerna, kanske med början i Gävle, Sundsvall och Luleå, borde vora mogna för ett tekniskt och företagsekonomiskt lärum vid sina stadsbibliotek. För

att aktivt kunna göra bokbeståndet nyttigt för näringslivet måste ett sådant lärum utrustas med personal, som kan utöva en omfattande dokumentationsverksamhet. En lämplig kostnadsfördelning vare, att kommunen stode för alla personalkostnader och en uppsättning standardlitteratur. Företagens insatser kunde ske i form av anslag för anskaffning av mera speciella böcker och tidskrifter.

Övriga informationscentraler

Bibliotek, arkiv, museer och vetenskapliga institutioner har redan nämnts som informationscentraler. Statliga och kommunala verk bör tilläggas. Deras material utgöres ofta av utredningar i stencilerad form, som är svåra att spåra på annat håll. Vid samtliga länsstyrelser finns numera s. k. länsutredare, som är utomordentliga och villiga informationskällor. Kommunorganisation, industri- och skollokalisering m. m. har givit upphov till omfattande undersökningar, där ofta länsutredaren deltagit. Hos länsutredarna förvaras också råtabeller till 1960 års folkräkning, som ger mycket mera detaljerade uppgifter än de i Sveriges officiella statistik tryckta sammandragen.

TABELLBILAGA

till

”Investering, sparande och kreditförsörjning”

av

Erik Karlsson

TABELL 1. *Investering och sparande samt utlåning och upplåning i Sverige 1961*

Fördelning på sektorer. Miljoner kronor

	Staten	Kommuner	Företag och hushåll	Utlandet	Banker och försäk- ringsin- rättningar	Summa
Investering, brutto	3 515	2 466	12 065	—	173	18 219
Sparande, brutto (restpost)	5 356	1 976	10 254	— 67	700	18 219
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	+1 841	—490	—1 811	— 67	+527	—
Utlåning, netto	1 483	— 70	3 819	835	5 475	11 542
Upplåning, netto	—358	420	5 630	902	4 948	11 542

TABELL 2. *Investering och sparande samt utlåning och upplåning i Sverige 1962*

Fördelning på sektorer. Miljoner kronor

	Staten	Kommuner	Företag och hushåll	Utlandet	Banker och försäk- ringsin- rättningar	Summa
Investering, brutto	3 945	2 870	12 401	—	177	19 393
Sparande, brutto (restpost)	5 652	2 249	10 676	150	666	19 393
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	+1 707	—621	—1 725	+150	+489	—
Utlåning, netto	1 120	300	5 895	787	8 553	16 655
Upplåning, netto	—587	921	7 620	637	8 064	16 655

TABELL 3. Kreditmarknadsmatris för Sverige 1961

Miljoner kronor

Långgivare	Låntagare								Summa utlåning	Summa upp-låning	Utlå-ning utöver upplå-ning
	Staten	Kom-muner	Företag och hushåll	Utlän-det	Riks-banken	Affärs-banker	Andra banker	Försäk-rings-inrätt-ningar			
Staten	—	—	1 512	—36	7	—	—	—	1 483	—358	1 841
Bankmedel	—	—	—	—	7	—	—	—	7	103	— 96
Värdepapper	—	—	215	—	—	—	—	—	215	—334	549
Lån m. m.	—	—	1 297	—36	—	—	—	—	1 261	—127	1 388
Kommuner	119	—13	28	—	—	—223	19	—	— 70	420	— 490
Bankmedel	—	—	—	—	—	—223	19	—	—204	—	— 204
Värdepapper	119	—13	1	—	—	—	—	—	107	50	57
Lån m. m.	—	—	27	—	—	—	—	—	27	370	— 343
Företag o. hushåll	—134	61	—1 007	—81	433	1 055	1 962	1 530	3 819	5 630	—1 811
Bankmedel	5	—	—	—	334	876	1 956	—	3 171	—	3 171
Värdepapper	— 12	17	350	—81	—	99	—	14	387	2 083	—1 696
Lån m. m.	—127	44	—1 357	—	99	80	6	1 516	261	3 547	—3 286
Utlandet	— 5	—	789	—	—130	181	—	—	835	902	— 67
Bankmedel	—	—	—	—	—	50	—	—	50	902	— 852
Värdepapper	— 5	—	3	—	—	—	—	—	— 2	— 58	56
Lån m. m.	—	—	786	—	—130	131	—	—	787	58	729
Riksbanken	—237	—	1	883	—	— 4	—	—	643	379	264
Bankmedel	—	—	—	883	—	— 4	—	—	879	410	469
Värdepapper	—237	—	13	—	—	—	—	—	—224	—	— 224
Lån m. m.	—	—	— 12	—	—	—	—	—	— 12	— 31	19
Affärsbanker	— 6	57	831	118	33	177	3	—	1 213	1 057	156
Bankmedel	— 37	—	—	19	33	176	3	—	194	735	— 541
Värdepapper	31	23	111	5	—	1	—	—	171	108	63
Lån m. m.	—	34	720	94	—	—	—	—	848	214	634
Andra banker	67	116	2 039	—	36	—167	—2	—	2 089	1 982	107
Bankmedel	135	—	—	—	36	—167	—2	—	2	1 976	—1 974
Värdepapper	— 68	32	309	—	—	—	—	—	273	—	273
Lån m. m.	—	84	1 730	—	—	—	—	—	1 814	6	1 808
Försäkrings-inrättningar	—162	199	1 437	18	—	38	—	—	1 530	1 530	—
Bankmedel	—	—	—	—	—	27	—	—	27	—	27
Värdepapper	—162	— 9	1 081	18	—	8	—	—	936	14	922
Lån m. m.	—	208	356	—	—	3	—	—	567	1 516	— 949
Summa upplåning	—358	420	5 630	902	379	1 057	1 982	1 530	11 542	11 542	—
Bankmedel	103	—	—	902	410	735	1 976	—	4 126	4 126	—
Värdepapper	—334	50	2 083	—58	—	108	—	14	1 863	1 863	—
Lån m. m.	—127	370	3 547	58	— 31	214	6	1 516	5 553	5 553	—

TABELL 4. *Kreditmarknadsmatris för Sverige 1962*
Miljoner kronor

Långgivare	Låntagare								Summa utlåning	Summa upp-låning	Utlå-ning utöver upplå-ning
	Staten	Kom-muner	Företag och hushåll	Utlän-det	Riks-banken	Affärs-banker	Andra inrätt-banker	Försäk-rings-inrätt-ningar			
Staten	—	—	1 172	—64	12	—	—	—	1 120	—587	1 707
Bankmedel	—	—	—	—	12	—	—	—	12	—530	542
Värdepapper	—	—	186	—	—	—	—	—	186	205	— 19
Lån m. m.	—	—	986	—64	—	—	—	—	922	—262	1 184
Kommuner	—165	1	64	—	—	267	133	—	300	921	— 621
Bankmedel	—	—	—	—	—	267	133	—	400	—	400
Värdepapper	—165	1	14	—	—	—	—	—	—150	227	— 377
Lån m. m.	—	—	50	—	—	—	—	—	50	694	— 644
Företag o. hushåll	—197	60	—736	26	— 41	2 920	1 586	2 277	5 895	7 620	—1 725
Bankmedel	37	—	—	—	333	2 494	1 610	—	4 474	—	4 474
Värdepapper	— 55	—39	219	26	—	56	—	20	227	3 500	—3 273
Lån m. m.	—179	99	—955	—	—374	370	—24	2 257	1 194	4 120	—2 926
Utlandet	—104	—	665	—	79	147	—	—	787	637	150
Bankmedel	—	—	—	—	—	59	—	—	59	571	— 512
Värdepapper	— 21	—	—	—	—	—	—	—	— 21	19	— 40
Lån m. m.	— 83	—	665	—	79	88	—	—	749	47	702
Riksbanken	—351	—	162	551	—	— 2	—	—	360	126	234
Bankmedel	—	—	—	551	—	— 2	—	—	549	421	128
Värdepapper	—351	—	151	—	—	—	—	—	—200	—	— 200
Lån m. m.	—	—	11	—	—	—	—	—	11	—295	306
Affärsbanker	1 068	95	2 501	122	49	—187	—	225	3 873	3 732	141
Bankmedel	— 12	—	—	20	49	—189	—	225	93	3 115	—3 022
Värdepapper	1 080	40	589	— 9	—	2	—	—	1 702	106	1 596
Lån m. m.	—	55	1 912	111	—	—	—	—	2 078	511	1 567
Andra banker	—755	460	1 649	2	27	450	—15	—	1 818	1 704	114
Bankmedel	—555	—	—	—	27	450	—15	—	— 93	1 728	—1 821
Värdepapper	—200	135	480	2	—	—	—	—	417	—	417
Lån m. m.	—	325	1 169	—	—	—	—	—	1 494	— 24	1 518
Försäkrings-inrättningar	— 83	305	2 143	—	—	137	—	—	2 502	2 502	—
Bankmedel	—	—	—	—	—	36	—	—	36	225	— 189
Värdepapper	— 83	90	1 861	—	—	48	—	—	1 916	20	1 896
Lån m. m.	—	215	282	—	—	53	—	—	550	2 257	—1 707
Summa upplåning	—587	921	7 620	637	126	3 732	1 704	2 502	16 655	16 655	—
Bankmedel	—530	—	—	571	421	3 115	1 728	225	5 530	5 530	—
Värdepapper	205	227	3 500	19	—	106	—	20	4 077	4 077	—
Lån m. m.	—262	694	4 120	47	—295	511	—24	2 257	7 048	7 048	—

TABELL 5. *Investering och sparande hos stora och medelstora industriföretag 1961*
Fördelning på företag i Norrland och övriga Sverige

	Stora företag			Medelstora företag			Summa		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
Miljoner kronor									
Investering, brutto	845	2 744	3 589	84	559	643	929	3 303	4 232
Anläggningar och maskiner	700	1 976	2 676	77	439	516	777	2 415	3 192
Lager	145	768	913	7	120	127	152	888	1 040
Sparande, brutto	582	2 182	2 764	73	486	559	655	2 668	3 323
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—263	—562	—825	—11	—73	—84	—274	—635	—909
Procent									
Investering, brutto	24	76	100	13	87	100	22	78	100
Anläggningar och maskiner	26	74	100	15	85	100	24	76	100
Lager	16	84	100	6	94	100	15	85	100
Sparande, brutto	21	79	100	13	87	100	20	80	100
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—32	—68	—100	—13	—87	—100	—30	—70	—100
Sparande i procent av investering	69	80	77	87	87	87	71	81	79

Källa: Statistiska Centralbyrån.

TABELL 6. *Investering och sparande hos stora och medelstora industriföretag 1962*

Fördelning på företag i Norrland och övriga Sverige

	Stora företag			Medelstora företag			Summa		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
Miljoner kronor									
Investering, brutto	692	2 345	3 037	104	596	700	796	2 941	3 737
Anläggningar och maskiner	637	1 998	2 635	92	481	573	729	2 479	3 208
Lager	55	347	402	12	115	127	67	462	529
Sparande, brutto	404	2 286	2 690	80	511	591	484	2 797	3 281
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—288	—59	—347	— 24	— 85	—109	—312	—144	—456
Procent									
Investering, brutto	23	77	100	15	85	100	21	79	100
Anläggningar och maskiner	24	76	100	16	84	100	23	77	100
Lager	14	86	100	9	91	100	13	87	100
Sparande, brutto	15	85	100	14	86	100	15	85	100
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—83	—17	—100	— 22	—78	—100	—68	—32	—100
Sparande i procent av investering	58	97	89	77	86	84	61	95	88

Källa: Statistiska Centralbyrån.

TABELL 7. *Investering och sparande hos stora och medelstora industriföretag 1961*

Fördelning på industrigrenar samt på företag i Norrland och övriga Sverige

	Malmbrytning och metallindustri			Träindustri			Massa- och Pappersindustri			Livsmedels-industri			Övriga industrigrupper			Summa		
	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket
Miljoner kronor																		
Investering, brutto	331	1 780	2 111	16	27	43	476	282	758	20	237	257	86	977	1 063	929	3 303	4 232
Anläggningar och maskiner	271	1 167	1 438	12	28	40	379	195	574	18	160	178	97	865	962	777	2 415	3 192
Lager	60	613	673	4	— 1	3	97	87	184	2	77	79	—11	112	101	152	888	1 040
Sparande, brutto	408	1 305	1 713	10	27	37	181	179	360	12	206	218	44	951	995	655	2 668	3 323
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	+77	—475	—398	—6	0	—6	—295	—103	—398	— 8	—31	—39	—42	—26	— 68	—274	—635	—909
Procent																		
Investering, brutto	16	84	100	37	63	100	63	37	100	8	92	100	8	92	100	22	78	100
Anläggningar och maskiner	19	81	100	30	70	100	10	90	100	10	90	100	10	90	100	24	76	100
Lager	9	91	100	133	—33	100	52	48	100	3	97	100	—11	111	100	15	85	100
Sparande, brutto	24	76	100	27	73	100	50	50	100	6	94	100	15	85	100	20	80	100
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	+24	—124	—100	—100	0	—100	—74	—26	—100	—21	—79	—100	—62	—38	—100	— 30	— 70	—100
Sparande i procent av investering	123	73	81	63	100	86	38	63	48	60	87	85	51	97	94	71	81	79

Källa: Statistiska Centralbyrån.

TABELL 8. *Investering och sparande hos stora och medelstora industriföretag 1962*

Fördelning på industrigrenar samt på företag i Norrland och övriga Sverige

	Malmbrytning och metallindustri			Träindustri			Massa- och Pappersindustri			Livsmedels-industri			Övriga industrigrupper			Summa		
	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr-land	Övriga Sverige	Hela riket
Miljoner kronor																		
Investering, brutto	353	1 556	1 909	13	29	42	332	233	565	16	188	204	82	935	1 017	796	2 941	3 737
Anläggningar och maskiner	343	1 209	1 552	12	24	36	278	216	494	16	184	200	80	846	926	729	2 479	3 208
Lager	10	347	357	1	5	6	54	17	71	0	4	4	2	89	91	67	462	529
Sparande, brutto	301	1 512	1 813	7	17	24	107	130	237	13	191	204	56	947	1 003	484	2 797	3 281
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—52	—44	— 96	—6	—12	—18	—225	—103	—328	—3	+3	0	—26	+12	— 14	—312	—144	—456
Procent																		
Investering, brutto	18	82	100	31	69	100	59	41	100	8	92	100	8	92	100	21	79	100
Anläggningar och maskiner	22	78	100	33	67	100	56	44	100	8	92	100	9	91	100	23	77	100
Lager	3	97	100	17	83	100	76	24	100	0	100	100	2	98	100	13	87	100
Sparande, brutto	17	83	100	29	71	100	45	55	100	6	94	100	6	94	100	15	85	100
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—54	—46	—100	—33	—67	—100	—69	—31	—100	—	—	—	—186	+86	—100	— 68	— 32	—100
Sparande i procent av investering	85	97	95	54	59	57	32	56	42	81	102	100	68	101	99	61	95	88

Källa: Statistiska Centralbyrån.

TABELL 9. *Förändring av stora och medelstora industriföretags
finansiella tillgångar och skulder 1962 samt deras
kapitalanskaffning genom emission av aktier*

Fördelning på företag i Norrland och övriga Sverige

Miljoner kronor

	Norrland	Övriga Sverige	Hela riket
<i>A. Finanstillgångar</i>			
Aktier och andelar	32	224	256
Obligationer och förlagsbevis	— 66	—180	—246
Fordringar mot koncernföretag	6	168	174
Fordringar mot styrelseledamot enl. aktiebolagslagen § 101: 4	0	3	3
Utlämnade lån	57	74	131
Ej diskonterade växlar	— 1	— 13	— 14
Kundfordringar	75	447	522
Förskott till leverantörer	— 96	—122	—218
Spärrkonto i riksbanken	— 70	—229	—299
Kassa och banktillgodohavanden	256	516	772
Summa	193	888	1 081
<i>B. Skulder</i>			
Obligationslån	321	413	734
Lån mot förlagsbevis	34	43	77
Skulder till koncernföretag	37	152	189
Lån (utom kredit i räkning):			
från affärsbanker	93	49	142
från sparbanker	0	30	30
från försäkringsbolag	— 10	— 45	— 55
från övriga långivare	— 81	65	— 16
Kredit i räkning	— 49	9	— 40
Accepterade växlar	12	54	66
Skulder till leverantörer	17	280	297
Förskott från kunder	— 6	— 89	— 95
Summa	368	961	1 329
<i>C. Kapitalanskaffning</i>			
genom emission av aktier	130	149	279
<i>D. Ökning av skulder</i>			
samt kapitalanskaffning genom emission av aktier	498	1 110	1 608

Källa: Statistiska Centralbyrån och Patentverket.

TABELL 10. *Strukturen hos stora och medelstora industriföretags finansiella tillgångar och skulder vid slutet av 1961*

Fördelning på företag i Norrland och övriga Sverige

Procent

	Stora företag			Medelstora företag		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
<i>A. Finanstillgångar</i>						
Aktier och andelar	15	18	17	16	14	14
Obligationer och förlagsbevis	11	2	4	2	1	1
Fordringar mot koncernföretag	8	15	14	18	12	13
Fordringar mot styrelseledamot enl. aktiebolagslagen § 101:4	0	0	0	1	3	3
Utlämnade lån	8	7	7	28	4	9
Ej diskonterade växlar	1	8	7	0	2	2
Kundfordringar	22	23	23	18	37	34
Förskott till leverantörer	12	4	5	6	3	3
Spärrkonto i riksbanken	9	5	6	3	5	4
Kassa och banktillgodohavanden	14	18	17	8	19	17
Summa	100	100	100	100	100	100
<i>B. Skulder</i>						
Obligationslån	16	6	8	63	2	21
Lån mot förlagsbevis	2	2	2	0	0	0
Skulder till koncernföretag	10	10	10	0	16	11
Lån (utom kredit i räkning):						
från affärsbanker	5	6	6	2	12	9
från sparbanker	0	0	0	0	1	1
från försäkringsbolag	22	7	9	15	5	8
från övriga långivare	20	9	12	12	16	14
Kredit i räkning	3	3	3	2	7	5
Accepterade växlar	3	2	2	0	4	3
Skulder till leverantörer	16	21	20	5	29	22
Förskott från kunder	3	34	28	1	8	6
Summa	100	100	100	100	100	100

Källa: Statistiska Centralbyrån.

TABELL 11. *Kommunernas bruttoinvesteringar och bruttosparande samt utlåning och upplåning 1961*

Fördelning på stadssamhällen (städer och köpingar), landskommuner och landsting samt på kommuner i Norrland och övriga Sverige

	Städer och köpingar			Landskommuner			Landsting			Summa		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
Miljoner kronor												
Investering, brutto	197	1 654	1 851	147	420	567	68	222	290	412	2 296	2 708
Sparande, brutto (restpost)	118	1 379	1 497	125	354	479	15	227	242	258	1 960	2 218
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—79	—275	—354	—22	— 66	— 88	— 53	+ 5	— 48	—154	—336	—490
Utlåning, netto	—14	— 45	— 59	— 3	12	9	— 40	20	— 20	— 57	— 13	— 70
Upplåning, netto	65	230	295	19	78	97	13	15	28	97	323	420
Procent												
Investering, brutto	11	89	100	26	74	100	23	77	100	15	85	100
Sparande, brutto (restpost)	8	92	100	26	74	100	6	94	100	12	88	100
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—22	— 78	—100	—25	— 75	—100	—110	+10	—100	— 31	— 69	—100
Utlåning, netto	—24	— 76	—100	—33	133	100	—200	100	—100	— 81	— 19	—100
Upplåning, netto	22	78	100	20	80	100	46	54	100	23	77	100
Sparande i procent av investering	60	83	81	85	84	84	22	102	83	63	85	82

Källor: "Kommunernas finanser" (SOS) och Statistiska Centralbyråns "Kreditmarknadsstatistiska uppgifter för de borgerliga primärkommunerna och landstingen".

TABELL 12. *Kommunernas bruttoinvesteringar och bruttosparande samt utlåning och upplåning 1962*

Fördelning på stadssamhällen (städer och köpingar), landskommuner och landsting samt på kommuner i Norrland och övriga Sverige

	Städer och köpingar			Landskommuner			Landsting			Summa		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
Miljoner kronor												
Investering, brutto	237	1 925	2 162	184	534	718	70	255	325	491	2 714	3 205
Sparande, brutto (restpost)	184	1 590	1 774	145	396	541	59	210	269	388	2 196	2 584
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—53	—335	—388	—39	—138	—177	—11	—45	—56	—103	—518	—621
Utlåning, netto	4	197	201	9	37	46	23	30	53	36	264	300
Upplåning, netto	57	532	589	48	175	223	34	75	109	139	782	921
Procent												
Investering, brutto	11	89	100	26	74	100	22	78	100	15	85	100
Sparande, brutto (restpost)	10	90	100	27	73	100	22	78	100	15	85	100
Finansieringsutfall (överskott +, underskott —)	—14	—86	—100	—22	—78	—100	—20	—80	—100	—17	—83	—100
Utlåning, netto	2	98	100	20	80	100	43	57	100	12	88	100
Upplåning, netto	10	90	100	22	78	100	31	69	100	15	85	100
Sparande i procent av investering	78	83	82	79	74	75	84	82	83	79	81	81

Källor: "Kommunernas finanser" (SOS) och Statistiska Centralbyråns "Kreditmarknadsstatistiska uppgifter för de borgerliga primärkommunerna och landstingen".

TABELL 13. *Förändring av kommunernas finansiella tillgångar och skulder 1961*

Fördelning på stadssamhällen (städer och köpingar), landskommuner och landsting samt på kommuner i Norrland och övriga Sverige. Miljoner kronor

	Städer och köpingar			Landskommuner			Landsting			Summa		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
<i>A. Finanstillgångar</i>												
Kassa	1	— 1	0	0	0	0	0	0	0	1	— 1	0
Banktillgodohavanden												
Affärsbanker	—13	—175	—188	— 3	— 12	— 15	—16	— 4	— 20	—32	—191	—223
Sparbanker	0	4	4	0	17	17	— 2	5	3	— 2	26	24
Postbanken	— 1	4	3	— 5	— 2	— 7	0	2	2	— 6	4	— 2
Övriga penning- inrättningar	— 1	1	0	2	1	3	— 1	— 5	— 6	0	— 3	— 3
Värdepapper												
Staten	— 1	129	128	0	0	0	—21	12	— 9	—22	141	119
Kommunala aktiebolag och stiftelser	0	9	9	1	0	1	0	0	0	1	9	10
Övriga	— 1	— 21	— 22	1	0	1	— 1	0	— 1	— 1	— 21	— 22
Fordringar för lämnade lån												
Kommunala aktiebolag och stiftelser	— 1	32	31	6	0	6	1	— 21	— 20	6	11	17
Övriga	2	— 21	— 19	— 4	8	4	0	30	30	— 2	17	15
Diverse	1	— 6	— 5	— 1	0	— 1	0	1	1	0	— 5	— 5
Summa	—14	— 45	— 59	— 3	12	9	—40	20	— 20	—57	— 13	— 70
<i>B. Skulder</i>												
Obligationslån	0	51	51	0	0	0	— 1	0	— 1	— 1	51	50
Reverslån												
Affärsbanker	— 1	— 1	— 2	— 3	— 2	— 5	2	0	2	— 2	— 3	— 5
Sparbanker	— 1	29	28	2	20	22	0	0	0	1	49	50
Postbanken	8	7	15	7	3	10	2	1	3	17	11	28
Enskilda försäkrings- inrättningar	47	104	151	9	26	35	0	1	1	56	131	187
Offentliga försäkrings- inrättningar	11	34	45	8	25	33	7	10	17	26	69	95
Övriga	2	— 27	— 25	11	7	18	— 3	— 14	— 17	10	— 34	— 24
Tillfälliga lån	— 1	34	33	— 2	9	7	6	17	23	3	60	63
Diverse	0	— 1	— 1	—13	— 10	— 23	0	0	0	—13	— 11	— 24
Summa	65	230	295	19	78	97	13	15	28	97	323	420

Källa: Statistiska Centralbyråns "Kreditmarknadsstatistiska uppgifter för de borgerliga primärkommunerna och landstingen".

TABELL 14. *Förändring av kommunernas finansiella tillgångar och skulder 1962*

Fördelning på stadssamhällen (städer och köpingar), landskommuner och landsting samt på kommuner i Norrland och övriga Sverige. Miljoner kronor

	Städer och köpingar			Landskommuner			Landsting			Summa		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
<i>A. Finanstillgångar</i>												
Kassa	— 1	1	0	0	0	0	0	0	0	— 1	1	0
Banktillgodohavanden												
Affärsbanker	—10	209	199	1	1	2	27	39	66	18	249	267
Sparbanker	5	55	60	9	24	33	2	5	3	16	74	90
Postbanken	2	17	19	1	2	3	1	3	4	4	22	26
Övriga penning- inrättningar	0	7	7	5	4	9	1	0	1	6	11	17
Värdepapper												
Staten	0	—139	—139	1	0	1	— 6	— 21	— 27	— 5	—160	—165
Kommunala aktiebolag och stiftelser	0	4	4	1	0	1	0	0	0	1	4	5
Övriga	1	9	10	0	1	1	— 1	0	— 1	0	10	10
Fordringar för lämnade lån												
Kommunala aktiebolag och stiftelser	2	28	30	— 3	6	3	— 1	4	3	— 2	38	36
Övriga	5	5	10	— 5	— 1	— 6	0	9	9	0	13	13
Diverse	0	1	1	— 1	0	— 1	0	1	1	— 1	2	1
Summa	4	197	201	9	37	46	23	30	53	36	264	300
<i>B. Skulder</i>												
Obligationslån	0	187	187	0	0	0	10	30	40	10	217	227
Reverslån												
Affärsbanker	3	14	17	5	11	16	0	0	0	8	25	33
Sparbanker	3	66	69	2	33	35	— 1	3	2	4	102	106
Postbanken	4	108	112	12	25	37	14	28	42	30	161	191
Enskilda försäkrings- inrättningar	20	60	80	8	18	26	1	1	2	29	79	108
Offentliga försäkrings- inrättningar	6	66	72	12	41	53	10	7	17	28	114	142
Övriga	9	139	148	12	47	59	1	5	6	22	191	213
Tillfälliga lån	13	— 77	— 64	0	2	2	— 1	1	0	12	— 74	— 62
Diverse	— 1	— 31	— 32	— 3	— 2	— 5	0	0	0	— 4	— 33	— 37
Summa	57	532	589	48	175	223	34	75	109	139	782	921

Källa: Statistiska Centralbyråns "Kreditmarknadsstatistiska uppgifter för de borgerliga primärkommunerna och landstingen".

TABELL 15. *Strukturen hos kommunernas finanstillgångar och skulder vid slutet av år 1961*

Fördelning på stadssamhällen (städer och köpingar), landskommuner och landsting samt på kommuner i Norrland och övriga Sverige. Procent

	Städer och köpingar			Landskommuner			Landsting			Summa		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
<i>A. Finanstillgångar</i>												
Kassa	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Banktillgodohavanden												
Affärsbanker	51	28	30	35	25	28	32	55	53	41	33	34
Sparbanker	10	14	13	21	46	39	18	15	15	17	20	19
Postbanken	3	2	2	5	4	4	4	0	1	4	2	3
Övriga penning- inrättningar	0	0	0	6	6	6	1	7	7	3	3	3
Värdepapper												
Staten	4	9	9	1	1	1	30	12	13	5	8	8
Kommunala aktiebolag och stiftelser	6	8	8	2	2	2	0	0	0	3	6	5
Övriga	3	5	5	2	1	1	5	3	3	3	4	3
Fordringar för lämnade lån												
Kommunala aktiebolag och stiftelser	12	23	22	6	3	4	1	2	2	8	15	14
Övriga	11	11	11	15	11	12	9	5	5	12	9	10
Diverse	0	0	0	7	1	3	0	1	1	4	0	1
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>B. Skulder</i>												
Obligationslån	1	29	27	0	0	0	7	1	2	1	24	21
Reverslån hos:												
Affärsbanker	1	1	1	1	4	3	4	2	2	1	2	1
Sparbanker	2	8	7	4	32	25	4	12	10	3	12	11
Postbanken	23	12	13	30	16	19	22	13	15	26	12	14
Enskilda försäkrings- inrättningar	44	26	27	16	15	15	11	13	13	31	24	25
Offentliga försäkrings- inrättningar	16	8	9	20	18	19	27	22	23	18	10	11
Övriga	8	7	7	11	8	9	11	18	16	9	7	7
Tillfälliga lån	4	8	8	6	5	5	14	20	19	6	8	8
Diverse	1	1	1	12	2	5	0	0	0	5	1	2
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Källa: Statistiska Centralbyråns "Kreditmarknadsstatistiska uppgifter för de borgerliga primärkommunerna och landstingen".

TABELL 16. *Bostadsbyggandet 1960—1962*

Fördelning på flerfamiljhus och småhus, byggda i Norrland
resp. övriga Sverige. Nybyggda lägenheter

	Flerfamiljhus			Småhus			Summa		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
Stycken									
1960	5 492	45 467	50 959	3 279	14 055	17 334	8 771	59 522	68 293
1961	6 127	47 215	53 342	3 496	16 940	20 436	9 623	64 155	73 778
1962	6 796	46 769	53 565	3 549	18 010	21 559	10 345	64 779	75 124
Procent									
1960	10,8	89,2	100,0	18,9	81,1	100,0	12,8	87,2	100,0
1961	11,5	88,5	100,0	17,1	82,9	100,0	13,0	87,0	100,0
1962	12,7	87,3	100,0	16,5	83,5	100,0	13,8	86,2	100,0

Källa: Bostadsbyggandet (SOS).

TABELL 17. *Bostadsstyrelsens kreditgivning 1960—1962*

Fördelning på flerfamiljhus och småhus, byggda i Norrland
resp. övriga Sverige. Ianspråktaga medel, brutto

	Flerfamiljhus			Småhus			Summa		
	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket	Norr- land	Övriga Sverige	Hela riket
Miljoner kronor									
1960	56	440	496	116	303	419	172	743	915
1961	68	455	523	134	361	495	202	816	1 018
1962	73	513	586	156	496	652	229	1 009	1 238
Procent									
1960	11,3	88,7	100,0	27,7	72,3	100,0	18,8	81,2	100,0
1961	13,0	87,0	100,0	27,1	72,9	100,0	19,8	80,2	100,0
1962	12,5	87,5	100,0	23,9	76,1	100,0	18,5	81,5	100,0

Källa: Bostadsstyrelsen.

Sven-Ola Hellmér, stadsbibliotekarie i Umeå, expert i 1962 års Umeåkommitté, där han bland annat sysslat med frågorna kring uppbyggnaden av det nya universitetsbiblioteket.

Erik Karlsson, fil kand, bankokommissarie vid Sveriges Riksbank, arbetar sedan några år med speciellt kreditmarknadsanalyser och har bl a medverkat i den senaste långtidsutredningen med ett avsnitt om kreditmarknadsmatriser.

Lars Kritz, fil lic, sekreterare vid Industriens Utredningsinstitut, publicerade 1959 en utredning om Mellanriksvägar till Norge från Norrbottens och Västerbottens län samt 1963 boken Lastbilstransporter i Sverige 1950—61.

Esse Lövgren, fil lic, lektor, har utfört en serie undersökningar av norrländska befolkningsproblem bl a om befolkningsförhållandena inom Sundsvallsdistriktet under industrialiseringsskedet.

Jan Wallander, VD för Sundsvallsbanken, docent i nationalekonomi. Tidigare chef för Industriens Utredningsinstitut. Han har bl. a. skrivit om Framtidsperspektiv för svensk industri, och gjort undersökningar av bilismens ekonomi och verkstadsindustrins maskinkapital.

Norrlandsproblemet – myt och verklighet

Detta problem ställs i den inledande essän i Norrländska framtidsperspektiv och får i de följande uppsatserna sin belysning inom olika delområden. Där behandlas befolknings- och kapitalfrågor, industriell företagsamhet och transporter, konsumtionsvanor och kulturella problem av en serie experter. Resultatet har blivit ett bidrag till Norrlandsdebatten, där många frågor kommit att framstå i annan dager än tidigare.

Befolkningsökning i vissa koncentrerade områden har kunnat kompensera befolkningsminskning i andra, verkstadsindustrin har hävdats sig mycket väl vid en jämförelse med andra delar av landet och kapitalförsörjningen tycks ha varit väl så god som på andra håll. Överhuvudtaget ger det presenterande materialet knappast belägg för att Norrland i olika avseenden varit och är särskilt missgynnat – det ger snarare stöd för framtidsoptimism.

Det finns dock allvarliga problem. Dessa hänger emellertid mindre samman med Norrland än med det speciella utvecklingsskede man befinner sig i.

Almqvist & Wiksell
Stockholm · Göteborg
Uppsala

Pris 23:50 kronor